

Koronowo w latach 1945-1989

Struktura demograficzna

Liczba ludności miasta w okresie powojennym stopniowo rosła. W 1946 roku osiągnęła wielkość 4,7 tys. osób, w 1956 – 6,5 tys., w 1966 – 7,8 tys., w 1976 – 8,4 tys., w 1988 – 9,8 tys. (tab. 1). W pierwszych dwóch latach po wyzwoleniu rzeczywista liczba osób przebywających w Koronowie była wyższa, niż wynikałoby to z oficjalnych statystyk.

Były wśród nich osoby uwolnione z koronowskiego więzienia, m.in. grupa około 1 tys. żydowskich kobiet w styczniu 1945 roku, ranni żołnierze rozlokowani w naprędcie stworzonych kilkunastu szpitalach polowych. Od 9 maja 1945 roku stacjonował formowany 49 pułk piechoty Wojska Polskiego¹. Niewielki wpływ na sytuację demograficzną w latach 40. miał wyjazd na Ziemię Odzyskane kilkudziesięciu rodzin. W ich miejsce napłynęła grupa przesiedleńców z innych części ziem polskich czy tzw. repatriantów z ZSRR².

Tabela 1. Liczba i struktura płci ludności Koronowa w latach 1946-1991

Rok	Liczba ludności			Rok	Liczba ludności		
	Ogółem	Mężczyzn	Kobiet		Ogółem	Mężczyzn	Kobiet
1946	4724	2035	2689	1973	8339	4186	4153
1950	5464	2521	3223	1975	8586	4297	4289
1956	6511	3206	3305	1977	8874	4449	4425
1961	7358	3617	3741	1979	8869	4464	4405
1965	7757	3835	3949	1980	8898	4490	4408
1966	7825	3876	3960	1983	9340	4659	4681
1968	7944	3904	4040	1985	9537	4740	4797
1969	7975	3927	4048	1988	9851	4878	4973
1970	8008	3990	4018	1991	10192	4964	5228
1971	8079	4038	4041				
1972	8213	4103	4110				

¹ Archiwum Państwowe Bydgoszczy (dalej cyt.: APB), Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Koronowie (PMRN), sygn. 30: *Referat na 6 rocznicę wyzwolenia Koronowa z 26 stycznia 1951*; APB, Wydział Powiatowy w Bydgoszczy 1945-1950 (WPB), sygn. 15.

² APB, Starostwo Powiatowe w Bydgoszczy 1945-1950 (SPB), sygn. 122, 884; APB, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Bydgoszczy i Urząd Powiatowy w Bydgoszczy 1950-1975 (PPRN-B), sygn. 117; APB, PMRN, sygn. 13.

Źródło: APB, UWPB, sygn. 677; *Roczniki Statystyczne Województwa Bydgoskiego za lata 1958/1959-1992*; *Województwo bydgoskie w liczbach*, Bydgoszcz 1992; por. — Z. Kuras, *W latach Polski Ludowej (1945-1965)*, [w:] *Koronowo. Zarys dziejów miasta*, pod red. M. Biskupa, Bydgoszcz 1968, tab. 3 i 4, s. 87.

Stopniowo, od końca 1946 roku, sytuacja zaczęła się normalizować. Liczba osób czasowo przebywających w mieście, aż do połowy lat 50., utrzymywała się na poziomie 40-50 osób (np. w 1952 — 39 osób, w 1953 — 41). Od drugiej połowy lat 50. aż do połowy lat 70. wahała się od 240 do około 500 (np. w 1956 — 241, 1963 — 315, w 1965 — 305, 1967 — 356, 1974 — 492)³.

W okresach krótszych, kilku czy kilkunastomiesięcznych, ich liczba czasem znacząco rosła. W 1957 roku szacowano, że z przybyłymi pracownikami w mieście przebywało prawie 9 tys. osób⁴. Napływ licznej, niezwiązanej z miastem, grupy osób zatrudnionych początkowo przy budowie hydroelektrowni, a z czasem i innych przedsiębiorstw, wywierał wpływ na życie społeczne i kulturalne miasta.

Rozbudowa przemysłu miała istotny wpływ na sytuację demograficzną. Do miasta zaczęli napływać, pochodzący głównie z terenów wiejskich, przybysze znajdujący zatrudnienie w rozbudowywanych przedsiębiorstwach. W latach 60. rocznie osiadało na stałe w mieście około 60-80 osób⁵, w latach 70. i 80. od około 150 do ponad 300 (tabela 2).

Tabela 2. Ruchy migracyjne w Koronowie w latach 1975-1988

Rok	Napływ				Odpływ				Saldo
	Ogółem	Z miast	Ze wsi	Z zagranicy	Ogółem	Do miast	Na wieś	Za granicę	
1975	261	64	197	—	210	134	76	—	+ 51
1977	314	83	231	—	209	119	89	1	+ 105
1979	158	48	110	—	188	117	71	—	- 30
1980	126	53	73	—	205	124	81	—	- 79
1983	187	72	115	—	136	97	39	—	+ 51
1985	146	68	78	—	170	96	74	—	- 24
1988	251	64	186	1	200	71	129	—	+ 51

Źródło: *Roczniki Statyczne za lata 1975/76-1989*.

Jednak na tle innych niewielkich miast powiatu bydgoskiego rozwój demograficzny Koronowa przebiegał wolniej, niżli życzyły sobie tego władze, które zakładały, że do 1965 roku liczba ludności osiągnie wielkość 8 tys. (stan ten osiągnięto w 1970 roku), a do 1985

³ APB, PPRN, sygn. 117; Z. Kuras, *W latach Polski Ludowej (1945-1965)*, [w:] *Koronowo. Zarys dziejów miasta*, Bydgoszcz 1968, s. 88.

⁴ APB, PMRN, sygn. 30: *Protokół nr 1/57 z 1 lutego 1957*.

⁵ APB, PPRN, sygn. 1159.

roku 12-15 tys. (liczbę 10,2-10,3 tys. udało się osiągnąć dopiero w początkach lat 90.)⁶. Powody tego stanu były złożone: nierozwiązane od 1945 roku trudności mieszkaniowe, względnie wysoki odpływ ludności z Koronowa w latach 70. i 80. (tabela 2), która osiadała najczęściej w Bydgoszczy, Tucholi, Chojnicach lub w okolicznych, atrakcyjnie położonych nad Zalewem Koronowskim wsiach. Do pozostania nie zachęcała skromna infrastruktura miejska, nieumiejętność lub niemożność należytego wykorzystania walorów turystycznych miasta i okolic oraz lepsze perspektywy rozwojowe w większych ośrodkach miejskich.

Po wojnie ruch naturalny ludności cechowała duża liczba zawieranych małżeństw i wysoki odsetek narodzin. Wskaźnik śmiertelności pozostawał wysoki. W latach 60. utrzymywał się na względnie stałym poziomie około 60-65 zgonów rocznie⁷. Ponownie zaczął wzrastać od połowy lat 70. Do 1983 roku rosła liczba urodzeń. Na względnie stałym poziomie utrzymywała się liczba zawieranych małżeństw, choć od 1983 roku widoczna stała się tendencja spadkowa (tabela 3). Wysoki poziom feminizacji populacji istniejący do połowy lat 50. uległ ograniczeniu. W latach 1973-1980 kobiety stały się nieznacznie mniej liczne od mężczyzn. Tendencja uległa odwróceniu w kolejnych latach (tabela 1). Wskaźniki te przekładały się na przyrost naturalny, który w latach 1950-1958 wynosił średniorocznie 300 osób, w 1963 wynosił 88 osób, w 1964 – 109, w 1965 – 94, w 1970 – 88, w 1971 – 75, w 1972 – 55, 1975 – 81, 1977 – 78, 1979 – 71, 1980 – 108, 1983 – 144, 1985 – 103, 1988 – 36⁸.

Tabela 3. Ruch naturalny ludności w Koronowie w latach 1975-1988

Rok	Dane w liczbach bezwzględnych				Dane na 1 000 ludności				
	Małżeństwa	Urodzenia żywe	Zgony		Przyrost naturalny	Małżeństwa	Urodzenia żywe	Zgony	Przyrost naturalny
			Ogółem	Niemowląt					
1975	84	139	58	4	81	9,7	16,1	6,7	9,4
1977	83	145	67	3	78	9,5	16,5	7,6	8,9
1979	85	184	74	-	71	9,6	20,7	9,1	11,6
1980	81	193	85	2	108	9,1	21,7	9,6	12,1
1983	84	205	61	1	144	9,1	22,2	6,6	15,6
1985	77	167	64	1	103	8,1	17,5	6,7	10,8
1988	79	130	94	3	36	8,2	13,5	9,8	3,7

Źródło: patrz tab. 2.

Po ucieczce w styczniu 1945 miejscowych Niemców niewielką grupę tworzyli przedstawiciele mniejszości narodowych. Ci, którzy pozostali w większości zostali skierowani do

⁶ APB, PMRN, sygn. 31, 117: *Perspektywa rozwoju miast i wsi powiatu bydgoskiego w świetle planów urbanistycznych na lata 1961-1963*. Przewidywano dla Koronowa, że rozwój miasta będzie wspierał przemysł i rolnicze zaplecze oraz rozwijająca się turystyka tak krajowa jak i międzynarodowa obliczona na 30 tys. osób rocznie. Za zasadne uznano wybudowanie połączenia kolejowego Koronowa z Bydgoszczą przez Maksymilianowo.

⁷ APB, PPRN, sygn. 1159.

⁸ Tamże, sygn. 1159; APB, PMRN, sygn. 31; Z. Kuras, *dz. cyt.*, s. 87-88.

obozu w Potulicach, skąd zostali wysiedleni do Niemiec. W listopadzie 1946 roku informowano, że w mieście mieszkało jeszcze 56 Niemców. Czasowo niewielkie ich grupy pracowały na roli w Koronowie i okolicznych wsiach. W kolejnych latach ich liczba systematycznie malała. Wiosną 1947 roku informowano o pobycie kilku pracujących jako robotnicy lub służba domowa⁹. W latach 40. mieszkało kilku Rosjan i jeden Austriak¹⁰. Czasowo pojawiali się Cyganie (Romowie). Jeden z taborów wiosną 1964 roku rozbił obozowisko na Przyrzeczu. Jego członkowie, przymuszeni nakazem administracyjnym, pozostali w mieście. W 1970 roku stanowili grupę 34-osobową (8 rodzin)¹¹. Niewielką grupę stanowili niekatolicy. W końcu 1946 roku mieszkało jeszcze 56 ewangelików, dziesięć lat później — 2, od 1976 roku aż do 2002 — 1. W 1957 roku na terenie parafii rzymskokatolickiej mieszkało 2 wyznawców prawosławia, w 1976 i 1982 — 8, w 2002 — 2. Systematycznie przybywało Świadków Jehowy. W 1957 było ich 2, w 1976 — 8, w 1982 — 10, w 1987 — 80, w 1999 — 97. Bezwyznaniowcy stanowili przez cały okres powojenny grupę liczącą około 40-70 osób¹².

Struktura społeczno-zawodowa

Ludność, mimo rolniczego charakteru miasta, czerpała źródła utrzymania z wykonywania zawodów poza rolnictwem. W 1955 roku w rolnictwie i leśnictwie pracowało 19% zatrudnionych, przemysłe i budownictwie 47%, transporcie i łączności 3%, handlu i zbiorowym żywnieniu 6%, innych branżach pozarolniczych 25%¹³. W kolejnych latach rosła rola branż pozarolniczych. W 1973 roku w przemyśle pracowało 65,2% zatrudnionych (1600 osób), rzemiosło i usługach 15,1% (370), handlu 13,9% (340), gospodarce komunalnej i mieszkaniowej 3,2% (78), rolnictwie 2,6% (64)¹⁴. Strukturę zatrudnienia w latach 80. ilustruje:

---

⁹ APB, SPB, sygn. 122, 884. W powiecie bydgoskim w grudniu 1945 roku naliczono 514 Niemców, w październiku 1946 — 1531, w lutym 1948 — 216, w grudniu 1949 — 404; zob np. W. Stankowski, *Mniejszość niemiecka na Kujawach i Pomorzu w latach 1945-1956*, [w:] *Kujawy i Pomorze w latach 1945-1956. Od zakończenia okupacji niemieckiej do przełomu październikowego*, pod red. W. Jastrzębskiego i M. Krajewskiego. Włocławek 2001, s. 101-124.

¹⁰ Archiwum parafii rzymskokatolickiej Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Koronowie (APar.K): *Sprawozdania z wizytacji pasterskich*; APB, SPB, sygn. 122.

¹¹ APB, PPRN, sygn. 1428; *Tematy Koronowskie*, 2000, nr 2. Osiedlenie się Romów było skutkiem prowadzenia przez władze polityki asymilacyjnej i integracyjnej. Jej ramy wyznaczyła uchwała Prezydium Rządu z 1952 roku o przechodzeniu na osiadły tryb życia ludności cygańskiej. Administracyjne zatrzymanie ruchu taborów i przymusowe osiedlenie nastąpiło na mocy rozporządzenia z marca 1964 roku — zob. A. Mirga, *Romowie w historii najnowszej Polski*, [w:] *Mniejszości narodowe w Polsce*, pod red. Z. Kurcza, Wrocław 1997, s. 153-180.

¹² APB, SPB, sygn. 884; APar.K: *Sprawozdanie z wizytacji pasterskiej odbytej w dniach 10 i 11 maja 1987 i Sprawozdanie z wizytacji pasterskiej odbytej w dniach od 8-10 maja 1976*.

¹³ APB, PMRN, sygn. 31.

¹⁴ APB, PPRN, sygn. 1287.

Tabela 4. Struktura zatrudnienia w Koronowie w latach 1983-1988 (na dzień 31 grudnia)

Rok	Zatrudnionych		Produkcja materialna						Działalność poza-materialna
	Razem	W tym kobiet	Razem	Przemysł	Budownictwo	Transport	Łączność	Handel	
1983	3618	1648	3317 80,1%	2088 57,7%	151 4,2%	209 5,8%		452 11,5%	718 19,9%
1985	3861	1606	3103 80,4%	2031 52,6%	46 1,2%	149 3,9%	400 10,4%	477 12,3%	758 19,6%
1988	3785	1626	2920 74,5%	1735 51,1%	74 2,2%	99 2,9%	41 1,2%	582 17,1%	865 25,5%

Źródło: patrz tab. 2.

Stopniowo rosło znaczenie tzw. sektora uspołecznionego. W 1965 roku pracowało w nim 1711 osób, 1966 – 1790, 1967 – 2099, 1968 – 2241, 1969 – 2428, 1970 – 2454, 1974 – 2900, w 1975 – 3198, w 1977 – 3977. Likwidacja prywatnego handlu, nacjonalizacja przemysłu, forsowanie spółdzielczości doprowadziło w początkach lat 50. do znacznego ograniczenia roli tzw. sektora prywatnego. Przetrwwały nieliczne przedsiębiorstwa handlowe i usługowe. W nieco lepszej kondycji znajdowało się prywatne rzemiosło¹⁵. Wyjątkiem była grupa indywidualnych rolników. W 1953 roku naliczono 240 rolników, w 1955 – 208, w latach 60. i początkach lat 70. – 103. Kurczenie się tej grupy zawodowej było wywołane postępującą urbanizacją i industrializacją, polityką rolną państwa oraz strukturą własności. W 1973 roku w mieście istniały 222 gospodarstwa rolne, w 1977 – 214, w 1979 – 213, w 1980 – 196. Ich liczba w porównaniu do powierzchni upraw była nienaturalnie duża. W 1955 roku dysponowali 893 ha gruntów ornych i 57,5 ha łąkami i pastwiskami. W 1979 roku użytkowali 980 ha gruntów, w 1983 – 1059 (grunty orne 953 ha, sady 19 ha, łąki 32 ha, 55 ha pastwisk). Dominowały gospodarstwa o niewielkim areale. W 1977 roku w przedziale 0,5 do 2 ha było ich 108, od 2 do 5 ha – 47, od 5 do 7 ha – 13, od 7 do 10 ha – 20, powyżej 10 ha – 26. W 1980 roku odpowiednio: 109, 42, 8, 16 i 21¹⁶. W gminie w 1983 roku naliczono 400 nieruchomości o powierzchni do 0,5 ha oraz 400 gospodarstw w przedziale od 0,5 do 2 ha. Łącznie zajmowały 500 ha i nie prowadziły żadnej działalności produkcyjnej poza samozaopatrzeniem¹⁷. Władze w końcu 1980 roku za sukces uznały, w wyniku prowadzonej polityki gruntami, że na terenie miasta i gminy zlikwidowano w PRL 243 gospodarstwa indywidualne (130 na terenie gminy – 80 za renty, 50 – z przymusowego wykupu), mimo że sprzyjało to niewłaściwemu gospodarowaniu ziemią przez

¹⁵ Tamże, sygn. 117. W drugiej połowie lat 60. działało 13 zakładów przemysłowych, w tym 3 spółdzielcze, 9 państwowych, 1 prywatny oraz 79 usługowych, w tym 10 spółdzielczych, 4 państwowe i 65 prywatnych.

¹⁶ APB, Komitet Miejsko-Gminny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Koronowie (KMG PZPR), sygn. 115/II/6; APB, PMRN, sygn. 30; APB KMG PZPR, sygn. 115/III; *Rocznik Statystyczny... 1979*.

¹⁷ APB KMG PZPR, sygn. 115/III.

państwowe gospodarstwa rolne w postaci tworzenia się odłogów¹⁸. Część mieszkańców Koronowa pracowała w 11 zakładach wchodzących w skład PGR (w tym jeden miał siedzibę na terenie Koronowa), 3 Rolniczych Spółdzielniach Produkcyjnych, 1 Zakładzie Rolnym SKR Koronowo¹⁹.

Poza rolnikami sektor prywatny reprezentowali rzemieślnicy. Z 97 warsztatów działających w końcu lat 40. w 1950 roku ocalało niewiele. Władze oceniały, że 90% z nich zostało uspołecznionych²⁰. W kolejnych latach ich liczba stopniowo rosła. W 1958 roku działało 39 warsztatów (3 szewskie, 8 krawieckich, 1 tapicerski, 2 kowalskie, 4 stolarskie, 1 masarski, 2 blacharskie, 2 ślusarskie, 2 fryzjerskie, 2 zegarmistrzowskie, 1 bednarski, 1 malarski, 1 dekarski, 1 czapniczy, 1 modelarski, 3 pantoflarskie, 2 wyrobów nagrobnych)²¹, 1959 – 68, w 1968 – 72, w 1983 – 106, w 1988 – 112 (w mieście i gminie 170). Początkowo w firmach tego działu pracowało około 100-110 osób, w latach 70. od 120 do 140, w 1983 – 186, w 1988 – 348. Mimo postępującej specjalizacji produkcyjnej pewne zawody zaczęły zanikać (studniarstwo, kuśnierstwo, tapicerstwo) w latach 70. i 80. W innych zapotrzebowanie było większe od możliwości produkcyjnych (warsztaty: kowalskie, szewskie, rymarskie, wulkanizatorskie)²².

Zauważalną rolę w latach 40. i 50. odgrywały, mimo „bitwy o handel”, prywatne przedsiębiorstwa handlowe. W 1950 roku na 41 sklepów istniejących w Koronowie 20 należało do grupy nieuspołecznionej, w 1958 – 20 (artykuły spożywcze, rolnicze i opałowe, branży skórzanej, krawieckie, kowalskie i kuśnierskie, fryzjerskie, chemiczna, zegarmistrzowska, budowlana, dentystyczna, masarnia) i 9 (3 galanterijne, 2 ogrodnicze, 2 komisji, 1 masarnia, 1 wyroby cukiernicze). W kolejnych dziesięcioleciach ich liczba malała. W 1968 roku było ich 13 i 48 uspołecznionych²³, w 1977: 5 i 60, w 1985: 6 i 69. W mieście i gminie w 1981

¹⁸ APB, KMG PZPR, sygn. 115/I/5: *Ocena rozwoju społeczno-gospodarczego miasta i gminy Koronowo z 5 czerwca 1981*; APB, PPRN, sygn. 476: *Wizja gminy Koronowo w 1980*.

¹⁹ APB, KMG PZPR, sygn. 115/I/5: *Ocena rozwoju społeczno-gospodarczego miasta i gminy Koronowo z 5 czerwca 1981*.

²⁰ APB, PPRN, sygn. 1143.

²¹ APB, PMRN, sygn. 48.

²² APB, PPRN, sygn. 31, 35; APB, KMG PZPR, sygn. 115/I/5, 115/II/6, 115/III; APB, PMRN, sygn. 49.

²³ APB, PMRN, sygn. 39. Wśród uspołecznionych wymieniono placówki: ul. Dworcowa 2 („PSS”, sklep ogólnospożywczy), ul. Bydgoska 6 („PSS”, sam spożywczy), ul. Tucholska 20 („PSS”, sklep ogólnospożywczy), ul. Plac Zwycięstwa 4 („PSS”, sklep ogólnospożywczy), ul. Plac Zwycięstwa 14 („PSS”, sklep ogólnospożywczy), ul. Kościuszki 8 („PSS”, sklep ogólnospożywczy), Aleje Wolności 1 („PSS”, sklep ogólnospożywczy), ul. Łokietka 17 („PSS”, nabiałowy), ul. Kościuszki 7 („PSS”, mięsno-wędliniarski), ul. Plac Zwycięstwa 10 („PSS”, sklep mięsno-wędliniarski), ul. Sobieskiego 2 (GS „SCh”, sklep mięsno-wędliniarski), ul. Dworcowa 8 (GS „SCh”, sklep ogólnospożywczy), ul. Klonowa 5 (GS „SCh”, sklep ogólnospożywczy), ul. Plac Zwycięstwa 5 („PSS”, sklep rybny), ul. Plac Zwycięstwa 12 („PSS”, sklep warzywno-owocowy), ul. Plac Zwycięstwa 6 („PSS”, sklep warzywno-owocowy), ul. Plac Zwycięstwa 6 („PSS”, sklep winno-cukierniczy), ul. Kościuszki 6 („RSO”, sklep warzywno-owocowy), ul. Kościuszki 4 („RSO”, kwiaciarnia), ul. Plac Zwycięstwa 12 („PSS”, sklep włókienniczy), ul. Plac Zwycięstwa 9 („PSS”, sklep włókienniczy), ul. Plac Zwycięstwa 19 („PSS”, sklep obuwniczy), ul. Plac Zwycięstwa 15 („PSS”, sklep odzieżowy), ul. Plac Zwycięstwa 15 („PSS”, pasmanteria), ul. Plac Zwycięstwa 3 („PSS”, perfumieria i drogeria), ul. Kościuszki 5 („PSS”, sklep artykułów fabrycznych i mydła), ul. Plac Zwycięstwa 3 („PSS”, artykuły gospodarstwa domowego), ul. Łokietka 21 („PSS”, sklep elektrotechniczny), ul. Plac Zwycięstwa 23 („Dom Książki”: księgarnia i sklep papierowy), ul. Plac Zwycięstwa 16 („ZURIT”, sklep radiowo-telewizyjny), ul. Plac Zwycięstwa 8 („Ruch”, sklep przemysłowy), ul. Sobieskiego 6 („PSS”, sklep meblowy), ul. Plac Zwycięstwa 23 (apteka), ul. Łokietka 8a (GS „SCh”, sklep włókienniczy), ul. Kościuszki 6

roku działało 118 placówek handlowych, w tym 14 prywatnych (2 sklepy motoryzacyjne, 1 obuwniczy, 1 przemysłowy i AGD, 3 spożywcze, 4 odzieżowe i przemysłowe, 3 kwaciarnie). Praktycznie od 1950 roku aż do lat 80. liczba przedsiębiorstw świadczących usługi pozostawała na względnie stałym poziomie. W 1950 było ich 6, w tym 2 uspołecznione, w 1959 – 7 i 2, w 1968 – 8 i 5. W 1981 roku w mieście i gminie ich liczba wzrosła do 22 i wszystkie były uspołecznione²⁴. Negatywnie na rozwoju m.in. handlu i usług odbiła się reforma administracyjna 1975 roku. W jej wyniku handel w Koronowie znalazł się z gestii 3 dyrektorów oddziałów bydgoskich WSS „Społem” i 4 dyrektorów oddziałów WPHW, co przyczyniło się do pogorszenia funkcjonowania administracji i zaopatrzenia. Pewną poprawę zauważono od 1 stycznia 1980 roku, gdy reaktywowano samodzielną działalność WSS „Społem” w Koronowie. Jednak nie zwrócono firmie magazynów, które pozostały w gestii WPHW²⁵.

Cechą charakterystyczną był wysoki, sięgający około połowy zatrudnionych, odsetek osób pracujących poza Koronowem, co w porównaniu z okresem międzywojennym było zjawiskiem nowym. Przed wybuchem II wojny światowej w koronowskich przedsiębiorstwach przemysłowych pracowało 1200 osób, tj. 22% wszystkich zatrudnionych²⁶. W połowie lat 50. – 600 osób, w 1961 – 1255²⁷. Wielu nie mogło znaleźć pracy na miejscu, stąd dojeżdżało do bydgoskich przedsiębiorstw. W latach 50. była to grupa około 600 osób, w latach 70. od 680 do około 750²⁸. Liczba ta stopniowo zaczęła maleć w drugiej połowie lat 70. i latach 80. Zjawiskiem powszechnie występującym w miesiącach jesienno-zimowych było występujące w latach 40. i 50. sezonowe bezrobocie. Bez pracy pozostawało od kilkudziesięciu do około 200 osób²⁹.

Gospodarka

Przed 1939 rokiem istniało w Koronowie 18 średnich i mniejszych zakładów przemysłowych (tartaki, stolarnie mechaniczne, 5 przemysłu mineralnego: cegielnie, kaflarnie, betoniarnie, 4 przemysłu spożywczo-rolnego: młyny i browary, 2 warsztaty mechaniczne produkujące maszyny rolnicze, kopalnia węgla brunatnego). W czasie wojny kopalnia została zalana przez wody gruntowe. Część przedsiębiorstw w czasie wojny i po jej zakoń-

(GS „SCh”, sklep obuwniczy), ul. Plac Zwycięstwa 14 (GS „SCh”, sklep włókienniczo-odzieżowy), ul. Waryńskiego 23 (GS „SCh”, artykuły elektryczne), ul. Sienkiewicza 2 (GS „SCh”, artykuły produkcji rolnej), ul. Plac Zwycięstwa 3 (GS „SCh”, środki ochrony roślin), ul. Dworcowa 12 (GS „SCh”, nasiona ogrodnicze), ul. Plac Zwycięstwa 21 („PSS”, restauracja), ul. Marchlewskiego 2 (PSS, bar „Sam”), ul. Bydgoska 36 („PSS”, bar gastronomiczny), ul. Kościuszki 2 („PSS”, kawiarnia), ul. Dzierżyńskiego („Konsumy”, sklep ogólnospożywczy), ul. Tucholska 2 („Ruch”, klubo-kawiarnia), ul. Bydgoska 11 („PSS”, kiosk spożywczy), ul. Dworcowa („PSS”, kiosk spożywczy), ul. Brzozowa („PSS”, kiosk spożywczy), ul. Dworcowa 12 („Ruch”, kiosk).

²⁴ APB, PPRN, sygn. 44, 117, 1287; APB, SPB, sygn. 615; APB, KMG PZPR, sygn. 115/II/6; APB, PMRN, sygn. 31, 39, 48, 49; *Roczniki Statystyczne... 1977, 1980, 1983, 1985*.

²⁵ APB, KMG PZPR, sygn. 115/I/5: *Ocena rozwoju społeczno-gospodarczego miasta i gminy Koronowo z 5 czerwca 1981*.

²⁶ Tamże, sygn. 115/II/3.

²⁷ Tamże, sygn. 115/II/3; APB, PMRN, sygn. 31, *Protokół nr IV/61 z 20 lipca 1961*; J. Szczepkowski, *Koronowo*, [w:] *Studia geograficzne nad aktywizacją małych miast*, pod red. K. Dziewońskiego, Warszawa 1957, s. 315-317.

²⁸ APB, PMRN, sygn. 6, 8, 13, 33; *Roczniki Statystyczne województwa...*, passim; J. Szczepkowski, *dz. cyt.*, s. 315-317.

²⁹ Tamże, sygn. 29, *Protokół nr 11/46 z 21 września 1946*; Instytut Pamięci Narodowej w Gdańsku. Delegatura w Bydgoszczy (IPN By), 069/966.

czeniu zniszczono lub zlikwidowano. Pewien, w kilku przypadkach negatywny, udział miało wojsko, które przejęło pod swój zarząd szereg przedsiębiorstw. Część wyposażenia fabryk i surowców wywieźli jako zdobycz wojenną Rosjanie. Brak surowców, odpływ części specjalistów oraz narzucenie nowych zasad gospodarowania zgodnych z nakazami nowej doktryny społeczno-polityczno-gospodarczej spowodowały, że po wojnie przemysł odgrywał w życiu gospodarczym miasta znacznie mniejszą rolę. Mimo trudności w latach 1945-1946 produkcję rozpoczęły: młyny, cegielnia, żwirownia, kaflarnia, tartak. Stopniowo rozbudowywano przemysł mineralny, drzewny oraz spółdzielczość. Z czasem rozbudowano przemysł metalowy oraz przystąpiono do modernizacji: Spółdzielni Konfekcji Lekkiej, Centrali Nasiennej, młynów, POM-u. W 1985 roku przystąpiono do budowy w Koronowie w ramach planu wojewódzkiego elewatora zbożowego na 50 tys. ton³⁰.

Przejmowanie zakładów od Komendy Wojennej rozpoczęło się wiosną 1945 roku. Przejęto młyny Kantaka z zapasami oraz browar³¹. Proces postępował jednak dość opornie w porównaniu z planami Wydziału Przemysłowego Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego. W czerwcu 1945 roku sytuacja gospodarcza była trudna. W przemyśle panował zastój. Mimo trudności uruchomiono rzeźnię miejską. W gminie wiejskiej Koronowo w dniu 30 czerwca 1945 roku zostali osiedleni w ponemieckich gospodarstwach tzw. repatrianci (64 rodziny). Tak oni jak i miejscowi gospodarze uskarżali się na niedobory lub brak inwentarza żywego, a zwłaszcza zwierząt pociągowych i krów³². Transport w mieście, jeszcze w grudniu 1946 roku, zapewniały niemal wyłącznie konie. Sprawne ciężarówka i półciężarówka (kolejna, mimo że była sprawna, nie miała opon) odgrywały niewielką rolę³³. Stopniowo uruchamiano produkcję w kolejnych przedsiębiorstwach. W 1945 roku działały znajdujące się pod państwowym zarządem państwa: cegielnia Kantak, browar, Fabryka Wód Gazowych, Przedsiębiorstwo Budowlane Zrzeszenia Przedsiębiorstw Budowlanych w Koronowie, Żwirownia i Kamieniołomy Koronowo-Przyrzecze, Młyny Klasztorne nr 2, młyn wodny GS „Samopomoc Chłopska”, cementownia przy ul. Kotomierskiej, kaflarnia. Prywatnymi przedsiębiorstwami były: cegielnia „Stopka”, kuźnia ślusarska, Mechaniczne Warsztaty Kołodziejские, stolarnia, tartak parowy Galla, tartak Kantaka, młyn Kantaka, śrutownik przy ul. Nakielskiej, olejarnia Prilla (od 1946 roku)³⁴. Największe przedsiębiorstwa: Młyny Klasztorne, tartak i cegielnia zostały czasowo przejęte przez dawną spółkę Kantak³⁵. We wrześniu 1945 roku zapadła decyzja o wznowieniu działalności przedwojennej Kasy Oszczędności Miasta Koronowa³⁶. W październiku 1945 roku podjęto, z inicjatywy byłego Związku Rewizyjnego Spółdzielni Rzeczypospolitej Polskiej, działania zmierzające do uruchomienia Banku Ludowego, który rozpoczął działalność z dniem 16 listopada 1945 roku. Od października 1948 do 1956 roku działał jako Gminna Kasa Spółdzielcza³⁷. W 1948 roku przy Gminnych Kasach Spółdzielczych utworzono,

³⁰ APB, KMG PZPR, sygn. 115/III (*Protokoły z konferencji KMG PZPR w Koronowie z lat 1985-1986*), sygn. 115/II/3; J. Szczepkowski, *Koronowo*, s. 315-317.

³¹ *Rok 1945. Województwo Pomorskie. Sprawozdania pełnomocników rządu i wojewody*, zestawili E. Borodij, J. Kutta, *Nowe Miscellanea Historyczne*, t. 2, z. 1, pod red. R. Kozłowskiego, Warszawa 1997, nr 4, protokół z 20 marca 1945.

³² APB, Urząd Wojewódzki Pomorski w Bydgoszczy 1945-1950 (UWPB), sygn. 597.

³³ APB, SPB, sygn. 839.

³⁴ APB, UWPB, sygn. 4491, 4992.

³⁵ APB, SPB, sygn. 717: Sprawozdanie z działalności MRN w Koronowie z 4 lipca 1945.

³⁶ Tamże, sygn. 717: Sprawozdanie sytuacyjne z 2 października 1945 i 3 listopada 1945.

³⁷ APB, KMG, PZPR, sygn. 115/II/3; APB, PMRN, sygn. 36. Teren działania banku (kasy) obejmował Koronowo i gminy wiejskie: Koronowo, Wierzchucin, Mąkowsko, Wtelnio. W 1956 roku

w miejsce zlikwidowanej w październiku 1948 roku Pocztovej Kasy Oszczędności, Pow-szechną Kasę Oszczędności w Koronowie³⁸.

Jednym z najważniejszych przedsięwzięć gospodarczych, które na trwałe wpłynęło na życie miasta, było wybudowanie zapory i hydroelektrowni na Brdzie przez Zakład Energe-tyczny Pomorza Zjednoczenia Energetycznego Okręgu Pomorskiego. Pomysł jej powstania sięgał 1932 roku. Inicjatorami byli prof. Karol Pomianowski i inż. Alfons Hoffman. Zdjęcia lotnicze wykonano w 1933 roku. Linię zalewu i rozgraniczenie terenu przeprowadzono w latach 1955 i 1956 (długość zapory 340 metrów, wysokość 25 metrów, powierzchnia zbiornika 15600 tys. metrów kwadratowych, pojemność zbiornika 80,60 milionów met-rów sześciennych). Badania geologiczne i studia terenowe prowadzono od roku 1946. Pro-jekt sporządził „Energoprojekt” Warszawa. Został zatwierdzony w 1953 roku. Inwestycja weszła do Narodowego Planu Inwestycyjnego w roku 1956. Prace podjęto wiosną 1956 roku. Generalnym wykonawcą zostało Przedsiębiorstwo Budownictwa Inżynieryj-
no-Morskiego w Gdańsku. W pracach uczestniczyło 15 przedsiębiorstw z Polski i Czecho-słowacji. Spiętrzanie wody rozpoczęło się 1 czerwca 1960 roku. Niebawem pojawiły się w kilku miejscach przecieki. Chcąc uniknąć katastrofy, wzorując się na doświadczeniach francuskich po przerwaniu zapory ziemnej w Fevies we Francji, wstrzymano wypełnianie zbiornika. Po dodatkowych wzmocnieniach i uszczelnieniu ponownie, z kilkumiesięcznym opóźnieniem, zaczęto spiętrzać wodę. Pierwsze turbozespoły zsynchronizowano z siecią energetyczną w listopadzie i grudniu 1960 roku³⁹.

Kolejnym dużym przedsięwzięciem inwestycyjnym było utworzenie z dniem 1 stycznia 1962 roku w Koronowie oddziału Remontu Obrabiarek Zakładu Sprzętu Budowlanego nr 2 w Solcu Kujawskim. Przedsiębiorstwo powstało w budynkach, utworzonej w 1957 roku, bazy remontującej maszyny używane przy budowie zapory. W latach 70. zakład uznawano za nowoczesny, z zapleczem socjalnym i gabinetami lekarskimi. Zatrudniano w latach 70. od 630 do 660 osób, w 1973 od 530 do 540, w drugiej połowie lat 80. od 620 do 634. Zakład był zintegrowany w Kombinacie Gospodarki Parkiem Obrabiarkowym „PONAR-REMO” w Warszawie⁴⁰. Dużym przedsiębiorstwem była Koronowska Fabryka Maszyn i Urządzeń Chłodniczych „Kofama” w Koronowie. Poza miastem miała swój oddział w Debrznie. Zatrudnienie w 1972 roku sięgało 520 osób⁴¹. W 1979 roku nowo powstała filia „Pralfy-Wuteh”. Pracowało w niej w latach 80. od 245 do 266 osób⁴².

Jednym ze starszych przedsiębiorstw branży metalowej były Zakłady Mechaniczne pod Zarządem Państwowym w Koronowie (Mechaniczne Warsztaty Kołodziejskie). Zos-tały założone w 1922 roku przez Aleksandra Grodzkiego jako Warsztaty Mechaniczne. Specjalizowano się w naprawach maszyn rolniczych. Po wyzwoleniu w 1945 roku nastąpiła reprivatyzacja. Zakład przejął początkowo Wojewódzki Zakład Mechaniczny, w 1950 roku

---

powrócono do nazwy Bank Ludowy SOP. W 1952 roku Kasa prowadziła 80 rachunków bie-żących. Zrzeszała 866 członków w 80% chłopów.

³⁸ APB, PMRN, sygn. 30.

³⁹ IPN By, 069/1333; APB, UWPB, sygn. 4992; APB, PMRN, sygn. 31: *Protokół nr IV/61 z 20 lipca 1961*; APB, PPRN, sygn. 279; *Elektrownia Koronowo*, Bydgoszcz 1962, passim.

⁴⁰ APB, KMG PZPR, sygn. 115/II/3; APB, PMRN, sygn. 13, 31; APB, PPRN, sygn. 589, 1287. Początkowo remontowano lekkie obrabiarki. Od 1969 do 1970 roku trwała budowa nowego zakładu. Produkcję podjęto w nowym zakładzie z dniem 1 września 1970 roku. Zaczęto remonty wszystkich typów obrabiarek produkowanych w Polsce oraz wytwarzano do nich części zamien-
ne. Od 1983 roku remontowano także niektóre typy maszyn produkowanych w państwach tzw. demokracji ludowej. W 1978 roku produkował 9 typów obrabiarek i 28 typoodmian.

⁴¹ APB, PPRN, sygn. 589, 1287; APB, SPB sygn. 720.

⁴² APB, KMG PZPR, sygn. 115/II/3.

Państwowy Ośrodek Maszynowy w Stopce, a następnie Przedsiębiorstwo Obróbki Drewna w Koronowie⁴³. Branżę metalową reprezentowała koronowska odlewnia należąca od 1952 roku do Robotniczej Spółdzielni „Tryb” w Bydgoszczy⁴⁴. Spółdzielnia kilka lat później przekazała koronowską odlewnię Bydgoskiemu Powiatowemu Zakładowi Przemysłu Terenowego, który prowadził wielosektorową produkcję. Do 1960 roku produkowano głównie krzesła w zakładzie nr 1 i 6. Zakład nr 2 stanowiła nieczynna drukarnia przejęta od Teodora Lamparskiego. Zakład nr 3 i 4 tworzyły olejarnie. W 1953 roku zatrudniano 91 pracowników. Od 1962 roku nastąpiła reorganizacja przedsiębiorstwa. Produkcję mebli przekazano Bydgoskim Zakładom Drzewnym w Bydgoszczy. Istniejący od 1956 roku zakład metalowy zaczęto rozbudowywać. W 1959 roku ruszyły remonty obrabiarek do drewna. Potem zaczęto także je produkować. W latach 1962-1965 roku zmodernizowano i rozbudowano park maszynowy, z dniem 1 kwietnia 1964 roku przejęto odlewnię żeliwa, co umożliwiło produkcję strugarek, ostrzałek, frezarek i różnorodnych maszyn służących obróbce drewna. Zwiększono zatrudnienie do 145 osób w latach 60. i 240 w początkach lat 70. Specjalizacja produkcji wpłynęła na zmianę nazwy przedsiębiorstwa. Od 1962 roku działało jako Koronowskie Zakłady Metalowe Przemysłu Terenowego. Podlegały początkowo Wojewódzkiemu Zjednoczeniu Przedsiębiorstw Państwowego Przemysłu Terenowego w Bydgoszczy, następnie Zjednoczeniu Przedsiębiorstw Produkcji Wyposażenia Technicznego Zakładów Usługowych z siedzibą we Wrocławiu⁴⁵.

Przemysł drzewny był reprezentowany po wojnie przez tartaki i stolarnie. W latach 1945-1946 działała zatrudniająca 12 osób stolarnia mechaniczna, tartak parowy Galla, tartak Kantak. Największym tartakiem był Tartak Lasów Państwowych w Koronowie. Zatrudniał 27 osób. We wrześniu 1948 roku przedstawiono plany likwidacji tartaku przez Dyрекcję Lasów Państwowych w Toruniu. Czasowo odstąpiono od jego realizacji w listopadzie 1948 roku. Ostatecznie tartak uległ likwidacji, podobnie jak i placówki tego typu w Maksymilianowie, Fordonie, w trzecim kwartale 1949 roku⁴⁶. Po jego likwidacji zaczęto odczuwać w mieście i okolicach niedobory tarcicy. W 1956 roku Ministerstwo Leśnictwa planowało budowę tartaku wodnego przy kanale lateralnym⁴⁷. Do 1960 roku działał prywatny tartak Józefa Gutkowskiego. Inne tartaki działały w Wierzchucinie i Stronnie. Wszystkie zostały zlikwidowane do 1962 roku. Chłopi i mieszkańcy Koronowa zaopatrywali się w najbliższym tartaku w Bukowcu oddalonym o 30 km. W 1962 roku Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” postulowała konieczność uruchomienia tartaku w Koronowie⁴⁸. Od 1949 roku przystąpiono do komasacji produkcji. Powstał Państwowy Zakład Stolarski w Koronowie, który prowadził produkcję w trzech częściach miasta. Zatrudniał w 1949 roku 16 osób, w 1950 — 42, w 1951 — 54, w 1953 — 95⁴⁹. Z czasem zmieniono nazwę na Przedsiębiorstwo Obróbki Drewna w Koronowie, które stało się częś-

⁴³ APB, PPRN, sygn. 541, 1143; APB, SPB, sygn. 638, 640; IPN By, 069/966; APB, PMRN, sygn. 35. Jej pierwszym kierownikiem po wojnie był Dybel, w 1946 roku zastąpił go Chodkiewicz, a w listopadzie 1946 roku Marian Wojtowicz. Jego miejsce zajął pierwotny właściciel A. Grodzki jako kierownik w listopadzie 1947 roku. Zatrudniano wówczas 15 osób i kilku uczniów. W 1949 roku zatrudniano 21 osób.

⁴⁴ APB, PMRN, sygn. 31.

⁴⁵ Tamże, sygn. 21, 30, 31, 33, 41; APB, PPRN, sygn. 541, 638, 870; APB, SPB, sygn. 640; APB, UWPB, sygn. 4491.

⁴⁶ APB, UWPB, sygn. 4491; APB, PMRN, sygn. 29, 35; APB, SPB, sygn. 638, 639.

⁴⁷ APB, PMRN, sygn. 30: *Sprawozdanie z wykonania uchwał MRN powziętych na I/56 sesji MRN w dniu 26 stycznia 1956.*

⁴⁸ Tamże, sygn. 40.

⁴⁹ Tamże, sygn. 30, 36; APB, PPRN, sygn. 1126.

cią Bydgoskich Zakładów Drzewnych Przemysłu Terenowego w Bydgoszczy⁵⁰. Przy koronowskim więzieniu działał warsztat obróbki drewna⁵¹.

Istotną rolę w gospodarce miasta odgrywał przemysł mineralny. Tuż po wojnie był reprezentowany przez prywatną cegielnię „Kantak”. W lipcu 1945 roku zatrudniała 1 pracownika, w 1947 — 11. Specjalizowała się w wyrobieniu cegieł i dachówki. W 1949 roku została upaństwowiona⁵². Podobny profil produkcji prowadziła Fabryka Cegły w Stopce. Powstała w 1903 roku. Właścicielem był Niemiec Wetrych. Przed wojną zatrudniała 50 pracowników. W czasie wojny do 1940 roku kierował cegielnią właściciel Szwarz. Potem została unieruchomiona. Wznowiła produkcję w marcu 1946 roku. W lipcu 1946 roku należała do Związku Samopomocy Chłopskiej w Bydgoszczy, następnie „Społem”. Z dniem 1 czerwca 1948 roku została oddana w ręce prywatne mieszkającemu w Nakle Antoniemu Wardzińskiemu. Ponownie upaństwowiona w trzecim kwartale 1949 roku. Zatrudniano wówczas 27 osób⁵³. Roku 1933 roku sięgały początki istnienia koronowskiej kaflarni. Produkcja trwała do 1944 roku. Wznowiła działalność w maju 1945 roku. Początkowo produkowano 20-30 kompletów pieców, w 1946 roku 40 i 120 w 1947. Zatrudnienie wzrosło z 21 osób w 1945 roku do 27 w 1946 i 37 w 1947. W 1947 roku została zreprivatyzowana jako Państwowa Fabryka Kafli. Podlegała Bydgoskim Zakładom Ceramiki Budowlanej, a następnie Zjednoczeniu Budowlanemu w Bydgoszczy. Pierwszymi kierownikami byli Sterzewski i Smoliski. Ponieważ „działali na szkodę fabryki”, zostali w lipcu 1945 na krótko zastąpieni przez przedwojennego właściciela Romana Fabianowskiego. On także „nie potrafił nią administrować i był wrogo usposobiony”. Zastąpił go z dniem 21 października 1946 roku Józef Wachowiak. W 1949 roku zatrudniano 27 osób⁵⁴.

Przedsiębiorstwem, które systematycznie zwiększało produkcję była żwirownia i kamieniołom na Przyszczu, które w latach 60. były największym przedsiębiorstwem tego typu w województwie bydgoskim. Żwirownia powstała w 1940 roku. Kierował nią w czasie i po zakończeniu wojny Roman Mikucki. Do 15 czerwca 1946 roku znajdowała się pod zarządem państwowym, następnie stała się własnością zarządu miejskiego. W 1949 roku pracowało 27 osób. W późniejszych latach zimą zatrudniano 40 osób, latem do 80. Poza eksploatacją żwiru i piasku zajmowała się obróbką kamienia. Po upaństwowieniu stała się częścią Toruńskich Zakładów Terenowych-Betoniarnia⁵⁵. Po wojnie działała przy żwirowni przy ul. Kotomierskiej betoniarnia (cementownia) uruchomiona w 1949 roku na bazie zlikwidowanego prywatnego przedsiębiorstwa Fabianowskiego, który w latach 40. produkował cementowe dachówki i rury. Zatrudniała 50 ludzi⁵⁶. W 1964 roku uruchomiono w Koronowie Zakład Sprzętu Budowlanego nr 2. Zatrudniał początkowo 70 pracowników, z czasem, po rozbudowie trwającej od 1965 do 1969 roku, od 135 do 580 osób. Zakład wchodził w skład Bydgoskich Zakładów Przemysłu Terenowego Materiałów Budowlanych. Na Zakłady w Koronowie składały się: cegielnia Kantak, kaflarnia, betoniarnia, cegielnia Stopka⁵⁷.

Przemysł spożywczy reprezentowały: browar, młyny, fabryki wód gazowych, piekarnie, rzeźnia. Jednym z najstarszych przedsiębiorstw tej branży był browar. Został założony w 1917 roku. Zatrudniał poza sezonem 31-34 ludzi a w sezonie 50. Produkowano piwo

⁵⁰ APB, PPRN, sygn. 541.

⁵¹ APB, PMRN, sygn. 48.

⁵² IPN By, 069/966; APB, SPB, sygn. 639, 640; APB, UWPB, sygn. 4491.

⁵³ IPN By, 069/966; APB, SPB, sygn. 638, 639.

⁵⁴ IPN By, 069/936; APB, SPB, sygn. 638, 720.

⁵⁵ IPN By, 069/950; APB, SPB, sygn. 46, 638, 639, 640.

⁵⁶ APB, UWPB, sygn. 4491; APB, SPB, sygn. 46, 640; APB, PMRN, sygn. 30.

⁵⁷ APB, UWPB, sygn. 4992. APB, PMRN, sygn. 31, 33, 41, 638.

i wodę mineralną, którą rozprowadzano w powiatach: bydgoskim, tucholskim i świeckim. Po wyzwoleniu browar 23 stycznia 1945 roku stał się własnością państwa jako Bydgoskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Koronowie. Został uruchomiony w początkach kwietnia 1945 roku. Po przejęciu browaru przez Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego w Bydgoszczy skonfiskowano warzelnię piwa. Produkcja została ograniczona do wody mineralnej i rozlewania piwa produkowanego w Browarze Państwowym nr 1 w Bydgoszczy. Zatrudnienie zmniejszyło się do 10, a następnie 7 osób. We wrześniu 1946 dyrekcja w Bydgoszczy przedstawiła plan likwidacji koronowskiego browaru. Jako powód podano fatalny stan maszyn i budynków. Pomysłowi przeciwstawiły się miejscowe władze⁵⁸. Ostatecznie pomysł zarzucono. W ciągu kolejnego 10-lecia unowocześnieono technologię i produkcję, wybudowano nowoczesną halę fabryczną. Powoli rosła produkcja z 250 hl piwa, 200 hl wód gazowych, 90 ton słodu w latach 1947/48 do 3825 hl piwa, 1718 hl wód, 300 ton słodu w 1954. Zatrudniano w 1947 roku do 25 osób, w 1949 – 12. W latach 50. browar zaopatrywał 68 sklepów w promieniu 50 km⁵⁹.

Zarząd Miejski w Koronowie był właścicielem Rzeźni Miejskiej uruchomionej w początkach 1945 roku. W 1948 roku uruchomiono bekoniarnię. W 1949 roku zatrudniano 5 osób. W tym samym okresie w miejsce zlikwidowanych 8 prywatnych warsztatów rzeźnickich stworzono dwie spółdzielnie rzeźnicze i 4 tzw. sklepy rozdzielcze⁶⁰. Młyny Klasztorne nr 2 w Koronowie zatrudniały w 1948 roku 45 stałych i 40 sezonowych pracowników. W latach 60. – 39 pracowników. Przedsiębiorstwem w latach 40. kierował Władysław Jobda. Niebawem stały się częścią Bydgoskich Okręgowych Zakładów Młynarskich pod nazwą Zakłady Zbożowo-Młynarskie „Państwowe Zakłady Zbożowe” w Bydgoszczy, Młyn i Kaszarnia w Koronowie. Młyn, początkowo jako wodny, został zelektryfikowany w 1962 roku, zmodernizowano także technologię, co przyniosło wzrost produkcji z 36 ton zboża na dobę w 1945 do 75 ton w końcu lat 60. Produkcja kaszarni z 17 ton w 1958 wzrosła do 30 ton. Zatrudnienie wzrosło z 43 osób w 1953 roku do 65-67 osób w latach 60⁶¹. Zjednoczenie Państwowego Przemysłu Terenowego w Koronowie posiadało młyn, w którym w latach 60 zatrudniano 2 osoby⁶².

Działało w latach 40. i początkach lat 50. kilka prywatnych przedsiębiorstw, m.in.: młyn (Kantak i ska będący własnością Bogdana Englisha)⁶³, śrutownik i kaszownik (Henryk Palacz), piekarnie (Edmunda Nowickiego, Alojzego Januszewskiego, Małkowskiej, Koźlinka), olejarnie (Bogumił Domek, Anastazy Prill, Helena Grodzka), wyrobu cukierków. Omlotem zboża zajmował się Franciszek Grucki. Piekarnie prowadzili: Edmund Nowicki (od 2 października 1945 roku), Teofil Jednoralski (od 19 lipca 1948 roku), Julian Kwiatkowski (od 19 listopada 1948 roku)⁶⁴.

Swoją udział w produkcji artykułów spożywczych miała utworzona w marcu 1945 roku Powszechna Spółdzielnia Spożywców „Społem”⁶⁵. Poza siecią placówek handlowych, np. w 1961 roku, prowadziła sprzedaż detaliczną w 25 sklepach i 5 kioskach. Zatrudniano 63 osoby, w gastronomii w 4 zakładach żywienia zbiorowego i garmazeryjnych kolejne 38.

⁵⁸ IPN By, 069/966; APB, PMRN, sygn. 29: *Protokół nr 11/46 z 21 września 1946*.

⁵⁹ APB, PMRN, sygn. 30; APB, SPB, sygn. 638.

⁶⁰ APB, SPB, sygn. 46, 638, 639.

⁶¹ IPB By, 069/882; APB, PMRN, sygn. 30, 36; APB, PPRN, sygn. 541; Z. Kuras, *dz. cyt.*, s. 93.

⁶² APB, PPRN, sygn. 541.

⁶³ APB, SPB, sygn. 638, 718. Młyn Kantaka jesienią 1946 roku został podmyty. Urządzenia zostały wymontowane, aby uchronić je przed zniszczeniem. Firma wznowiła produkcję przy ul. Bydgoskiej, uruchamiając śrutownię i kaszarnię.

⁶⁴ APB, SPB, sygn. 615, 640; APB, UWPB, sygn. 4491, 4992.

⁶⁵ APB, KMG PZPR, sygn. 115/II/3.

W skład spółdzielni wchodziły: zakład produkcji masarskiej i rzeźnia przejęta od władz miejskich⁶⁶, zakład piekarniczy (od 1952 budowano nowy obiekt przy ul. Ogrodowej), ciastkarnia, wytwórnia wyrobów cukrowych, wytwórnia wód gazowych, słodownia i rozlewnia piwa. Uruchomiono restaurację i niewielki hotel, wypierając prywatnych restauratorów⁶⁷. Ogółem PSS „Społem” zatrudniała w 1961 roku 257 pracowników⁶⁸. W dniu 3 maja 1985 roku pożar zniszczył pierwsze i drugie piętro wyremontowanego w 1984 budynku „Społem”. Powodem była wadliwa instalacja elektryczna. Ocalała mieszcząca się na parterze restauracja „Piastowska”⁶⁹.

Równie wszechstronną działalność prowadziła Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska”, która rozpoczęła działalność 1 kwietnia 1945 roku. Zasięgiem działania obejmowała gromady: Koronowo, Wudzyn, Mąkowsko i Koronowo miasto. W pierwszych tygodniach działalności zatrudniano 12 osób, w latach 60. przy produkcji pracowało 70 osób. W drugiej połowie lat 80. zmniejszyła zatrudnienie z 424 osób w 1985 do 385 w 1988. W branży spożywczej w końcu lat 40. zajmowała się śrutowaniem zboża (zatrudniano 3 osoby), czyszczeniem nasion i zbóż. Posiadała także wytwórnię wyrobów cukrowych od 1951 roku. W gorzelnii w Nowym Dworze produkowano spirytus (zatrudniano 6 osób). W innych dziedzinach produkcji specjalizowała się w produkcji prefabrykatów, masarstwie i wielobranżowych usługach. W latach 40. przejęła gospodarstwa rolne w Cierpielewie i Iwickowie. Prowadziła w 1963 roku 11 placówek handlu detalicznego, dwa punkty skupu płodów rolnych, punkt skupu żywca i drobiu, składy artykułów masowych, stację paliw, magazyn. Z czasem uruchomiono Doświadczalną Stację Przesypu Wapna⁷⁰.

W dniu 1 lipca 1963 roku Bydgoskie Przedsiębiorstwo Nasienne „Centrala Nasienna” utworzyło w Koronowie oddział. W 1958 roku w mieście działał punkt skupu nasion „Centrali Nasiennej”, która przejęła część usług świadczonych dotychczas przez Gminną Spółdzielnię. Firma w 1966 roku zmieniła siedzibę, przenosząc się do nowych budynków przy Przemysłowej 16. Rozszerzyła działalność ze wstępnego do pełnego czyszczenia nasion zbóż, części traw i ziemniaków. Zatrudnienie wzrosło z 20 do ponad 60 osób w końcu lat 60.⁷¹

W latach 40. działała drukarnia Teodora Lamparskiego, warsztat produkujący artykuły dziewiarskie Jadwigi Ciężkiej oraz manufaktura Tomasza Staszkieвича produkująca terpentynę, smołę i ocet drzewny⁷². Na bazie tego przedsiębiorstwa w latach 50. powstała

⁶⁶ APB, PMRN, sygn. 48. W 1958 roku dziennie bito do 100 świń, 15 sztuk bydła, 30 cieląt, 10 owiec.

⁶⁷ APB, SPB, sygn. 612; APB, PMRN, sygn. 39. Restauracja Eugenii Golnik istniała od początków XX wieku. Zasługi jej właścicieli dla utrzymywania polskości przed I wojną doceniano w II RP jak i tuż po zakończeniu wojny. W czasie II wojny została zrujnowana. Synowie właścicielki zginęli (jeden w obozie koncentracyjnym w Oranienburgu, drugiego zamordował Selbstschutz, trzeci zaginął). Wznowiła działalność 1 lutego 1945 roku. Zlikwidowano ją 1 sierpnia 1950. Kolejną restaurację prowadził przy ul. Kościuszki 2 Ignacy Dąbrowski i Wanda Nowak przy Rynek 21. Na dworcu bufet kolejowy Kazimierz Mąjka, a bar przy Nakielskiej 12 Helena Krysińska. W latach 50. stopniowo były likwidowane. Ich rolę przejęły spółdzielcze placówki PSS „Społem” przy ulicach: Plac Zwycięstwa 21 (restauracja), Bydgoskiej 36 (bar), Marchlewskiego 2 (bar), Kościuszki 2 (kawiarnia), „Ruchu”: ul. Tucholska 2 (klubo-kawiarnia).

⁶⁸ APB, PMRN, sygn. 31, 36.

⁶⁹ Tamże, sygn. 31, 36.

⁷⁰ APB, KMG PZPR, sygn. 115/II/3; APB, SPB, sygn. 638, 640; APB, PMRN, sygn. 31; APB, UWPB, sygn. 4992; G. Myk, *25 lat Towarzystwa Miłośników Ziemi Koronowskiej 1976-2001*, Koronowo 2001, passim.

⁷¹ Z. Kuras, *dz. cyt.*, s. 92.

⁷² APB, SPB, sygn. 640.

Spółdzielnia Pracy „Pomorska Wytwórnia Chemiczna” w Koronowie⁷³. Część koronowian pracowała w Spółdzielni Kółek Rolniczych Koronowo, która świadczyła usługi w 14 zakładach usługowych (Zakład Usług Mechanicznych, Zakład Usług Chemizacyjnych, Zakład Naprawczy, Zakład Usług Budowlanych, Zespołowe Gospodarstwo Rolne, Zakład Transportu Samochodowego i Spedycji). W końcu lat 70. zatrudniano 340 osób. Inni dojeżdżali do okolicznych Państwowych Gospodarstw Rolnych⁷⁴.

Spółdzielnia Pracy Branży Skórzanej im. H. Rutkowskiego powstała 1 stycznia 1950 roku. Zatrudniano w 1950 roku 40 osób, w 1952 – 72 osoby, w 1961 – 59 osób, 1965 – 60, w 1967 – 170. Specjalizowano się początkowo w szewstwie i siodlarstwie. Z czasem produkowano trzewiki, półbuty, sandały, obuwie tekstylne, paski do spodni, teczki i tornistry. Od 1952 roku większą rolę zaczęto przywiązywać do świadczenia usług. Spółdzielnia z trudem rywalizowała na rynku z prywatnymi przedsiębiorstwami. Uruchomiono oddziały w Tucholi, Dobrezu, Gostycynie, Dziednie. W 1961 roku prowadzono dla 15 osób kurs przygotowawczy do egzaminów czeladniczo-mistrzowskich. Niezależnie cyklicznie przyuczano do zawodu 4 uczniów w szewstwie⁷⁵. W 1963 roku prowadzono punkt usługowy w Wierzhucinie Królewskim. W Koronowie prowadzono produkcję obuwia dziecięcego i usługi w 2 warsztatach⁷⁶. Od 1 lipca 1964 roku spółdzielnia stała się częścią Spółdzielni Pracy Branży Skórzanej „Brda” w Bydgoszczy. Zatrudnienie wzrosło w 1973 roku do 300 osób, w tym 170 osób przy produkcji obuwia w systemie nakładczym⁷⁷.

Spółdzielnia Pracy Krawieckiej im. Janka Krasickiego w Koronowie (Spółdzielnia Pracy-Wytwórnia Konfekcji Lekkiej im. Janka Krasickiego) powstała 1 sierpnia 1950 roku. Zatrudniano w 1950 roku 43 osoby, w 1952 – 59 robotników produkcyjnych i 65 w tzw. grupie przemysłowej. W 1955 roku działał zakład produkcyjny w technologii taśmowej i 2 produkcji miarowej. W latach 50. produkowano płaszcze letnie i zimowe męskie i damskie, spodnie, wiatrówki, ubrania drelichowe, koszule, bieliznę osobistą i pościelową, ręczniki, obrusy, prześcieradła. Ze względu na oszczędności w kwietniu 1952 roku zwolniono część pracowników. Zatrudnienie zmniejszyło się w 1953 roku do 57 osób. Posiadane w połowie lat 50. placówki w powiatach tucholskim i sępoleńskim przekazano Powiatowym Wielobranżowym Spółdzielniom Usług Rzemieślniczych. Pozostawiono 3 punkty usługowe (2 w Koronowie i 1 w Tucholi). Uskarżano się na brak wykwalifikowanych pracowników i złą jakość surowców. Ceny produktów, w porównaniu z sektorem prywatnym, były wysokie. W 1960 roku produkcja została przeniesiona do nowego budynku. Zwiększono liczbę maszyn do 100. Liczba zatrudnionych wzrosła do 120 osób w latach 70., a w kolejnej dekadzie od 200 do 300. Od 1963 roku zaczęto eksportować część produkcji przy współpracy z SPHZ „Coopexim” – Warszawa. W latach 1971-1975 aż 90% produkcji trafiało na eksport. Na rynek wewnętrzny trafiała bielizna pościelowa, koszule męskie, młodzieżowe i chłopięce. Od lipca 1970 roku, po modernizacji produkcji, wprowadzono dwuzmianowy system organizacji pracy⁷⁸. Mniejszą rolę odgrywała istniejąca od 4 lutego 1951 roku Spółdzielnia Remontowo-Budowlana. Początkowo pracowało w niej 10 członków – założycieli. W połowie lat 50. – 37⁷⁹. W styczniu 1951 roku powstała Usługowa Spółdzielnia Pracy „Rzemieślnik”. Świadczyła usługi w zakresie budownictwa, dekarstwa,

⁷³ APB, PMRN, sygn. 48.

⁷⁴ APB, KMG PZPR, sygn. 115/II/3, 115/3.

⁷⁵ APB, PMRN, sygn. 30, 31, 36; APB, PPRN, sygn. 541, 1134, 1143.

⁷⁶ APB, PMRN, sygn. 31.

⁷⁷ APB, PPRN, sygn. 589; „Ilustrowany Kurier Polski” 1973, nr 217, s. 6.

⁷⁸ APB, PMRN, sygn. 12, 30, 31, 36; APB, PPRN, sygn. 541, 589, 590, 1130, 1143.

⁷⁹ APB, PMRN, sygn. 30.

blacharstwa, ciesielstwa, szklarstwa, zduństwa. Zatrudniała od 39 do 43 osób⁸⁰. W Koronowie miała swój oddział Spółdzielnia Pracy „Spółdzielcze Zakłady Fryzjerskie” w Bydgoszczy. W połowie lat 50. prowadziła trzy punkty usługowe⁸¹. W oparciu o strukturę Spółdzielni Remontowo-Budowlanej i „Rzemieślnika” powstał z dniem 1 stycznia 1962 roku Zakład Gospodarki Mieszkaniowej w Koronowie, a kilka lat później Zakład Gospodarki Komunalnej. W obu pracowało 57 osób⁸².

Władze miasta powołały Miejski Zakład Oczyszczania Miasta⁸³.

Równie źle jak w przemyśle czy rzemiośle w pierwszym okresie po zakończeniu wojny kształtowała się sytuacja w rolnictwie. Powiat bydgoski znalazł się w strefie przyfrontowej, przez co został zdewastowany, оголоzony z zapasów zboża i żywca przez przechodzące wojska. Przepędzono przez powiat z zachodu na wschód bydło, które stratowało wiele zasiewów. W samej Bydgoszczy ulokowano 60 tys. rannych. Szpitale zaopatrywały się na terenie powiatu, co powodowało rozliczne trudności z zaopatrzeniem ludności w artykuły pierwszej potrzeby i żywność. Utrudniało odbudowę przemysłu spożywczego. Wiele majątków ziemskich w powiecie bydgoskim zostało zajętych przez wojsko i służby mundurowe (np. 22 przez Wojsko Polskie, 4 Armię Czerwoną, 7 obóz z Potulic i Łęgnowa, 5 więzienie w Koronowie, 2 Urząd Bezpieczeństwa Publicznego). Z 13 tys. koni w powiecie w 1939 roku pozostało tylko około 1 tys. Latem 1945 roku huragan zniszczył w powiecie bydgoskim plony na powierzchni 10500 ha. Tzw. repatrianci, którzy dostali ponemieckie gospodarstwa, nie mogli normalnie gospodarować. Nie wywiązywali się z obowiązkowego odstawiania kontyngentu, ponieważ za zebrane plony zakupili ubrania i podstawowe produkty, gdyż, jak stwierdzono w jednym ze sprawozdań sytuacyjnych, „przyjechali dosłownie nędzy. Teraz nawet na własną konsumpcję nie mają żywności”⁸⁴. Trudności w wywiązywaniu się z nałożonych norm występowały w latach 50. Po żniwach 1953 roku w Koronowie z 240 rolników tylko 28 wywiązało się całkowicie ze swego planu rocznego kontraktacji. Pozostali odstawili zboże od 20 do 80%. Poważne zaległości zanotowano w wywiązywaniu się z obowiązkowych dostaw żywca, a przede wszystkim mleka (29 tys. litrów). Jeden z radnych Szemrowicz postulował by, wzorując się na powiecie inowrocławskim, „przykładnie karać opornych chłopów”. Przyjęta na jego wniosek Uchwała nr 26/53 zawierała stwierdzenie: „podać do ukarania chłopów uchylających się od wykonywania swych obowiązków wobec Państwa”⁸⁵. Z czasem sytuacja uległa normalizacji, choć preferowanie przedsięwzięć państwowych powodowało rozliczne trudności indywidualnych gospodarzy⁸⁶. Uprawom nie sprzyjały mało urodzajne, piaszczyste grunty, z których część była chronicznie nienawodniona, w innych miejscach zbyt wilgotna⁸⁷. W 1959 roku przewidywano, że

⁸⁰ APB, PPRN, sygn. 1133.

⁸¹ APB, PMRN, sygn. 30.

⁸² APB, PPRN, sygn. 964; APB, PMRN, sygn. 33, 41.

⁸³ APB, PMRN, sygn. 48.

⁸⁴ APB, UWPB, sygn. 4381: *Sprawozdanie Inspektoratu dla Spraw Wojennych Świadczeń Rzeczowych na powiat bydgoski za 16 VI-26 VI 1945.*

⁸⁵ APB, PMRN, sygn. 30: *Protokół nr X/53 z 28 sierpnia 1953.*

⁸⁶ Tamże, sygn. 30: *Zakończenie planu 6-letniego z 1955 roku.* Plan na 1955 rok przewidywał obowiązkowe dostawy zbóż na poziomie 90 626 kg, dostarczono 75 336 kg (mniej o 17%), ziemniaków analogicznie: 233 105 kg i 134 852 kg (mniej o 42%), żywca: 19 510 kg i 14 533 kg (mniej o 25,5%). Niedobory wyjaśniano „celowym sabotażem” części gospodarzy, łączeniem pracy w przemyśle czy usługach z pracą na roli, co kończyło się zaniedbywaniem gospodarstw.

⁸⁷ APB, PMRN, sygn. 31, 32. W 1964 roku wskazywano, że mimo rozbudowy melioracji do 1524 metrów część gruntów jest zbyt wilgotna, ponieważ rolnicy niszczą rowy, przejeżdżając wozami lub pędząc bydło. Większość gruntów zaliczono do klas V i VI. Uprawiano głównie żyto, ziemniaki, saradeli i hubin. Warzywa uprawiano tylko na 8 ha. W 1963 roku naliczono 162 konie,

w związku z analizowaniem miasta i planowanym wykorzystaniem ścieków na 20 ha łąk naturalnych miały powstać w Koronowie na irygowanych gruntach placówki Instytutu Użytków Zielonych i Instytutu Leśnego⁸⁸. Na planach jednak poprzestano. W latach 60. pojawili się rolnicy specjalizujący się w warzywnictwie, ogrodnictwie i sadownictwie⁸⁹. Nową gałęzią gospodarki, która zaczęła rozwijać się w latach 60., była turystyka. W 1966 roku Koronowo zostało zaliczone do miejscowości turystycznych. W osiedlach miejskich w Romanowie i Pieczyskach zlokalizowano ośrodek wczasowy i turystyczny⁹⁰.

Infrastruktura miejska

Infrastruktura miasta, aż do końca lat 50., nie uległa większym zmianom. Reprezentowała poziom z przełomu XIX i XX wieku. Mimo braku większych zniszczeń w czasie wojny jakość życia stała na niskim poziomie. W niektórych dziedzinach (komunikacja, transport, mieszkalnictwo) możemy mówić o pogorszeniu sytuacji w porównaniu z okresem międzywojennym. W innych postęp był zauważalny (np. w zwalczaniu analfabetyzmu), choć często ograniczony (np. szkolnictwo, kultura, służba zdrowia). Tworzono potrzebne, nowe instytucje (np. biblioteki), likwidując z powodów politycznych lub niemoicy ekonomicznej (szpital miejski) równie potrzebne organizacje społeczno-kulturalne i gospodarcze. Stopniowe upowszechnianie osiągnięć naukowo-technicznych w latach 60., 70. i 80., rozbudowa infrastruktury miejskiej, budownictwo wielo i jednorodzinne, wyższy poziom i powszechność kształcenia wniosły nową jakość życia, która z niewielkimi zmianami przetrwała do końca PRL.

Jedną z najbardziej charakterystycznych cech w latach 40. i 50., co podkreślali z ubolewaniem nawet ówczesni władarze miasta, było jego zaniedbanie. Latem nad miastem unosił się swąd nieczyszczonych rynsztoków oraz wywożonych wozami i beczkowozami śmieci i fekaliów. Wiele budynków było w złym stanie technicznym. Miasto raziło sypiącymi się tynkami⁹¹. Stan ulegał chwilowym zmianom przed oficjalnymi uroczystościami państwowymi, kiedy sprzątano rynek i okoliczne ulice. Większe prace porządkowe przeprowadzono z okazji 600 rocznicy lokacji miasta czy przed organizowanymi co pewien czas imprezami partyjno-państwowymi na szczeblu powiatowym. Na wygląd i stan sanitarny miasta wpłynęło spiętrzenie wody na Brdzie, które przyniosło zmianę jej koryta i zmusiło do wybudowania instalacji wodno-kanalizacyjnej oraz oczyszczalni ścieków⁹².

---

597 sztuk bydła, 1300 trzody chlewnej i 184 owce. W 1962 roku wskazano, że obsiano 378 ha gruntów żytem, 58 ha pszenicą, 47 ha jęczmieniem, 19 ha owsem, 142 ha ziemniakami, 20 ha burakami pastewnymi, marchwią i brukwią, 15 ha kukurydzą, 8 ha warzywami, 682,5 ha saradela, łubinem, mieszankami zbożowymi itp.

⁸⁸ APB, PMRN, sygn. 31: *Protokół nr 6/59 z 11 czerwca 1959.*

⁸⁹ Tamże, sygn. 32. Jednym z prekursorów był Mieczysław Chmielewski, który w 1964 roku był właścicielem kilku cieplarni.

⁹⁰ Tamże, sygn. 32, 45. Władze miejskie bezskutecznie od lat 70. zabiegały w Koronowie o powiększenie bazy hotelowej. Istniejący obskurny hotel „Społem” z 5 pokojami i 14 łózkami nie spełniał wymogów. Kiedy udało się opracować projekt i lokalizację hotelu dla 100 gości w latach 80., trudności ekonomiczne uniemożliwiły realizację zamierzenia.

⁹¹ APB, MRN, sygn. 30: *Protokół 11/51 z 16 lutego 1951.* W podobnym tonie opisywano wygląd miasta w 1968 roku. Nową jakością było zwrócenie uwagi radnych na fakt, że patrole milicji nie interweniowały w sytuacjach wszechobecnego brudu czy bałaganu na ulicach i posesjach – APB, PMRN, sygn. 34: *Protokół nr XL/68 z 30 października 1968.*

⁹² Tamże, sygn. 30, 48.

W dniu 14 listopada 1955 roku podczas konferencji Komisji Oceny Projektów Inwestycyjnych w Warszawie zatwierdzono projekt budowy wodociągu i kanalizacji w Koronowie ze wskazaniem terminu rozpoczęcia inwestycji w 1957 roku⁹³. Ostatecznie budowę wodociągów rozpoczęto 1 sierpnia 1959 roku, kanalizacji 7 stycznia 1958 roku, a oczyszczalni ścieków 1 marca 1962 roku. Woda, w myśl założeń, miała popłynąć w końcu lipca 1962 roku. Termin oddania wodociągów przesunięto na I kwartał 1963 roku, a kanalizacji z końca 1960 na lipiec 1963 roku⁹⁴.

Przed uruchomieniem wodociągów mieszkańcy korzystali w 1955 roku z 223 pomp i 7 studni publicznych. Liczba tych ostatnich była niewystarczająca, mimo wybudowania do 1956 roku kolejnych 4⁹⁵. Do 1971 roku przetrwało tylko 20 różnych ujęć wody, w tym 12 czynnych⁹⁶. Rozwiązanie problemu dostępu do wody i jej oczyszczania stało się pilne nie tylko ze względu na stan sanitarny miasta i fakt, że woda w kilkudziesięciu studniach była wodą gruntową z dużą domieszką żelaza, co było konsekwencją budowy elektrowni. Brda popłynęła innym kanałem, omijając Koronowo, co spowodowało, że woda przepływała przez miasto powoli. Brak oczyszczalni i kanalizacji pogorszyłyby i tak zły stan sanitarny miasta⁹⁷. Problem unoszącego się latem fetoru został rozwiązany częściowo. Zbyt rzadkie przepłukiwanie przez elektrownię koryta rzeki powodowało, że woda stała i gniła. Widok miasta szpecilo w martwym korycie rumowisko, które powstało w trakcie budowy elektrowni⁹⁸. Uporządkowano je dopiero w latach 80. W 1968 roku uruchomiono pierwszy miejski szalet⁹⁹. Na planach budowy drugiego i łaźni publicznej z 10 prysznicami i 2 wannami poprzestano¹⁰⁰. W latach 70. planowano przygotowanie wysypiska śmieci w południowej części miasta w dolach po eksploatowanej linii. Stare wysypisko, w dolach po starej żwirowni przy drodze do Różany, stopniowo się zapełniało. Jednak brak środków na wybudowanie drogi dojazdowej uniemożliwił realizację zamierzenia aż do drugiej połowy lat 80.¹⁰¹

Po wybudowaniu sieci wodociągowej w 1962 roku jakość dostarczanej wody początkowo nie uległa poprawie, mimo dwóch studni głębinowych przy ul. Promenady¹⁰². Powód był błahy. Nie powstała na czas stacja uzdatniania wody. Oficjalnie oddano ją do użytku 27 grudnia 1962 roku. Mimo to nie spełniała swojej funkcji w sposób należyty. Mimo starań trzy zbiorniki przeciekały, w tym jeden systematycznie. Problemów władzom miasta przysparzała niedostatecznie rozbudowana sieć wodociągowa. Już w chwili jej uruchomienia nie zaspokajała potrzeb. Według planów miała obsługiwać 6 tys. mieszkańców i kilka zakładów przemysłowych. Kres jej możliwości technicznych wyczerpał się w 1967 roku po tym jak woda zaczęła docierać do odbiorców mieszkających na lewym brzegu Brdy. Dzięki dotacji Ministerstwa Sprawiedliwości, które było zainteresowane przedłużeniem sieci wodociągowej do miejscowego więzienia do końca 1964 roku, podłączono kolejnych 121 budynków¹⁰³. Ułożona do końca 1962 roku sieć wodociągowa miała długość 6500 metrów

⁹³ Tamże, sygn. 30.

⁹⁴ Tamże, sygn. 31: *Protokół nr IV/61 z 20 lipca 1961*.

⁹⁵ APB, PMRN, sygn. 46, (*Protokół nr XVIII/52 z 10 czerwca 1952*), sygn. 30, (*Sprawozdanie Komisji Urządzania Osiedli z 28 grudnia 1955*); APB, MRN, sygn. 49. *Budżet na 1959*.

⁹⁶ APB, PMRN, sygn. 45: *Protokół 42/71 z 9 lutego 1971*.

⁹⁷ Tamże, sygn. 37.

⁹⁸ Tamże, sygn. 31, 44.

⁹⁹ Tamże, sygn. 44: *Protokół 77/68 z 17 kwietnia 1968*.

¹⁰⁰ Tamże, sygn. 31.

¹⁰¹ APB, PMRN, sygn. 25; APB, KMG PZPR, sygn. 115/III.

¹⁰² APB, PMRN, sygn. 31.

¹⁰³ APB, PMRN, sygn. 31, 41; APB, KMG PZPR, sygn. 115/III.

bieżących, kanalizacyjna 9002 mb¹⁰⁴. Urządzenia wodno-kanalizacyjne zostały przejęte z dniem 1 stycznia 1967 roku przez Miejskie Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji w Bydgoszczy od Miejskich Wodociągów i Kanalizacji w Koronowie. W latach 1976-1980 powstały nowe zbiorniki stacji uzdatniania wody i oczyszczalni ścieków oraz dwie studnie głębinowe przy ulicy Nadrzecznej. W kolejnych latach stopniowo kanalizowano ulice w starej części Koronowa: Nakielską, Promenady, Kasprzaka. W latach 1987-1988 rozbudowano oczyszczalnię ścieków, a budowę nowej zaplanowano na rok 1990¹⁰⁵.

Stopniowo rosła ilość osób korzystających z sieci wodno-kanalizacyjnej. W 1972 roku woda bieżąca docierała do 1175 mieszkań, w 1977 – 6587 osób, tj. około 74% mieszkańców, w 1980 – 7143 (80%), w 1983 – 7600 (81%), w 1988 – około 8500 (83%). Rosła liczba korzystających z sieci kanalizacyjnej. Do 1972 roku skanalizowano 1115 mieszkań. W 1977 roku korzystało z niej 6287 osób (71%), w 1979 – 6488 (73%), w 1983 – 7000 (75%), w 1988 – 7700 (76%)¹⁰⁶. Problemów dostarczała oczyszczalnia ścieków, która już w momencie zatwierdzania planów jej budowy nie była w stanie zaspokoić potrzeb rozwijającego się miasta. Udogodnieniem, z którego zaczęto korzystać w latach 60., był gaz ziemny dostarczany w butlach indywidualnym odbiorcom. Początkowo odbierało go kilkudziesięciu odbiorców, w 1975 – 199, w 1977 – 385, w 1980 – 587, w 1985 – 909, w 1988 – 1010¹⁰⁷.

Stosunkowo powoli, na tle innych miast powiatu, rozwijała się sieć telekomunikacyjna. W 1967 roku abonament telefoniczny opłacało 320 odbiorców, w 1977 – 367, w 1983 – 513, w 1988 – 732. W latach 60. na 1000 mieszkańców przypadało około 35 abonentów, w latach 70. wskaźnik ten stopniowo wzrósł do 41-50 i 74 w roku 1988. Przyrost liczby abonentów był skutkiem zautomatyzowania centrali telefonicznej w 1967 roku i rozbudowy do dwóch placówek pocztowych¹⁰⁸. Systematycznie rosła liczba abonentów radiowo-telewizyjnych. W oficjalnych statystykach abonament radiowy opłacało od 245 osób w końcu lat 70. do około 300 na 1000 mieszkańców w latach 80., a abonament telewizyjny od około 200 do około 290 w końcu lat 80.¹⁰⁹.

Spśród rozmaitych problemów i niedomagań największym problemem był brak mieszkań, mimo, że miasto nie ucierpiało w wyniku działań wojennych¹¹⁰. Tuż po wojnie nie podjęto budowy nowych osiedli mimo przyrostu liczby rodzin z 950 (przed wybuchem wojny) do 1200. Władze szczebla centralnego i wojewódzkiego preferowały budownictwo mieszkaniowe w miastach przemysłowych. Koronowo znalazło się w grupie miast rolniczych. Najważniejszą rolę musiały odgrywać remonty już istniejących domów i mieszkań. Ich skala i jakość były jednak niewystarczające. Pierwsze remonty na szerszą skalę

¹⁰⁴ W końcu lat 60. długość wodociągów miała długość około 8,7 km, w 1972 – 10,1 km, 1979 – 16 km, kanalizacji odpowiednio: 10,3 km, 12,1 km, 12,4 km.

¹⁰⁵ APB, PPRN, sygn. 117; APB, PMRN, sygn. 43; APB, KMG PZPR, sygn. 115/III.

¹⁰⁶ APB, PPRN, sygn. 1287; APB, PMRN, sygn. 31; *Rocznik Statystyczny... za lata 1958/1959-1992*. Długość sieci kanalizacyjnej w 1962 wynosiła 9,2 km, w 1967 – 10,3 km, w 1972 – 12,1 km, w 1979 – 12,4 km.

¹⁰⁷ *Rocznik Statystyczny... za lata 1958/1959-1992*.

¹⁰⁸ APB, PMRN, sygn. 33, 42, 117; *Rocznik Statystyczny... za lata 1958/1959-1992*. Nowa centrala dysponowała 1200 numerami.

¹⁰⁹ *Rocznik Statystyczny... za lata 1958/1959-1992*.

¹¹⁰ APB, UWPB, sygn. 5550. W Koronowie zniszczono w 40% – 22 budynki, w 100% – 3. Ogółem zniszczono lub uszkodzono 25 budynków, tj. 4% ich ogólnej liczby. W porównaniu z innymi miejscowościami straty niewielkie, np. w Brodnicy 28%, Chojnicach 96%, Czersku 78%, ale w Solcu Kujawskim 1%, Aleksandrowie Kujawskim 2,7%, w Fordonie 15% budynków a 20% uszkodzonych, spalony dworzec i zabudowania Strzelnicy Miejskiej.

władze rozpoczęły w 1949 roku. W 1950 roku dzięki większym kredytom wyremontowano 34 domy, w 1953 — 35, w 1954 — 45¹¹¹. Remonty były o tyle ważne, że stan budynków był zły. W 1952 roku oceniano, że 1/3 wszystkich budynków „była ruderami, które liczyły ponad 100 lat. Połowa nadawała się do natychmiastowego remontu”¹¹². Dekapitalizacja mieszkań i budynków była konsekwencją odstąpienia przez Radę Narodową od remontów budynków gospodarczych, domów posiadających mniej niż 5 izb i domów prywatnych oraz brakiem dbałości użytkowników. Najemcami byli głównie słabo opłacani robotnicy oraz osoby w podeszłym wieku. Lokatorzy unikali jakichkolwiek napraw. Konsekwencją było zawalenie się kilku domów i utrata 40 mieszkań w latach 1945-1952. W latach 60. i 70. rocznie rozbierano 2-3 stare domy¹¹³. W połowie 1949 roku szacowano, że brakowało co najmniej 150 izb. Trudności pogłębiała polityka prowadzona przez resort sprawiedliwości. Do pracy w więzieniu przyjeżdżało wielu funkcjonariuszy, którzy otrzymywali mieszkania z przydziału. Po ich zwolnieniu lub odejściu z pracy pozostawiono je w ich użytkowaniu¹¹⁴. W tej sytuacji lokalne władze, zgodnie z wytycznymi ustrojowymi, zaczęły preferować pólśrodk, które w dłuższej perspektywie nie rozwiązywały problemu. Wprowadzono publiczną gospodarkę lokalami. Wbrew oczekiwaniom członkowie Komisji Mieszkaniowej dopuszczali się wielu nadużyć. Przyjęta norma zamieszkania 10 metrów kwadratowych na osobę była fikcją¹¹⁵. Uzyskano niewielką ilość mieszkań przez dokwaterowanie nowych lokatorów. Mimo doraźnych działań na mieszkanie oczekiwało 170 rodzin¹¹⁶. Wprowadzenie 17 sierpnia 1951 roku podatku od zbytku mieszkaniowego sprawiło, że pozyskano dodatkowych 16 mieszkań¹¹⁷. Problem mieszkaniowy z każdym rokiem nabrzmiewał. W 1958 roku zagęszczenie na 1 izbę wynosiło 2,4 osoby. Na 1 osobę przypadało 6,2 m kwadratowego powierzchni mieszkalnej. 153 rodziny nie miały mieszkań, gnieźdząc się po 2-3 rodziny w jednym mieszkaniu¹¹⁸. By rozwiązać problem, Wojewódzka Komisja Planowania Gospodarczego (WKPG) przystąpiła w 1953 roku do typowania terenów pod zabudowę jednorodziną¹¹⁹. W 1956 roku przedstawiono plan budowy domków jednorodzinnych. Prezydium MRN wniosło o ich lokalizację. Wpłynęło zaledwie 20 podań osób chcących podjąć budowę. Trudność w realizacji zamierzenia polegała na tym, że prywatni inwestorzy musieli mieć 30% środków własnych, by móc ubiegać się o przyznanie kredytu budowlanego¹²⁰. WKPG przedstawiła plany rozwoju budownictwa w Koronowie z uwzględnieniem budownictwa wielorodzinnego. Jeden z wariantów przewidywał, że do 1965 roku miały powstać 243 mieszkania (115 w ramach budownictwa rad narodowych, 124 ze środków własnych ludności i przy wsparciu państwa oraz 14 mieszkań prywatnych). Wtedy zagęszczenie spadłoby z 2,4 osoby na izbę w 1959 do 2,1 w 1966 roku a powierzchnia

¹¹¹ APB, PMRN, sygn. 30.

¹¹² Tamże, sygn. 46: *Protokół nr XVIII/52 z 10 czerwca 1952*.

¹¹³ Tamże, sygn. 30 (*Protokół nr IV/51 z 20 kwietnia 1951* i *Protokół VI/51 z 15 czerwca 1951*), sygn. 36 (*Protokół nr II/52 z 23 stycznia 1952*); APB, PPRN, sygn. 1159.

¹¹⁴ APB, PMRN, sygn. 22.

¹¹⁵ Tamże, sygn. 22, sygn. 39: *Protokół nr 32/60 z 17 września 1960*.

¹¹⁶ Tamże, sygn. 36.

¹¹⁷ Tamże, sygn. 30. Podatek nałożono na najemców lub właścicieli wszystkich pomieszczeń posiadających więcej niż jedną izbę mieszkalną i kuchnię o powierzchni większej niż 10 metrów kwadratowych lub w zależności od kategorii mieszkańca 8 metrów kwadratowych (*Uchwała nr 17/51 z 17 sierpnia 1951*).

¹¹⁸ Tamże, sygn. 1.

¹¹⁹ Tamże, sygn. 30: *Protokół nr X/53 z 28 sierpnia 1953*.

¹²⁰ Tamże, sygn. 30: *Sprawozdanie z wykonania uchwał MRN przyjętych na sesji I/56 w dniu 26 stycznia 1956*.

wrosła z 6,2 do 7 metrów kwadratowych na osobę. Wariant drugi przewidywał budowę 400 mieszkań (179 przez rady narodowe, 161 przez ludność z zaciągniętych kredytów, 36 przez zakłady pracy, 24 ze środków własnych ludności). Za pożądane uznano odstępianie od budowy dachów stromych z dachówki na rzecz płaskich willowych¹²¹. Zdecydowano się na wariant drugi. W 1960 roku zlokalizowano teren pod zabudowę jednorodziną. Przy Pomianowskiego powstało na 6,48 ha Osiedle 1000-lecia, na którym wzniesiono do 1963 roku 45 domków jednorodzinnych¹²². W drugiej połowie lat 60. wyznaczono 100 działek na tworzonemu Osiedlu 600-lecia i 40 przy ul. Ogrodowej. Od końca lat 50. władze miejskie oraz spółdzielnie i zakłady produkcyjne rozpoczęły budowę domów wielorodzinnych przy ulicach: Pomianowskiego, Janka Krasickiego, Jedności Robotniczej, Konopnickiej, Szosie Kotomierskiej. W latach 80. zlokalizowano przy ulicach: Polnej, Dworcowej, Kotomierskiej, Dworcowej działki pod zabudowę jednorodziną. We wrześniu 1972 roku uwzględniono w planach zagospodarowania przestrzennego tworzenie na obszarze 14 ha zabudowy letniskowo-campingowej w południowej części miasta Koronowo-Samościążek¹²³.

Instytucją, która miała uzupełniać działalność władz w sferze budownictwa mieszkaniowego¹²⁴, stała się Spółdzielnia Mieszkaniowa. Powstała 24 stycznia 1962 roku z inicjatywy 15 osób. Mając 25 członków, zarząd rozpoczął budowę bloku o 24 mieszkaniach. Blok oddano w grudniu 1964 roku. Został zasiedlony w styczniu następnego roku. W 1966 roku liczba członków wzrosła do 37, w 1967 – 85, w 1968 – 117, w 1969 – 131, w 1970 – 225, w 1971 – 365 (w tym 264 kandydatów). W 1970 roku na 225 członków spółdzielni mieszkania otrzymało 124, a 101 czekało na przydział mieszkań. W 1971 roku spółdzielnia eksploatowała 3 bloki ze 124 mieszkaniami (M-2 – 14, M-3 – 34, M-4 – 62, M-5 – 14)¹²⁵. Mimo podjęcia szeregu inwestycji sytuacja pozostała trudna. Ustalona norma zaludnienia mieszkań na lata 1966-1970 wynosiła 6 metrów kwadratowych na osobę¹²⁶. Sytuacja w początkach lat 70. pogorszyła się. Zagęszczenie w starym budownictwie zwiększyło się z 1,45 metra kwadratowego do 0,96 metra. W grudniu 1970 roku na 2151 gospodarstw domowych mieszkania posiadało 1937. Brak mieszkań wynosił 215. Dwa lata później braki wzrosły do 302. W 1972 roku miasto przydzieliło tylko 1 mieszkanie oczekującym, w latach wcześniejszych około 10. Budowa zaplanowanych 31 nie została podjęta. Termin rozpoczęcia inwestycji przesunięto na kolejny rok z terminem ukończenia w 1974 roku. Kolejne 30 mieszkań miało powstać w 1974 roku¹²⁷. W latach 1971-1975 spółdzielnia podjęła budowę 2 bloków o 50 i 60 mieszkaniami. Oczekujących 195 osób przesunięto na kolejną pięciolatkę. Do połowy lat 70. plany rozwoju budownictwa indywidualnego także nie zostały zrealizowane. Z planowanych 333 działek zabudowano 202. W kolejnych latach do 1990 roku zabudowano kolejnych 105 działek (63 przy Ogrodowej, 20 Konopnickiej, 30 Kotomierskiej, 15 Okrężnej). W latach 80. sytuacja była jeszcze gorsza. Braki materiałów budowlanych spowodowały, że część mieszkań oddawano

¹²¹ Tamże, sygn. 31.

¹²² Tamże, sygn. 1; APB, PMRN, sygn. 31, *Protokół nr III/60 z 30 marca 1960.*

¹²³ APB, PMRN, sygn. 31, 33; APB, KMG PZPR, sygn. 115/I/5; APB, PPRN, sygn. 141.

¹²⁴ APB, PMRN, sygn. 45; APB, PPRN, sygn. 117. Władze miejskie utworzyły z dniem 1 stycznia 1962 roku Zakład Gospodarki Mieszkaniowej, który administrował budynkami i mieszkaniami komunalnymi. W 1971 roku został połączony z Zakładem Gospodarki Komunalnej. Struktura własności budynków w 1965 roku przedstawiała się następująco: prywatnych 513, 84 miejskich, 1 spółdzielczy, 46 zakładowych, 4 więzienia i ośrodka poprawczego.

¹²⁵ APB, PMRN, sygn. 12, 18, 45.

¹²⁶ Tamże, sygn. 42.

¹²⁷ Tamże, sygn. 18.

w stanie surowym. W 1981 roku z zaplanowanych 28 budynków oddano 22, w tym 14 w stanie surowym¹²⁸.

Trudności z mieszkalnictwem wynikały ze specyfiki istniejącego ustroju gospodarczego i sposobu podejmowania decyzji. Miały także swoje lokalne uwarunkowania.

Wojewódzki Wydział Architektury i Nadzoru Budowlanego w Bydgoszczy przyjął w latach 50. dla Koronowa plan zagospodarowania przestrzennego terenów przy ul. Polnej, przewidując zabudowę wysoką pod mające powstać wieżowce i budynki wielopiętrowe na potrzeby władz przyszłego powiatu koronowskiego¹²⁹. W latach 60. wizja lokalizacji w Koronowie władz powiatowych stała się nierealna, stąd lokalne władze wystąpiły o zmianę planów zagospodarowania przestrzennego. Wysoką zabudowę zastąpiło budownictwo jednorodzinne. Decyzje z lat 50. wstrzymały rozwój budownictwa o kilkanaście lat¹³⁰. Podobna sytuacja miała miejsce w latach 70., kiedy jedna z fabryk, wbrew planom zagospodarowania przestrzeni i bez uzgodnienia z władzami miasta, rozbudowała przedsiębiorstwo kosztem 40 działek budowlanych¹³¹. Powszechnym zjawiskiem był brak infrastruktury handlowo-usługowej na nowo powstających ulicach i osiedlach. Brakowało dróg dojazdowych, chodników i ulic. Wykonawcy pozostawiali nieuprzątnięte elementy budowlane. W wielu przypadkach najemcy odmawiali przejścia mieszkań, ponieważ nie zostały zelektryfikowane (np. przy ulicy Polnej w 1964 roku), innych nie podłączano na czas do sieci wodno-kanalizacyjnej. Brakowało energii cieplnej mimo funkcjonowania wielu niewielkich kotłowni. Skutkiem było wysokie zadymienie osiedli. W oddawanych blokach uskarżano się na dużą liczbę usterek i błędów budowlanych¹³².

W mieście istniało kilka cmentarzy: dwa ewangelickie (stary i nowy), rzymskokatolicki (parafialny), żydowski i przywieźnienny. W 1946 roku na terenie nowego cmentarza ewangelickiego przy ul. Polnej powstał cmentarz poległych żołnierzy radzieckich, których zwłoki ekshumowano z kilku gmin powiatu bydgoskiego¹³³. Jego resztki zlikwidowano w październiku 1951 roku. Fragmenty przyłączono do cmentarza poległych żołnierzy radzieckich, by nadać mu „estetyczny i godny wygląd”¹³⁴. Od jesieni 1948 roku planowano otwarcie cmentarza komunalnego¹³⁵. Cmentarz parafialny w latach 40. był przepełniony. Proboszcz zaczął grzebać zmarłych na cmentarzu ewangelickim leżącym po lewej stronie ul. Jedności Robotniczej. Władze początkowo zakazały tego procederu. Ostatecznie, po zarzuceniu planu budowy cmentarza przy drodze do Samociążka w grudniu 1953 roku, czasowo zgodziły się na powiększenie cmentarza parafialnego kosztem cmentarza ewangelickiego. W 1958 roku pojawił się plan utworzenia nekropolii komunalnej przy Szosie Kotomierskiej na powierzchni 2,23 ha, który zarzucono po kilku miesiącach. W 1960 roku

¹²⁸ APB, PMRN, sygn. 12, 45; APB, PPRN, sygn. 1159; APB, KMG PZPR, sygn. 115/II/6.

¹²⁹ APB, PMRN, sygn. 30: *Protokół nr IX/51 z 10 września 1951*. W 1951 roku debatowano nad utworzeniem powiatu koronowskiego. Reprezentant Prezydium PRN Biskupski 10 września 1951 roku przedstawił szczegóły zawarte w planach Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego. W jego granicach miało znaleźć się sześć gmin z powiatów świeckiego, tucholskiego i sępoleńskiego z 22 tys. mieszkańców. Po dyskusji przyjęto jednogłośnie uchwałę (nr 22/51) o wyłączeniu miasta Koronowa z powiatu bydgoskiego i włączeniu go do mającego powstać powiatu koronowskiego z siedzibą lokalnych władz w Koronowie.

¹³⁰ APB, PMRN, sygn. 31: *Załącznik do protokołu z 31 maja 1961 Miejskiej RN w Koronowie oraz Uchwała nr 1/61 w sprawie kierunkowych zadań*.

¹³¹ APB, KMG PZPR, sygn. 115/I/5.

¹³² APB, PMRN, sygn. 18, Tamże, sygn. 12, 41, 45.

¹³³ Tamże, sygn. 29: *Protokół nr 546 z 25 marca 1946*. Znalazły się na nim także zwłoki żołnierzy pierwotnie pogrzebanych przy kościele św. Andrzeja w Koronowie – APB, SPB, sygn. 707.

¹³⁴ APB, PMRN, sygn. 30: *Protokół nr X/51 z 20 października 1951*.

¹³⁵ Tamże, sygn. 29, 35, 36.

odstąpiono od budowy cmentarza komunalnego po powiększeniu o 2990 metrów kwadratowych cmentarza parafialnego kosztem cmentarza ewangelickiego na mocy decyzji Prezydium MRN z dnia 20 stycznia 1959 roku i 24 stycznia 1962 roku. Łącznie cmentarz parafialny przy ul. Jedności Robotniczej obejmował powierzchnię 1,9 ha. Na pozostałym gruncie, który pozostał po parcelacji cmentarza ewangelickiego, wiosną i latem 1962 roku urządzono zieleniec miejski. Od 1968 roku ponownie pojawiła się inicjatywa budowy cmentarza komunalnego przy ul. Przemysłowej. Cmentarz parafialny stopniowo się zapełniał. Budowa cmentarza miała rozwiązać problem konduktów pogrzebowych, które przemieszczały się wąskimi uliczkami z przedsonka kościoła św. Andrzeja na cmentarz¹³⁶. Ostatecznie prace budowlane na cmentarzu komunalnym zakończono w 1981 roku¹³⁷. Ocalał stary cmentarz ewangelicki mieszczący się przy ulicy Okole o powierzchni 0,03 ha. Ostatnich pochówków dokonano w latach II wojny. W latach 60. był nieużytkowany, zdewastowany i zniszczony. Przy ulicy Dzierżyńskiego powierzchnię 0,2 ha zajmował cmentarz więzienny¹³⁸. Od 1948 roku władze czyniły daremne starania o zamknięcie i likwidację cmentarza żydowskiego mieszczącego się przy Szosie Kotomierskiej¹³⁹.

Status prawny miasta ulegał zmianom. Początkowo występowało jako miasto samodzielne, potem miasto-gromada, ponownie miasto samodzielne i wreszcie miasto-gmina z 32 sołectwami w 1976 roku i 28 w 1980 roku (Buszkowo, Bytkowice, Dziedzinek, Gogolin, Gogolinek, Gościeradz, Huta, Krąpiewo, Lucim, Łąsko Małe, Łąsko Wielkie, Mąkowsko, Nowy Dwór, Okole, Osiek, Popielewo, Salno, Samociążek, Skarbiewo, Sitowiec, Stary Dwór, Tryszczyn, Wiązowno, Wilcze, Wierzchucin Królewski, Wiskitno, Witoldowo, Wtelno)¹⁴⁰.

Obszar miasta obejmował powierzchnię 2734,38 ha (w tym grunty orne 1383,73 ha, łąki i pastwiska 72,31 ha, lasy 115,73 ha, place 179,11 ha, inne 983,50 ha. Ogółem za nieużytki traktowano 794 ha), w latach 50. — 2812,39 ha (w tym ziemi ornej 1370,42 ha, łąk i pastwisk 133,89 ha, lasy 710,44 ha, wody 178,75 ha, pozostałe grunty 418,89 ha) do połowy lat 60. — 2820,28 ha do 1974 roku i 2825 ha do końca lat 80.¹⁴¹ Problemem były lotne piaski, które występowały w osiedlach podmiejskich, np. Srebrenicy, Pieczyskach, Tuszynach. Stopniowo, poprzez zalesianie, starano się zminimalizować negatywne wpływy tego zjawiska. Do 1955 roku obsadzono 30 ha, część zagospodarowała elektrownia. W kolejnych latach rocznie zalesiano po 1-3 hektary¹⁴². Stałym zmartwieniem były powstające po obfitych ulewach obsuwiska rozmywające, zwłaszcza w starej nisko położonej części miasta, ulice i chodniki. Miasto odczuwało skutki przyspieszonej industrializacji, której nie towarzyszyła systematyczna rozbudowa infrastruktury. Zapóźnienia cywilizacyjne dawały o sobie znać w wielu sytuacjach, zwłaszcza gdy wdrażano nowe osiągnięcia naukowo-techniczne.

¹³⁶ Tamże, sygn. 30, 31, 40, 44, 45, 48; APB, PPRN, sygn. 980.

¹³⁷ APB, KMG PZPR, sygn. 115/II/6.

¹³⁸ APB, PPRN, sygn. 980.

¹³⁹ APB, Urząd Wojewódzki w Bydgoszczy 1974-1989 (UWB), Urząd ds. Wyznań, sygn. 15; APB, PMRN, sygn. 27, 41; APB, PPRN, sygn. 980. Ostatniego pochówku dokonano 6 stycznia 1933 roku. Cmentarz o powierzchni 0,36.30 ha z drogą 0,07.84 ha został w części zniszczony przez Niemców. Po wojnie ulegał systematycznej dewastacji. W 1964 roku planowano przekazanie nieruchomości Zakładowi Gospodarki Komunalnej pod budowę magazynów.

¹⁴⁰ APB, KMG PZPR, sygn. 115/II/3, 115/III/4; APB, PPRN, sygn. 476: *Wizja gminy Koronowo w 1980*.

¹⁴¹ APB, PMRN, sygn. 8, 30, 31, 32, 48.

¹⁴² Tamże, sygn. 30.

Prace nad porządkowaniem ulic miasta, dróg i mostów rozpoczęto od połowy 1945 roku. Właściwe prace trwały od wiosny i lata 1947 roku¹⁴³. Zostały wymuszone zniszczeniami, jakie poczyniła powódź, która zalała część miasta nocą z 22 na 23 grudnia 1946 roku. Woda cofnęła się 30 grudnia 1946 roku¹⁴⁴. W 1946 roku rozebrano zniszczone w czasie wojny budynki oraz znajdujący się w centrum miasta kościół ewangelicki zniszczony w czasie wojny¹⁴⁵. Od wiosny i lata 1947 roku trwały prace nad brukowaniem Rynku¹⁴⁶. Od 1951 roku próbowano, z umiarkowanym powodzeniem, uporać się z panującymi po zmroku ciemnościami na ulicach¹⁴⁷. Dopiero w 1955 roku wraz z elektryfikowaniem osiedli Przyrzecze, Pieczysk, Tuszyzna i budynków przy Szosie Kotomierskiej liczba punktów oświetleniowych wzrosła do 82 w 1958 roku, 84 w 1959 i 109 w końcu lat 60. Przystarzałe lampy stopniowo zaczęto wymieniać w drugiej połowie lat 70. i w kolejnym dziesięcioleciu¹⁴⁸.

Na wygląd centrum miasta korzystnie wpłynęło przeniesienie w 1960 roku targu z Placu Zwycięstwa. Początkowo planowano ulokowanie targowiska w budynku po byłej kostnicy ewangelickiej przy ul. Jedności Robotniczej. Ostatecznie zarzucono pomysł. Targ nabiąłowy zlokalizowano na Placu Krzyżowym, zaś zwierzęcy czasowo do 1964 roku przy ul. Polnej. Ostatecznie dopiero w 1975 roku został przeniesiony na ulicę Aleje Wolności. Właścicielem obu targowisk z dniem 29 lutego 1972 roku została Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska”¹⁴⁹.

Prace nad poprawą stanu dróg i chodników zapoczątkowano po powodzi w 1947 roku i kontynuowano w 1950 i 1951 roku. Przebudowano place i część ulic. Na innych położono bruk lub półbruczek (Sobieskiego, Podwórzowa, Bydgoska, Szkolna, Ślusarska, Nowodworska). Prace te radni traktowali jako niecelowe ze względu na mającą się rozpocząć budowę sieci wodno-kanalizacyjnej. Uporządkowano drogi gruntowe do Różan, Glinek i Samociążka oraz na Bydgoskiej i Przyrzeczu. Nie potrafiono uporać się z drogą do Starego Dworu oraz części starego Koronowa, która była rozmywana po większych opadach¹⁵⁰.

Ulice i drogi po rozpoczęciu budowy elektrowni oraz sieci wodno-kanalizacyjnej były w ruinie. Systematycznie rozjeżdżał je ciężki sprzęt budowlany. Część dróg została w latach 1966–1971 wyasfaltowana. I one niebawem zostały zniszczone w trakcie budowy wokół miasta obwodnicy w latach 1970–1971. W 1959 roku łączna długość ulic wynosiła 46,6 km, w tym o nawierzchni ulepszonej zaledwie 7,4 km, a zaledwie 0,3 km o nawierzchni twardej. Długość chodników o twardej nawierzchni – 3,8 km, o miękkiej nawierzchni – 4,4 km. Miasto dysponowało 3 mostami drewnianymi, 2 wiaduktami żelbetowymi i 2 przepustami z betonowych rur. Stan ulic w centrum miasta uległ poprawie podczas przygotowań do obchodów 600-lecia nadania praw miejskich w 1968 roku. Do 1965 roku statystyka pogorszyła się, ponieważ na powstających osiedlach nie przewidywano budowy dróg twardych, a jedynie jezdnie żułłowe¹⁵¹. Naprawiono drewniany most przy Nakielskiej. Z czasem

¹⁴³ Tamże, sygn. 30; APB, SPB, sygn. 46, 720.

¹⁴⁴ APB, UWPB, sygn. 1171.

¹⁴⁵ APB, PMRN, sygn. 30. W początkach 1945 roku władze miasta podjęły decyzję o odbudowie kościoła, w którym miały znaleźć swoją siedzibę sala widowiskowa dla 400 osób, dom kultury i biblioteka. Pomysł zarzucono w 1946 roku.

¹⁴⁶ APB, SPB, sygn. 720.

¹⁴⁷ APB, PMRN, sygn. 30, sygn. 46: *Protokół nr XVIII/52 z 10 czerwca 1952.*

¹⁴⁸ Tamże, sygn. 30, 41, 49.

¹⁴⁹ Tamże, sygn. 28, 31, 45.

¹⁵⁰ Tamże, sygn. 30.

¹⁵¹ Tamże, sygn. 12, 31, 34, 44, 48, 49.

został zastąpiony przez most betonowy. Nowy most wzniesiono w 1960 roku przy ulicy Bydgoskiej¹⁵².

W końcu lat 60. infrastrukturę komunikacyjną tworzyły: kolej wąskotorowa Koronowo-Bydgoszcz, kolej normalnotorowa Koronowo-Pruszcz Bagienica-Chojnice, autobusy KSK – 25 kursów do Bydgoszczy, 2 do Wierzchucina, 1 do Sępólna. Autobusy PKS – 18 kursów do Bydgoszczy, 17 do Tucholi, 2 do Sępólna, 2 do Dobrcza¹⁵³. Władze od 1952 roku do końca lat 60. bezskutecznie zabiegały o wybudowanie normalnego połączenia kolejowego Koronowa z Bydgoszczą przez Maksymilianowo¹⁵⁴. Starania te zbiegły się w czasie z likwidacją z dniem 1 października 1969 roku kolei wąskotorowej. Kolej odgrywała istotną rolę w transporcie ziemiopłodów oraz komunikacji osobowej, mimo wielu niewygód. Odcinek 25 km do Bydgoszczy pokonywano w ciągu 2-2,5 godziny¹⁵⁵. Od jesieni 1971 do końca 1972 roku wybudowano dworzec autobusowy, przenosząc dotychczasowy przystanek z Placu Zwycięstwa¹⁵⁶.

Polityka miała wpływ na patronów i nazwy ulic. Do 1948 roku obowiązywały nazwy z II Rzeczypospolitej. Okólnik z 2 marca 1951 roku w sprawie nazw gloryfikujących nazwiska osób obcych nam ideowo lub nawet wrogich ostatecznie zakończył proces zmiany nazw ulic¹⁵⁷. W dniu 12 grudnia 1948 roku, by uczcić fakt połączenia PPR i PPS, na wniosek radnego Dobrzyńskiego przemianowano ulice: Wilsona na Generalissimusa Stalina, Bydgoską na Armii Czerwonej, Szpitalną na Kasprzaka, Tucholską na Wojska Polskiego, Nakielską na Janka Krasickiego, Farną na Ludwika Waryńskiego, Rycerską na Okrzei, Cmentarną na Jedności Robotniczej, Aleje Klasztorne na Aleje Feliksa Dzierżyńskiego, Rynek na Plac Zwycięstwa. Nadane nazwy ulic wylotowych anulowano na posiedzeniu 3 lutego 1949 roku. Powrócono do nazw: Bydgoskiej, Tucholskiej i Nakielskiej. Zmieniono nazwy ulic z św. Jana na Jana Krasickiego, św. Andrzeja na Hanki Sawickiej, a osiedlu odbudowanemu przez więzienie przy drodze do Samociążka nadano nazwę Marcelego Nowotki¹⁵⁸. W październiku 1956 roku zmieniono nazwę ulicy Generalissimusa Stalina na

---

¹⁵² Tamże, sygn. 12, 31; APB, SPB, sygn. 785.

¹⁵³ APB, SPB, sygn. 718; APB, Powiatowa Rada Narodowa w Bydgoszczy 1945-1950 (PRN), sygn. 50, 66; APB, PMRN, sygn. 117. Istniejące w latach 40. połączenia autobusowe na trasach Bydgoszcz – Koronowo – Słupsk, Bydgoszcz – Koronowo – Sępólno, Wierzchucin – Mąkowsko – Koronowo z przerwami kursowały od 1946 roku.

¹⁵⁴ APB, PMRN, sygn. 29, 30. Pierwsze wnioski w tej sprawie władze miejskie sformułowały w grudniu 1948 roku, kolejne przedłożono organom decyzyjnym 2 stycznia 1952 roku. Uzyskały poparcie Wojewódzkiej Komisji Planowania w 1955 roku. Pozytywnie do pomysłu odnosiły się władze Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego KC PZPR i Komitet Główny Frontu Jedności Narodu. Zasadność projektu wyjaśniano planami utworzenia powiatu koronowskiego oraz codziennymi dojazdami do pracy w Bydgoszczy około 500 robotników. Zastrzeżenia miało Ministerstwo Kolei. Ostatecznie w 1956 roku plan budowy kolei nie został uwzględniony w nowej pięciolatce. W 1956 i 1957 trwały prace nad zebraniem dokumentacji, która w części bazowała na rozwiązaniach proponowanych w 1908 roku. Budowę w 1960 roku ujęto w planie inwestycyjnym bez ustalenia terminu jej realizacji.

¹⁵⁵ APB, PMRN, sygn. 12, 31.

¹⁵⁶ Tamże, sygn. 45: *Protokół 56/71 z 6 października 1971*.

¹⁵⁷ Tamże, sygn. 30.

¹⁵⁸ Tamże, sygn. 26, 29, 31, 32. Na przełomie lat 60 i 70 ulice nosiły nazwy: Aleje Dzierżyńskiego, Bydgoska, Janka Krasickiego, Kasprzaka, Podgórna, Nakielska, Nowodworska, Promenady, Łokietka, Wąska, Okrzei, Kościuszki, Wodna, Krzyżowa, Sienkiewicza, Podwórzowa, Szkolna, Hanki Sawickiej, Plac Zwycięstwa, Tucholska, Sobieskiego, Garncarska, Waryńskiego, Zdrojowa, Boczna, Ogrodowa, Dworcowa, Jedności Robotniczej, Mickiewicza, Wyczółkowskiego, Słowackiego, Świerczewskiego, Zawadzkiego, Polna, Brzozowa, Bukowa, Klonowa, Konop-

Dworcową, a nową ulicę łączącą Szosę Kotomierską z drogą do Samociążka nazwano Aleją Wolności. O zmianę nazwy Stalina wniósł Komitet Miejski Frontu Narodowego na starą nazwę ul. Dworcowa, ponieważ „przy niej położone są dwa dworce, a więc będzie ona miała właściwą nazwę orientującą” – stwierdzili radni Moczydło i Szemrowicz. W ramach upiększania miasta w dniu 5 listopada 1948 roku na wniosek radnego Klimka postanowiono, by wzorem innych miast wystawić „Pomnik Zwycięstwa” na Rynku upamiętniający rewolucję październikową. W dniu 12 grudnia 1948 roku wybrano Komitet Budowy Pomnika Zwycięstwa. Jednak na planach jego budowy porzeczono¹⁵⁹.

Szkolnictwo

Instytucje zajmujące się kształceniem w Koronowie reprezentowały: żłobek, przedszkola, szkolnictwo szczebla podstawowego i średniego. Edukowano na poziomie ogólnym i zawodowym tak dzieci i młodzież jak i osoby dorosłe.

Pierwsze przedszkole, tzw. ochronka parafialna, powstało przy parafii rzymskokatolickiej jesienią 1945 roku w budynku byłej pastorówki przy ul. Wilsona 5. Kierowała nim Agnieszka Czyż¹⁶⁰. Władze miasta budynek formalnie przekazały parafii 30 stycznia 1948 roku. W listopadzie roku następnego anulowano decyzję. Doprowadziło to do likwidacji placówki, którą zastąpiło od 1 lipca Przedszkole Miejskie kierowane przez Janinę Nurską¹⁶¹. Początkowo składało się z oddziału I dla dzieci 3- i 4-letnich i II dla 5- i 6-latków. W latach 60. powstał oddział III. Placówka dysponowała 60-70 miejscami. Mimo trudności lokalowych przyjmowano znacznie więcej dzieci. W 1949 roku przyjęto 70 dzieci, w 1955 – 90 (150 czekało na zapisanie), w 1956 – 120, w 1959 – 90, w 1963 – 103, w 1973 – 108¹⁶². W roku 1965 zapadła decyzja o budowie nowego przedszkola¹⁶³. Tempo realizacji inwestycji było powolne. Liczba dzieci korzystających z tej formy kształcenia i opieki stopniowo rosła dzięki uruchomieniu ognisk przedszkolnych działających przy szkołach podstawowych. W 1977 roku do przedszkola uczęszczało 145 dzieci, do ognisk 87, rok później odpowiednio: 149 i 140, w 1980: 210 i 94, w 1985: 293 i 173, w 1988: 288 i 200. Mimo to w 1980 roku w przedszkolach brakowało miejsc. Na przyjęcie oczekiwało 80 dzieci. Po interwencjach władz partyjnych przyjęto dodatkowo kolejnych 30¹⁶⁴. W 1988 roku powstał żłobek zakładowy. Uczęszczało do niego 52 dzieci¹⁶⁵.

Szkolnictwo szczebla podstawowego zapewniała Publiczna Szkoła Podstawowa, następnie Szkoła Podstawowa nr 1. Rozpoczęła działalność w lutym 1945 roku z inicjatywy

---

nickiej, Łakowa, 26 Stycznia 45, Topolowa, Nowotki, Okrężna, Pomianowskiego, Aleje Wolności, Przemysłowa, Szosa Kotomierska, Porzeczna i Okrężna, Nadrzeczna Na „Osiedlu 600-lecia”, nowym ulicom nadano nazwy: Aleje Aleksandra Zawadzkiego, Mickiewicza, Wyczółkowskiego, Moniuszki, Chopina, Słowackiego, Świerczewskiego.

¹⁵⁹ APB, PMRN, sygn. 30 (*Protokół nr 11/56 z 29 października 1956: uchwała 31/56*), sygn. 32 (*Uchwała nr VIII/8/64 z 26 sierpnia 1964*).

¹⁶⁰ Tamże, sygn. 35; APB, SPB, sygn. 46.

¹⁶¹ APB, PMRN, sygn. 29: *Protokół nr 14/48(51) z 5 listopada 1948*.

¹⁶² Tamże, sygn. 8, 30, 48, 49, 55. W pierwszym okresie jego istnienia przedszkolem kierowała Janina Nurska, wychowawczyniami były: Ludwika Nurska, Maria Bartkowiak, pomagały: Stanisława Popa, Jadwiga Buczkowska.

¹⁶³ APB, PMRN, sygn. 43 (*Uchwała nr 15/26/65*); Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy (PWRN), Wydział Oświaty (WO), sygn. 59, 1018.

¹⁶⁴ APB, KMG PZPR, sygn. 115/II/4: *Protokół z posiedzenia plenarnego 24 września 1980*.

¹⁶⁵ Tamże, sygn. 115/III, sygn. 115/III: *Referat sprawozdawczy Komitetu MG PZPR w Koronowie z 25 lutego 1989*.

Zarządu Miejskiego. Jej kierownikiem mianowano Józefa Ceynowę. W marcu 1945 roku szkoła otrzymała budynek przy ul. Szkolnej. Została w latach 1950-1951 przeniesiona na ulicę Sobieskiego 16. Warunki nauczania były złe. Współczynnik tzw. zagęszczenia izby lekcyjnej był najwyższy w województwie bydgoskim. Wynosił 65,5 ucznia na izbę. Norma na jednego ucznia wynosiła 1,20 metra kwadratowego. W Koronowie wynosiła 0,74 metra. Władze w 1960 roku przystąpiły do budowy nowego gmachu szkolnego przy ul. Dworcowej 48. Został oddany do użytku w 1961 roku. W nowym gmachu ulokowano Szkołę Podstawową nr 2. Jej kierownikiem został Tadeusz Pizkozub. Do obu placówek w 1966 roku trafiło 278 dzieci uczących się dotychczas w klasach stopnia podstawowego przy miejscowym Liceum Ogólnokształcącym. Funkcjonowało także szkolnictwo stopnia podstawowego dla pracujących. Z tej formy kształcenia korzystało od 92 uczniów w 1960 i 84 w 1963 roku do około 20-50 rocznie w kolejnych latach. W 1985 roku kształciło się w tym systemie 20 osób. W Szkole Podstawowej dla Pracujących nauczano w zależności od okresu od 3 do 7 nauczycieli¹⁶⁶.

W 1950 ze szkolnictwa stopnia podstawowego korzystało 460 dzieci, w 1959 – 780, w 1960 – 819, w 1961 – 1078, 1962 – 1210, w 1963 – 1380, w 1964 – 1392, w 1965 – 1478, w 1967 – 1049, w tym 38 dla pracujących, w 1969 – 1039, w 1972 – 1538, w 1975 – 1541, w 1977 – 1414, w 1981 – 1369, w 1983 – 1390, w 1985 – 1553, w 1988 – 1712, w 1991 – 1868¹⁶⁷. W końcu lat 50. kształcenie odbywało się w 11-12 izbach lekcyjnych, nauczano 17 nauczycieli, w latach 60. w 11-32 izbach uczyło 23-47 nauczycieli, w latach 70. 32-33 izbach i 53-60 nauczycieli, w latach 80 – 33-35 izbach i 63-70¹⁶⁸.

Przy Szkole Podstawowej od 1949 do 1951 roku organizowano 4 kursy z 840 godzinami dla analfabetów. Zarejestrowano do 20 kwietnia 1949 roku 50 analfabetów i półanalfabetów. W kolejnych miesiącach następnych 110 osób. Ogółem ze 160 (w tym 78 analfabetów) osób z kształcenia zwolniono ze względu na wiek (powyżej 50 roku życia) 28 osób, kalectwa, choroby, upośledzenia 11, wyprowadziły się 3 osoby. Kurs ukończyło w 1950 roku 118 osób. W kolejnej edycji kursu rozpoczynającego się w 1950 roku zapisały się 34 osoby. Oficjalnie uznano w kwietniu 1951 roku, że analfabetyzm w mieście został zlikwidowany¹⁶⁹. Problem jednak nadal, choć w postaci znacznie złagodzonej, istniał. Władze poprzez Bibliotekę Miejską w 1957 roku przedstawiły plan otwarcia tzw. zespołów czytelniczych, by wciągnąć do pracy półanalfabetów, tj. tych, którzy nie ukończyli 7 klas, oraz zorganizować uniwersytet dla społeczeństwa przy współudziale nauczycieli¹⁷⁰. Na planach, jak się wydaje, jednak porzeczano.

W początkach 1946 roku podjęto decyzję o uruchomieniu Miejskiego Gimnazjum Koedukacyjnego. Otwarcie nastąpiło 10 lutego 1946 roku. Dyrektorem mianowano Feliksa Kaute (1946-1949). Jego następcami byli: Stanisław Gałań (1949-1951), Józef Ceynowa (1951-1967), Kazimierz Śmierchalski (1967-1969), Elżbieta Gańcza (1969-1971), Zbigniew Nowakowski (1971-1982), Eugeniusz Banaszewski (1982-1990). Budynek szkoły znajdował się w wyremontowanym budynku przy ul. Dworcowej 53. Początkowo w szkole pracowało 3 profesorów, od października 1948 roku – 4. Naukę podjęło w 4 klasach 160 uczniów. W styczniu 1948 roku gimnazjum zostało upaństwowione i ostatecznie

¹⁶⁶ APB, PMRN, sygn. 31, 35; APB, PPRN, sygn. 117; APB, PWRN, WO, sygn. 479; Z. Kuras, *dz. cyt.*, s. 101-102.

¹⁶⁷ APB, PMRN, sygn. 8, 30, 48, 49; APB, PWRN, WO, sygn. 59, 355, 1014; APB, PPRN, sygn. 117, 1287, 1382; *Roczniki statystyczne za lata 1975, 1977, 1980, 1983, 1985, 1988; Województwo bydgoskie w liczbach*, Bydgoszcz 1992; Z. Kuras, *dz. cyt.*, s. 101-103.

¹⁶⁸ APB, PMRN, sygn. 48, 49; APB, PPRN, sygn. 117.

¹⁶⁹ Tamże, sygn. 30, 36.

¹⁷⁰ Tamże, sygn. 30.

zlikwidowane w 1949 roku¹⁷¹. Jego następczynią z dniem 1 września 1949 roku została Państwowa Szkoła Ogólnokształcąca stopnia podstawowego i licealnego. Z czasem przemianowana na Liceum Ogólnokształcące. Pierwszym dyrektorem szkoły mianowano Stanisława Gałana. Początkowo w 4 klasach licealnych kształciło się 142 uczniów, w 1953 w 5 – 159, w 1960 w 5 – 189, w 1961 – 225, w 1964 w 8 – 299, w 1966 w 6 – 230. W początkach lat 70. kształcono od około 260-270 osób do około 200-210 w końcu lat 70. W latach 80. od około 150 do około 200-210 osób. W latach 60. pracowało 9-14 nauczycieli. W latach 70. – 15-17 i 80. – około 20. Szkoła dysponowała 5 izbami lekcyjnymi i pracowniami: fizyko-chemiczna i biologiczna. W dniu 14 października 1972 roku nadano szkole imię Leona Wyżółkowskiego¹⁷².

Często zmieniającą się strukturę posiadało szkolnictwo zawodowe. Najstarszy rodzaj posiadała Państwowa Szkoła Doksztalcząca. Została założona w 1885 roku. Jej zadaniem było przygotowanie do wykonywania zawodów rzemieślniczych i kupiectwa. Z dniem 1 września 1945 roku w budynku przy ul. Szkolnej 4 wznowiła działalność jako Publiczna Szkoła Doksztalcząca Zawodowa w Koronowie. Zwyczajem przedwojennym przyjęto tylko uczniów pracujących zawodowo. Zgłosiło się do dwóch klas 28 uczniów. Kierownikiem szkoły i nauczycielami byli pracownicy szkoły podstawowej, którzy po południu dochodzili do szkoły. Realizowano przedwojenny program nauczania. Reorganizacja nastąpiła z dniem 1 lutego 1946 roku. Przyjmowano młodzież, która ukończyła 7 klas szkoły powszechnej oraz młodzież niepracującą zawodowo. Dla młodzieży, która nie ukończyła 7 klas, utworzono w 1946 roku trzy klasy wstępne (26, 57 i 49 uczniów), I zawodową (50), II zawodową (26). W 1947 roku uczyło się 189 uczniów. W 1947 roku zmieniono nazwę szkoły na Publiczną Średnią Szkołę Zawodową. Zredukowano klasy wstępne. W 1948 roku szkołę przeniesiono do gmachu przy ulicy Dworcowej 53. Od 1 lutego 1950 roku wprowadzono warsztatowe szkolenie z mechaniki precyzyjnej. W 1950 uczyło się 230 uczniów. W 1951 roku uruchomiono warsztaty szkoleniowe: kuźnictwa, spawalnictwa, introligatorstwa. Pierwszy prawie natychmiast przekształcono w warsztat produkcyjno-usługowy przy ul. Bydgoskiej 5. Z dniem 1 września 1951 roku działała jako Zasadnicza Szkoła Metalowa ze specjalnością ślusarstwa maszynowego. Istniejące warsztaty introligatorski, mechaniki precyzyjnej i dział zbiorowego żywienia z dniem 31 sierpnia 1952 roku zlikwidowano. W 1952 roku warsztaty całkowicie zarzuciły usługi indywidualne, a przeszły do produkcji w pomieszczeniach przy Dworcowej 53. Od 1 września 1954 roku szkoła zmieniła nazwę na Zasadniczą Szkołę Mechanizacji Rolnictwa z dwuletnim cyklem kształcenia. W 1957 roku szkołę przekształcono w Jednoročną Szkołę Traktorzystów, która przez 11 miesięcy miała przygotować pracowników na potrzeby spółdzielni produkcyjnych. W roku szkolnym 1957/58 wprowadzono 3-letnie nauczanie mechanizatorów rolnictwa. Od tego momentu szkoła nosiła nazwę Zasadnicza Szkoła Mechanizacji Rolnictwa. Posiadała specjalności: mechanizacji rolnictwa, ślusarstwa maszynowego. Posiadała obok klas dla młodzieży niepracującej klasy dla młodocianych pracujących. W szkole kształciło się w 1960 roku 130 uczniów, w 1964 – 498, w 1972 – 537, w 1977 – 452, w 1985 – 345, w 1988 – 507. W 1964 roku powstało przy szkole trzyletnie Technikum Mechaniczne. Kształciło w pierwszym roku istnienia 40 uczniów, w 1967 – 110, w 1977 – 102, w 1985 – 75, w 1988 – 26. W 1977 roku Technikum Mechaniczne, Zasadnicza Szkoła Mechanizacji Rolnictwa i Szkoła Przysposobienia Rolniczego (Zasadnicza Szkoła Rolna) utworzyły Zespół Szkół Zawodowych w Koronowie poszerzony w 1980 roku o Liceum Ogólnokształcące. W latach 1956/57

¹⁷¹ Tamże, sygn. 35; APB, PRN, sygn. 49; „Tematy Koronowskie”, 1996, nr 4.

¹⁷² APB, PWRN, WO, sygn. 1014; APB, PMRN, sygn. 30, 35; APB, PPRN, sygn. 117; APB, PRN, sygn. 49.

wybudowano barak szkolny z 2 salami lekcyjnymi. Załączek warsztatów szkolnych w 1949 roku tworzył warsztat ślusarki przy Bydgoskiej 5. W 1952 roku przy ulicy Dworcowej adaptowano budynek na salę obróbki metali, kuźnię, narzędziownię i magazyn. W 1954 roku wybudowano halę ślusarską, montażową halę maszyn rolniczych, garaże, magazyn paliw płynnych. W 1950 roku powstały działy: intrologatorski, mechaniki precyzyjnej, kowalstwa, zegarmistrzostwa, które zlikwidowano w 1951 roku. Przetrwiał dział gospodarstwa domowego dla dziewcząt oraz warsztaty w specjalności ślusarza maszynowego, które bazowały na usługach. W 1951 roku ograniczono się do kształcenia w specjalności ślusarz maszynowy. Od 1954 roku pojawiła się specjalność traktorzysty mechanik. W latach 1956-1957 warsztaty prowadziły 11-miesięczne kursy traktorzystów, które przekształcono w specjalność mechanizator rolnictwa. W 1961 roku uruchomiono nową specjalność ślusarz maszynowy. Kadre nauczycielską tworzyło 20 stałych nauczycieli i 6 dochodzących. Znaczne zasługi dla szkolnictwa zawodowego wnieśli: Paweł Gabryś (dyrektor w latach 1934-1939 i 1946-1969), Józef Popa, Bogdan Zamiar. Kolejnymi dyrektorami byli: Jerzy Jankiewicz (1969-1980), Zbigniew Nowakowski (1980-1982) i Eugeniusz Banaszewski (1982-1990). Przy szkole, od 1 września 1952 roku, istniał internat. W pierwszym roku istnienia przebywało w nim 30 uczniów, w 1954 – 60, w 1959 – 77, w 1964 – 150, w 1966 – 162. Mieścił się w budynkach byłej elektrowni przy Alejach Wolności 1. Upaństwowienie internatu nastąpiło w roku szkolnym 1954/55. W szkole działały: koło teatralne, technologiczne, fotograficzne, sceniczne. Od 1961 roku planowano wybudowanie nowego internatu, ostatecznie realizacja inwestycji przeciągnęła się do lat 70. Internat przy Kotomierskiej przekształcono w 1980 roku w Bursę Szkolnictwa Zawodowego. W jego gmachu w latach 70. odbywały się szkolenia Ochotniczego Hufca Pracy. W drugiej połowie lat 80. na parterze ulokowano przedszkole publiczne¹⁷³. W końcu 1970 roku otwarto Zasadniczą Szkołę Zawodową Rzemiosł Budowlanych¹⁷⁴.

Placówką oświatowo-wychowawczą, która wpisała się w powojenną historię Koronowa, był także Zakład Poprawczy i Schronisko dla Nieletnich w Koronowie. Powstał w 1951 roku w budynku byłego Sądu Grodzkiego. Pierwszym dyrektorem była Janina Walczak. W dniu 3 maja 1951 roku przybyła pierwsza 20-osobowa grupa dziewcząt. W 1955 roku zlikwidowano schronisko dla nieletnich. Pozostawiono tylko zakład poprawczy dla nieletnich dziewcząt. W latach 1971/1972 po pożarze zakład przekształcono w zakład poprawczy dla chłopców. Od 1 września 1972 roku ponownie przekształcono w zakład dla dziewcząt oraz zakład poprawczy i schronisko dla nieletnich. W placówce działały różne typy szkół: podstawowa, podstawowa dla pracujących, prowadzono szkolenia zawodowe, a od 1988 roku istniała Zasadnicza Szkoła Zawodowa¹⁷⁵.

Służba zdrowia

Mimo, że po wkroczeniu wojsk radzieckich do Koronowa miasto przekształciło się na kilka miesięcy w wielki szpital (ulokowano na jego terenie 19 szpitali polowych)¹⁷⁶, nie powołano w mieście cywilnej służby zdrowia. Udało się to dopiero w czerwcu i lipcu 1945 roku. Uruchomiono, dzięki staraniom dr. Franciszka Tywuschika i dr. Bernarda Meyzego, Szpital Miejski (ten ostatni objął obowiązki dyrektora placówki) na 45-50 łóżek

¹⁷³ APB, PRN, sygn. 49; APB, PWRN, WO, sygn. 59, 355, 517, 567, 703, 1014; APB, PMRN, sygn. 1, 12, 30, 48, 49; APB, PPRN, sygn. 117, 1287, 1382; *Roczniki statystyczne za lata 1975-1988*.

¹⁷⁴ APB, PMRN, sygn. 12.

¹⁷⁵ „Tematy Koronowskie”, 2001, nr 1.

¹⁷⁶ APB, PMRN, sygn. 30: *Referat na 6 rocznicę wyzwolenia Koronowa z 26 stycznia 1951*.

z oddziałami: wewnętrznym, zakaźnym, chirurgicznym, położniczym oraz Ośrodek Zdrowia (kierował nim Franciszek Tywuschik) z poradniami: weneryczną, ogólną, dla matki i dziecka, szkolną i przedszkolną¹⁷⁷. Opiekę medyczną w 1945 i 1946 roku sprawował personel, na który składało się wymienionych dwóch lekarzy oraz dentystka Helena Popa, dwie pielęgniarki Florentyna Szeps i Maria Hryniewicz i pięć przyuczonych do zawodu, bez kwalifikacji, pielęgniarek i położna¹⁷⁸. Działała od 1945 roku apteka, która po upaństwowieniu stała się Apteką Stołeczną nr 21¹⁷⁹.

Żywość szpitala był krótki. Decyzją z dnia 20 października 1948 roku Prezydium MRN oddało szpital w Koronowie szpitalowi powiatowemu w Bydgoszczy. Zdecydowały o tym względy finansowe oraz niemożność rozbudowy szpitala w takim stopniu, by obsługiwał północną część powiatu bydgoskiego i 2-3 ościennie powiaty¹⁸⁰. Do 1 lipca 1949 roku szpital funkcjonował jako Szpital Ogólny w Bydgoszczy z Oddziałem Zakaźnym w Koronowie. Posiadał 16 łóżek na oddziale zakaźnym i 13 na ogólnym. Personel składał się z lekarza, 3 pielęgniarek i 8 osób personelu pomocniczego. Gmach szpitala zajął Ośrodek Zdrowia¹⁸¹. Oddział zakaźny został zlikwidowany w czerwcu 1949 roku. Jego funkcje przejął Rejonowy Ośrodek Zdrowia dla miasta i gminy Koronowo, którego statut uchwalono 15 lipca 1947 roku. Pracowało w nim 3 lekarzy. Posiadał 6 łóżek szpitalnych¹⁸². W 1952 roku w ośrodku funkcjonowały poradnie: ogólna, kobieca dla ciężarnych i chorób kobiecych, dentystyczna, skórno-weneryczna, dziecięca, sportowo-lekarska, zapobiegawcza. W sprawozdaniu za okres od 1 stycznia do 20 grudnia 1952 roku zawarto informacje statystyczne. Udzielono 86553 porad, czyli o 100% więcej niż w 1951, odebrano 306 porodów, poradnia dentystyczna przeprowadziło 15496 zabiegów, szczepieniom ochronnych poddano 4623 osoby. Dzięki energicznym działaniom lekarzy powstrzymano do połowy lat 50. w mieście i okolicznych wsiach pojawiające się rokrocznie epidemie zakaźne, głównie tyfusu¹⁸³. Stan sanitarny miasta, o czym była mowa, był jednak daleki od zadowalającego. Podobnie było z poziomem wiedzy sanitarnej mieszkańców. W sprawozdaniu z Rejonowego Ośrodka Zdrowia w Koronowie za okres od 1 stycznia do 30 września 1955 roku Franciszek Tywuschik wskazywał na trudności w prowadzeniu szczepień. Osoby dorosłe, i to głównie należące do inteligencji pracującej, nie chciały się szczepić przeciwko durowi brzuszemu. Inne osoby w czasie szczepienia, na ogół zupełnie zdrowe, symulowały choroby, chcąc uzyskać jedynie zwolnienia lekarskie. Ustawiali się przed gabinetami, tworząc olbrzymie kolejki. Grupa ponad 100 matek unikała szczepień dzieci przeciwko błonicy. Część kobiet odmawiała porodu w izbie porodowej, zmuszając położne do odbierania porodów w domu. Nagminnym zjawiskiem, wśród rodzących w izbie porodowej, były starania, by opuścić ją w 5-6 godzin po porodzie. Przepisy Ministerstwa Zdrowia pozwalały na to po 8-10 dniach. W 1955 roku Ośrodek uzyskał etat dla czwartego lekarza oraz wzbogacił się o karetkę pogotowia, którą zastąpiła w 1959 nowa sanitarka marki Warszawa. W 1958 roku miasto oddało do użytku ośrodek przeciwgruźliczy z rentgenem. Coraz mocniej dawały o sobie znać trudności lokalowe i kadrowe. W jednym budynku przychodni przy ul. Jedności Robotniczej 1-3 mieściło się lecznictwo zamknięte, na które składały się izba porodowa z 15 łózkami i izba chorych z 10 łózkami. W drugim działały poradnie: ogólna, kobieca dla ciężarnych i z chorobami kobiecymi, dentystyczna, „D” dla dzieci zdrowych od zera do 3 lat,

¹⁷⁷ APB, UWPB, sygn. 597; PMRN, sygn. 29: *Protokół nr 11/46 z 21 września 1946.*

¹⁷⁸ Tamże, sygn. 5255; APB, SPB, sygn. 649, 651.

¹⁷⁹ APB, PMRN, sygn. 30.

¹⁸⁰ Tamże, sygn. 22.

¹⁸¹ APB, SPB, sygn. 649.

¹⁸² APB, PMRN, sygn. 29.

¹⁸³ Tamże, sygn. 30, 36.

„D1” dla dzieci chorych od zera do 14 lat, sportowo-lekarska, gabinet zabiegowy, kuchnia mleczna. Pracowały 34 osoby, w tym 4 lekarzy medycyny (Franciszek Tywuschik, Julia Zgorzelak, Irena Kołodziejczyk, Józef Rybka), 1 lekarz dentysta (Stanisław Łaski), 1 technik dentystyczny (Jadwiga Popowa), 3 położne (faktycznie 2, gdyż jedna ze względu na brak mieszkania nie podjęła pracy), 1 kontroler sanitarny, 6 pielęgniarek, 1 higienistka szkolna i 17 osób personelu pomocniczego¹⁸⁴. Ilość łóżek szpitalnych jak i dostępność do lekarzy była niewystarczająca. Przychodnia obsługiwała obok miasta także rejon wiejski Mąkowska, Wtelna, gdzie działały dwa razy w tygodniu dojazdowe punkty lekarskie. Za pożądane uznano rozbudowę ośrodka, choć wskazano, że najlepszym rozwiązaniem byłaby budowa szpitala powiatowego w Koronowie i domu mieszkalnego dla służby zdrowia¹⁸⁵. Ważną rolę odegrało utworzenie z dniem 11 grudnia 1961 roku w Koronowie Podstacji Miejskiego Pogotowia Ratunkowego w Bydgoszczy, w którym zatrudniano 6 lekarzy „na godziny”, 3 felczerów na etatach, 3 felczerów na 1/2 etatu, 2 dyspozytorów, 4 sanitariuszy, 3 kierowców z 4 samochodami. Okręg działalności obejmował Koronowo oraz gromady: Koronowo, Mąkowsko, Wierzchucin, Wtelno, Wudzyń i część powiatu świeckiego¹⁸⁶. Ciężej chorych transportowano bezpośrednio do Bydgoszczy. Pozwoliło to na zlikwidowanie w 1965 roku Izby Chorych w Ośrodku Zdrowia¹⁸⁷. W 1967 roku rozpoczęto budowę budynku Przychodni Rejonowej. Przychodnia posiadała poradnie: ogólną, dla dzieci chorych i zdrowych, kobiecą, skórno-wenerologiczną, dentystyczną, przeciwgruźliczą, laboratorium analiz lekarskich. Zatrudniano 6 lekarzy, 3 felczerów, 5 dentystów, 7 pielęgniarek, 2 położne¹⁸⁸.

Pewnym odciążeniem dla ośrodka zdrowia było utworzenie przy elektrosiłowni odrębnej przychodni zdrowia¹⁸⁹. Postulowano konieczność utworzenia Międzyzakładowej Przychodni Lekarskiej. Ostatecznie powstała w 1971 roku przy Zakładzie Remontu Obrabiarek¹⁹⁰. W latach 70. i 80. uskarżano się na brak lekarzy, głównie dentystów¹⁹¹. Organem zwierzchnim dla koronowskiej służby zdrowia był Wojewódzki Szpital Zespolony w Bydgoszczy, który w 1980 roku zatrudniał na potrzeby miasta i gminy Koronowo: 8 lekarzy, 7 dentystów, 6 farmaceutów, 23 pielęgniarki, 9 położnych¹⁹². Z dniem 1 lipca 1983 roku utworzono w Koronowie samodzielny Zespół Opieki Zdrowotnej w Koronowie jako Dział Pomocy Doraznej ZOZ-u. Uzyskano dodatkowe etaty zatrudniając: 2 lekarzy, 1 lekarza internistę-kardiologa, 2 pediatrów na 1/2 etatu, 1 ginekologa, 1 radiologa na 1/2 etatu, 3 pielęgniarki, włączono do ZOZ-u Glinki i Nowy Jasinieć. Opiekę lekarską poszerzono o poradnię internistyczną z poradnią kardiologiczną i pełnym laboratorium EKG na miejscu (od 15 lipca 1983 roku), poradnię radiologiczną w RTG kostno-ortopedycznym, RTG zębowego, dodatkową poradnię ogólną od godz. 15.00, poradnię pracowniczą dla pracowników Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska”, poradnię chirurgiczną ogólną

¹⁸⁴ Tamże, sygn. 30.

¹⁸⁵ APB, KMG PZPR, sygn. 115/I/5; APB, PMRN, sygn. 31. Niezrealizowany plan przeniesienia w końcu lat 70. Domu Poprawczego i w jego miejscu uruchomienia szpitala miejskiego tworzył działalność I Sekretarza KMG PZPR Turzyńskiego.

¹⁸⁶ APB, PMRN, sygn. 31, 32, 117; „Tematy Koronowskie”, 2000, nr 2.

¹⁸⁷ APB, PMRN, sygn. 42: *Uchwała nr III/6/65*.

¹⁸⁸ Tamże, sygn. 117.

¹⁸⁹ Tamże, sygn. 48, 49.

¹⁹⁰ APB, PPRN, sygn. 590; APB, PMRN, sygn. 45: *Załącznik do Uchwały nr 48/43/71 z 19 maja 1971*.

¹⁹¹ APB, PMRN, sygn. 18; APB, KMG PZPR, sygn. 115/III.

¹⁹² APB, Komitet Miejsko-Gminny Frontu Jedności Narodu w Koronowie 1972-1980 (KMG FJN), sygn. 3.

nodostępną¹⁹³. Ludność otwarcie ZOZ-u przyjęła negatywnie, mimo poprawy dostępności do lekarzy. Powodów do niechęci dostarczała dyscyplina panująca wśród pracowników służby zdrowia¹⁹⁴. W 1986 roku powstała Rejonowa Kolumna Transportu Sanitarnego w Koronowie¹⁹⁵. Wpływ na poziom bezpieczeństwa medycznego i fitosanitarnego miała działalność Przychodni Weterynaryjnej Powiatowego Zakładu Weterynaryjnego. Pracowało w niej 2 lekarzy i 1 felczer. Okręg działalności obejmował miasto Koronowo i gromadę Wudzyń¹⁹⁶.

Kościół katolicki

Życie katolików koncentrowało się wokół Parafii Rzymskokatolickiej Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny należącej do dekanatu fordońskiego diecezji chełmińskiej¹⁹⁷. Jej pierwszym proboszczem od 1 maja 1945 roku został ksiądz dziekan Bronisław Jagła (faktycznie od 17 maja 1945 roku). Zastąpił, powołanego w grudniu 1940 roku, Ericha Dreesbacha. Bronisław Jagła piastował urząd do końca marca 1960 roku. Został przeniesiony, na własną prośbę, do parafii Najświętszej Marii Panny w Toruniu. Jego następcą został od 1 kwietnia 1960 roku ks. Aleksander Zawadzki. Pełnił urząd do 1 lipca 1989 roku. Zastąpił go ksiądz Henryk Pilacki pełniący obowiązki do chwili obecnej. W parafii czasowo rezydowało wielu wikarych, m.in.: Werner Kreft (od 9 marca 1946 roku), Franciszek Schmidt (1947), Stanisław Pepliński (1948), Paweł Dykiert (od 1 września 1949), Stanisław Laudy (od 1 sierpnia 1952), Adam Majka (od 1 lutego 1954), Romuald Bieliński (od 1 sierpnia 1958), Zdzisław Górski (od 15 maja 1957), Bolesław Libiszowski (1 sierpnia 1959), Adam Tracz (od 1 sierpnia 1960), Józef Czaplinski (od 1 sierpnia 1960), Zdzisław Górski (1960), Zygmunt Maliński (od 20 października 1960), Waldemar Przepiórka (od 1 lipca 1966), Bogdan Kibitz (od 2 lipca 1968), Czesław Siemieniecki (od 1 lipca 1971), Antoni Dunajski (od 1 lipca 1972), Henryk Karolewski (od 16 czerwca 1978), Leonard Flisikowski (od 1 lipca 1974), Andrzej Witecki (od 20 czerwca 1980), Henryk Sychta (od 1 lipca 1982), Marian Szymański (od 10 lutego 1983), Wiesław Madziąg (od 1 lipca 1984), Marian Zakrzewski (od 1 lipca 1982), Janusz Sawicki (od 1 lipca 1985), Sławomir Zedlewski (od 1 marca 1987), Mieczysław Bizoń (od 1 lipca 1989), Mieczysław Bładowski (od 1 lipca 1989), Jarosław Dunajski (od 1 lipca 1989), Jan Grzeszewski (od 1 lipca 1988). Organistami byli kolejno: Franciszek Dorawa i Władysław Szajdrowski¹⁹⁸.

Postać pierwszego proboszcza była nietuzinkowa. Urodził się 14 grudnia 1904 roku w Koślinie koło Tucholi w rodzinie chłopskiej. Studiował teologię w Wyższym Seminarium

¹⁹³ APB, KMG PZPR, sygn. 115/III: *Materiały informacyjne dla Radnych na XXXVIII sesję Rady Narodowej Miasta i Gminy Koronowo ze stycznia 1984.*

¹⁹⁴ APB, KMG PZPR, sygn. 115/III.

¹⁹⁵ „Tematy Koronowskie”, 2000, nr 2.

¹⁹⁶ APB, PPRN, sygn. 117.

¹⁹⁷ APB, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Bydgoszczy (KW PZPR), sygn. 51/VII/70; 51/VII/73, 51/XV/6; APB, PPRN, sygn. 1423. Dekanat fordoński składał się z 7 parafii z siedzibami w: Koronowie, Dobrczu, Wtelnie, Byszewie, Osielsku, Żołędowie. Do parafii koronowskiej należały miejscowości: Koronowo, Biała, Bieskowo, Janowo, Lipie, Lipinki, Ługowo, Młynkowo, Nowy Dwór, Okole, Olszewka, Pieczyska, Romanowo, Różanna, Samociążek, Srebrenica, Stary Dwór, Stopka, Tuszyń, Tylina Góra, Wilczegardło, Wymysłowo.

¹⁹⁸ APB, PPRN, sygn. 1378, 1423, 1424, 1425, 1478; APB, KW PZPR, sygn. 51/VI/24; APB, SPB, sygn. 884.

Duchownym w Pelplinie, gdzie 16 marca 1929 roku został wyświęcony. Został wikariuszem początkowo w Osiu (1929), następnie w Sarnowie (1932-1933), Chełmży (1938-1939), administratorem parafii w Cekcynie (1937), prefektem Państwowego Gimnazjum Klasycznego w Starogardzie (1933-1937), prefektem Prywatnego Gimnazjum ss. Urszulanek w Gdyni (1931-1932), kapłanem ss. Pasterek w Topolnie i administratorem parafii w Rogoźnie (1931), kapłanem biskupa S.W. Okoniewskiego w Pelplinie (1930). Od 11 listopada 1939 do 4 marca 1942 roku ukrywał się w okolicach Świecia, Osia i Bydgoszczy. Prawdopodobnie w tym okresie nawiązał kontakty z konspiracją. Od 5 marca 1942 roku przebywał w Warszawie, gdzie pracował w szkolnictwie i działał w konspiracji pod pseud. „ks. Andrzej Lewandowski”. Otrzymał nominację na dziekana Okręgu Armii Krajowej Pomorze z siedzibą w Warszawie. Czasowo działał w Delegaturze Rządu. Tadeusz Bór-Komorowski nadał mu Złoty Krzyż Zasługi z Mieczami i awansował do stopnia podpułkownika. Powrócił do Chełmży 12 marca 1945 roku, gdzie zajął się organizowaniem liceum i gimnazjum. Z dniem 11 maja 1945 roku otrzymał nominację na proboszcza w Koronowie. W tym czasie nadal był kapłanem AK na Pomorze. Współpracował z szefem sztabu AK na Pomorze ppłk. Józefem Chylińskim. Od 15 grudnia 1946 roku został dziekanem dekanatu fordońskiego¹⁹⁹. Po wojnie należał do grona czołowych działaczy „księży patriotów” na Pomorzu i Kujawach, który to ruch pojawił się na przełomie 1949 i 1950 roku²⁰⁰. Powody, dla których związał się z tą formacją pozostają niejasne. W 1949 i 1950 roku zainteresował się nim Urząd Bezpieczeństwa Publicznego. Chcąc zapewne uniknąć więzienia, zdecydował się na ograniczoną współpracę z władzami²⁰¹. Należał do Okręgowej Komisji Księży przy Związku Bojowników o Wolność i Demokrację, która poparła Narodowy Plebiscyt Pokoju. Prezydium Okręgowej Komisji Księży wydało przed plebiscytem „Apel” podpisany przez 60 księży. Jednym z nich był Bronisław Jagła²⁰². Działał w oddziale „Caritasu”. Władze sondowały reakcje środowiska duchowieństwa w województwie bydgoskim po uwolnieniu ks. kardynała Stefana Wyszyńskiego. Swoje opinie w tej sprawie wyraziło 29 października 1956 roku w nieoficjalnych rozmowach kilku księży, wśród których był między innymi Bronisław Jagła. Według ich wiedzy ksiądz prymas skryształizował swoje poglądy na sytuację w Polsce i porozumiał się z władzami, czego wyrazem miało być wsparcie dla tzw. „prądu postępowego” w Episkopacie Polski. Rozmówcy wskazali na hierarchów Kościoła w województwie, którzy potrafili porozumieć się z władzami²⁰³. Aż 10 księży z podległego mu dekanatu uczestniczyło w warszawskiej konferencji „Caritasu” w 1950 roku. Biskup Józef Kowalski poddał ten czyn ostrej krytyce i skierował duchownego w lutym 1950 roku na miesięczne „leczenie” do Pelplina²⁰⁴. Interwencja, jak można sądzić, przyniosła niewielkie efekty. Świadczył o tym może dalsza działalność księdza, który w oficjalnych wystąpieniach, mimo że oszczędny w słowach, nie dystansował się od odnośnienia się do spraw politycznych. Najlepszym przykładem było przemówienie, jakie wygłosił w dniu 23 kwietnia 1953 roku z okazji ślubowania księży na wierność PRL w woje-

¹⁹⁹ APB, PPRN, sygn. 1378; A. Nadolny, *Jagła Bronisław Andrzej*, [w:] *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego. Suplement I*, pod red. Z. Nowaka, Gdańsk 1998, s. 122.

²⁰⁰ Szerzej: R. Kozłowski, *Z problematyki ruchu „Księży Patriotów” na Pomorzu Nadwiślańskim (sprawa Caritas)*, [w:] *Kujawy i Pomorze w latach 1945-1956. Od zakończenia okupacji niemieckiej do przełomu październikowego*, pod red. W. Jastrzębskiego i M. Krajewskiego, Włocławek 2001, s. 25-50.

²⁰¹ APB, SPB, sygn. 884.

²⁰² APB, KWPZPR, sygn. 51/XV/6.

²⁰³ Tamże, sygn. 51/XV/24.

²⁰⁴ Tamże, sygn. 51/VII/73.

wództwie bydgoskim²⁰⁵ czy podczas zebrania dekanalnego w Koronowie w dniu 7 lutego 1950 roku w sprawie poparcia polityki rządu²⁰⁶.

Mimo swego politycznego zaangażowania i rzeczywistego lub pozorowanego poparcia polityki władz dbał o interesy parafii i parafian. Krytycznie odnosił się do działań dyrektorów szkół, którzy w 1954 roku organizowali atrakcyjne zajęcia w szkołach po to tylko, by odciągnąć uczniów od uczestnictwa w rekolekcjach. Osobiście poinformował o tym Wojewódzką Radę Narodową. Formą protestu było zorganizowanie bardzo uroczystych, w przeciwieństwie do innych parafii w powiecie bydgoskim, obchodów Bożego Ciała. Został za to ukarany grzywną²⁰⁷. W 1956 roku, by przyciągnąć dzieci do katechizacji, zaczął wydawać tzw. „karty kontrolne”, które w końcu miesiąca odbierał. Dziecko, które miało ich najwięcej otrzymywało podarki: wieczne pióro, książki itp. Po interwencjach władz ksiądz zaprzestał działalności. W dniu 7 maja 1956 roku Bronisław Jagła zmobilizował większą część dzieci w wieku szkolnym celem przygotowania do bierzmowania w związku z wizytą bpa Kowalskiego. W konsekwencji w szkole liczba dzieci była znikoma. Ksiądz wezwano 9 maja 1956 roku do Wydziału ds. Wyznań Wojewódzkiej Rady Narodowej i pouczone²⁰⁸. Mimo presji władz w dalszym ciągu zwracał uwagę na pracę wychowawczą z dziećmi i młodzieżą. W 1958 roku władze uznawały, że wpływ duchowieństwa na miejscowe społeczeństwo był znaczący, co uwidacznia się uczestnictwem w nabożeństwach. Księża na lekcjach religii przypominali dzieciom o punktualności podczas mszy. Przyciągano wiernych poprzez nacisk na zwiększanie prenumeraty „Tygodnika Katolickiego”, „Rycerza Niepokalanej”, „Za i Przeciw”. W kościele wyświetlano dla dzieci i młodzieży przezroczka o tzw. tematyce świątopoglądowej. Organizowano wieczorki dyskusyjne dla młodzieży „z kawą i ciastkiem”, podczas których dyskutowano o zagadnieniach religijnych i społecznych, małżeństwie, miłości itd. Ksiądz Majka zorganizował kółko amatorskie fotografów. Zakupił sprzęt sportowy i zorganizował kółko sportowe. Proboszcz bezskutecznie starał się odzyskać zagarnięty budynek, który kiedyś należał do parafii. Mimo presji władz działało Katolickie Stowarzyszenie Panien oraz Kółko Różańcowe Ojców i Matek²⁰⁹. W latach 40. kontynuowały działalność organizacje: Matek Chrześcijańskich z udziałem Apostolskiej Modlitwy, 3 Krucjaty Eucharystyczne (modlitwy dla mężów, młodzieży męskiej i młodzieży żeńskiej)²¹⁰.

Proboszcz tolerował radykalne kazania miejscowych wikarych czy goszczących czasowo duchownych, np. we wrześniu 1953 roku księdza Stanisława Ludego²¹¹. W Koronowie, od 30 listopada do 7 grudnia 1957 roku, odbywały się rekolekcje misyjne. Jeden z misjonarzy Alojzy Chrobak głosił tzw. kazania polityczne, w których krytykował m.in. politykę ZSRR. W jednym z kazań powiedział: „[...] Boisz się, żebyś nie stracił legitymacji. Na zebranie partyjne masz czas chodzić, ale do domu Bożego nie masz czasu przyjść”. Mocno piętnował osoby żyjące bez ślubu kościelnego. Skutkiem było zawarcie, w okresie trwania misji, 15 małżeństw kościelnych przez osoby mające ślub cywilny²¹².

²⁰⁵ Tamże, sygn. 51/XV/6.

²⁰⁶ Por.: R. Kozłowski, *Z problematyki*, s. 43-44.

²⁰⁷ APB, KW PZPR, sygn. 51/XV/21.

²⁰⁸ Tamże, sygn. 51/XV/23.

²⁰⁹ APB, PPRN, sygn. 1423.

²¹⁰ APar.K, *Wizytacja pasterska z 16 czerwca 1947*.

²¹¹ APB, KW PZPR, sygn. 51/VI/24.

²¹² APB, PPRN, sygn. 1423.

Misjonarza aresztowano. Wytoczono proces i skazano na 4 lata za: „[...] rozpowszechnianie fałszywych wiadomości o ZSRR [...]”²¹³.

Zasługą Bronisława Jagły była rozbudowa infrastruktury parafii, która zyskała w połowie 1945 roku od miasta grunt, kostnicę i dom grabarza po byłej parafii ewangelickiej²¹⁴. Przejął także, mimo oporów ze strony władz w marcu 1946 roku, wyposażenie ruchome zboru²¹⁵. Ostatecznie po licznych sporach i zatargach w styczniu 1948 roku władze miasta przekazały parafii obiekty po gminie ewangelickiej. W budynku byłej parafii ewangelickiej Bronisław Jagła urządził przedszkole²¹⁶. W 1952 roku dzięki subwencji państwa pokryto dachy kościołów dachówką. Niebawem parafia doznała poważnego uszczerbku majątkowego, który podważył podstawy finansowe parafii. Z dniem 18 grudnia 1951 roku Skarb Państwa przejął nieruchomości kościelne zabezpieczone protokołem z 13 kwietnia 1950 roku o powierzchni 180,35 ha. Wcześniej Nadleśnictwo Stronno przejęło z dniem 20 kwietnia 1946 roku 25 ha terenów zalesionych, 40 ha gruntów ornych, 12 ha łąk i pastwisk, 1 ha pod zabudowaniami i ogrodem i 88 ha nieużytków²¹⁷. Po przejściu proboszczowi parafii pozostały 3 ha ziemi organistowskiej, ziemia beneficyjalna 166 ha, ogród przy kościele św. Andrzeja i kilka innych niewielkich ogrodów. Proboszcz w 1958 roku bezskutecznie starał się odzyskać zagarnięty budynek, który kiedyś należał do parafii. Zaczął zbierać środki na remont i modernizację kościołów w parafii. Zebrał ok. 60 tys. zł. Przeprowadził, mimo braku zgody władz, radiofonizację kościoła. W sierpniu 1959 roku zorganizował wycieczkę krajoznawczą²¹⁸. Opuścił Koronowo wiosną 1960 roku. Pierwszy powojenny proboszcz koronowskiej parafii zmarł 25 grudnia 1976 roku w Ciechocinku. Został pochowany w Toruniu²¹⁹.

Postać kolejnego proboszcza Aleksandra Zawadzkiego także była nietuzinkowa. Przyszły duchowny urodził się 3 maja 1914 roku w Skarlinie koło Nowego Miasta Lubawskiego. Ukończył Seminarium Duchowne w Pelplinie, tam też zdobył święcenia w dniu 4 czerwca 1939 roku. Pracował jako wikariusz generalny w pelplińskiej katedrze. Po wybuchu wojny przebywał w Garcu koło Pelplina. Niebawem został osadzony na pół roku w gdańskim więzieniu. Po uwolnieniu został wikariuszem w Silnie. Pozostawał tam do 1948 roku. Następnie został przeniesiony do Leśna koło Brus, gdzie został proboszczem. Z dniem 1 kwietnia 1960 roku przejął probostwo w Koronowie. W 1960 roku został mianowany wicedziekanem, a po śmierci ks. dziekana Aszyka z Fordonu dziekanem. Z funkcji szybko zrezygnował. W dniu 1 lipca 1989 roku odszedł na własne życzenie na emeryturę. Dzięki jego staraniom w latach 1980-1985 wybudowano dom katechetyczny. Sprawa jego budowy była przedmiotem zabiegów od 1961 roku²²⁰. Jego postawę wobec władz PRL władze bezpieczeństwa określały jednoznacznie jako wroga²²¹. Podczas konferencji diecezjalnej w 1960 roku apelował do księży swojego dekanatu, by nie pozwalali rozwijać się

---

²¹³ Z. Biegański, *Represje sądowe wobec konspiracji powojennej na obszarze województwa pomorskiego (bydgoskiego) w latach 1945-1956*, [w:] *Kujawy i Pomorze w latach 1945-1956. Od zakończenia okupacji niemieckiej do przelomu październikowego*, pod red. W. Jastrzębskiego i M. Krajewskiego, Włocławek 2001, s. 85.

²¹⁴ APB, SPB, sygn. 46, 130.

²¹⁵ APB, PMRN sygn. 35.

²¹⁶ Tamże, sygn. 29.

²¹⁷ APAr.K; Regionalna Izba Pamięci w Koronowie, *Materiały dotyczące Kościoła w Koronowie*.

²¹⁸ APB, PPRN, sygn. 1423.

²¹⁹ A.. Nadolny, *dz. cyt.*, s. 122.

²²⁰ APB, PPRN, sygn. 1424; „Tematy Koronowskie”, 1996, nr 4.

²²¹ APB, KW PZPR, sygn. 51/VII/70.

Związkowi Młodzieży Polskiej²²². Proboszcz potrafił wywierać wpływ na lokalne środowisko, organizując alternatywne wobec oficjalnych uroczystości partyjno-państwowych imprezy. Wizytujący dekanat biskup Kowalski zwiedził w dniu 8 maja 1961 roku elektrownię. Dostojnikowi towarzyszył dyrektor Majkowski i proboszcz. Duchowny nie wahał się podczas kazań krytykować nauczycieli historii za przedstawianie fałszywych danych o Piśmie Świętym, np. w dniu 15 kwietnia 1963 roku. Mimo interwencji władze, które uznały ten czyn za podważanie autorytetu nauczyciela i szkoły, nie odwołał swoich słów. Organizował uroczyste obchody świąt Bożego Ciała z udziałem 2 000 osób²²³ czy nawiedzenia kopii cudownego obrazu jasnogórskiego w 1961 roku²²⁴. Za urzędowania proboszcza wikariusz Czesław Siemieniecki razem z Lucją Wejherowską usiłował zorganizować nielegalną pielgrzymkę do Częstochowy w dniach 16 i 17 listopada 1974 roku. Pozorem miała być wycieczka dla emerytów do Łodzi i jej okolic. Ostatecznie po naciskach władz na proboszcza „wycieczkę” odwołano²²⁵. Rokrocznie organizowano pielgrzymki do Byszewa na wrześnieńskie święto Matki Boskiej Byszewskiej. Do połowy lat 60. władze udzielały zgody na ich formalną organizację, w kolejnych latach pielgrzymowano nieformalnie. Charakter pielgrzymek miały roczne marsze organizowane 2 lub 3 listopada do Buszkowa na miejsce kaźni oraz na odpusty do Byszewa²²⁶. Księża w parafii rozwinęli działalność Koła Ministrantów. W 1967 roku w Koronowie działały 3 koła z 40 osobami, w Solcu 2 z 50, w Fordonie 1 z 38. Kontynuowano działalność kółka fotograficznego. Rozwinięto dla dzieci i młodzieży zajęcia zabawowo-turystyczne²²⁷. W latach 1964-1967 odnowiono tynki w kościołach, w latach 1974-1975 założono nową instalację elektryczną. Po przejściu w stan spoczynku pozostał w Koronowie, gdzie zmarł 3 czerwca 1991 roku. Tam też został pochowany²²⁸.

Następcą z dniem 1 lipca 1989 roku został urodzony 31 grudnia 1939 roku w Brusach ksiądz Henryk Pilacki. Po święceniach 2 czerwca 1963 roku pracował w parafiach w: Sypniewie, Redzie, Grudziądzu, Drzycimiu i Sierosławiu (proboszcz), jednocześnie piastował urząd kanonika honorowego Kapituły Katedralnej w Pelplinie, z czasem dziekan, prepozyt Kapituły Kolegiackiej Koronowskiej, kapelan honorowy Jego Świątobliwości²²⁹. Podjął działania, które przyniosły w końcu lat 80. i w latach 90. rozbudowanie już istniejących instytucji lub stworzenie nowych: Żywy Różaniec (27 róż w 2002), Kościół Domowy, „Caritas” (2002), Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży (20 osób w 1994), Legion Maryi (20 w 2002), Bractwo św. Józefa (10 w 2002), Koło Ministrantów i Lektorów, Chór Parafialny „Cecylia”, ruch pielgrzymkowy, Rodzina Radia Maryja, w 1994 – Parafialne Zespoły Synodalne, Parafialny Zespół Charytatywny, Poradnictwo Rodzinne²³⁰.

²²² Tamże, sygn. 51/VII/70.

²²³ APB, PPRN, sygn. 1424, 1427.

²²⁴ APar.K.

²²⁵ APB, PPRN, sygn. 1478.

²²⁶ Tamże, sygn. 1426, 1427.

²²⁷ APB, PPRN, sygn. 1427.

²²⁸ Regionalna Izba Pamięci w Koronowie.

²²⁹ APar.K., *Sprawozdanie duszpasterskie za rok 1979*; „Tematy Koronowskie”, 2000, nr 1.

²³⁰ APar.K., *Wizytacja dziekańska z 6-7 marca 1994 i 30 listopada 2002*.

Tabela 5. Statystyka działalności duszpasterskiej Parafii Rzymskokatolickiej Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Koronowie w latach 1971-1989

Rok	Chrztałów	Bierzmowań	Ślubów	Pogrzebów
1971	167	?	62	85
1972	168	?	81	64
1973	156	?	84	79
1974	171	?	79	77
1975	179	?	82	73
1976	218	187	79	90
1977	192	305	79	83
1978	200	190	77	93
1979	218	265	85	92
1980	220	169	89	96
1981	212	212	89	118
1982	265	298	84	75
1983	261	—	95	116
1984	224	399	79	102
1985	224	—	63	121
1986	210	239	72	118
1987	193	173	65	113
1988	177	—	72	128
1989	200	382	82	133

Źródło: APar.K.

Spółeczeństwo a władza

W 1945 roku stosunek ludności wobec nowej władzy określono jako „dwulicowy”. Władze nie ufały ludności miasta, która mimo „poprawnego stosunku” i braku wrogości wobec niej w czasie wojny w 95% należała do III grupy DVL. Zauważano, że najchętniej mieszkańcy Koronowa widzieliby „wybawicieli z zachodu”²³¹. Ślady działalności środowisk przeciwstawiających się nowej władzy pochodziły z 4 września 1945 roku. Między godziną 24.00 a 1.00 „nieznani sprawcy zerwali tablicę PPR w Koronowie i czerwoną chorągiew z domu partyjnego PPR. W wyniku dochodzenia zatrzymano Osińskiego”

²³¹ APB, SPB, sygn. 884; Szerzej o stosunku PPR do ludności polskiej z DVL na Pomorzu: R. Kozłowski, *Partie polityczne w województwie pomorskim (1945-1950)*, Toruń 1991.

stwierdzał autor raportu skierowanego do władz bezpieczeństwa szczebla powiatowego²³². Nocą z 24 na 25 grudnia 1945 roku nieznani sprawcy usunęli pomniki poległych z Niemcami żołnierzy radzieckich. Reakcją był zwołany przez Zarząd Miasta w dniu 26 grudnia wiec protestacyjny z udziałem wszystkich organizacji, władz, urzędników i duchowieństwa²³³. Do czerwca 1946 roku „rozpracowano” w Koronowie komendanta Pogotowia Akcji Specjalnej w Koronowie Wincentego Ptasznika, którego zadaniem miało być stworzenie sześćosobowej bojówki²³⁴. Poza tą organizacją w Koronowie i gminie w 1945 roku „klikę akowską” wyposażoną w broń kierowaną przez przedwojennego policjanta Teofila Ptasznika tworzyli: Franciszek Dec, Hieronim Herba, Fabian Herba, Władysław Rudyk, Zygmunt Rudyk, Mieczysław Koprowski. Dalsze informacje o istnieniu osób lub środowisk wrogich władzy sięgają początków lat 50. W kolekturze 113 Leśnictwa-Biała w dniu 13 maja 1951 roku w niedzielę na zmagazynowanych kastach od sadzonek umieszczono napisy ołówkiem: „[...] Powiedźcie nam, czy wasz leśniczy należy do Partii, to napiszcie na drugiej stronie skrzyni, następnie jak nie przestaniecie pracować w leśnictwie to po świętach zostaniecie rozstrzelani, podpis A.K.[...]” Władze systematycznie obserwowały potencjalnych wrogów. W 1952 roku wskazywano na obecność w Koronowie kilku byłych członków grupy 5 Samodzielnego Batalionu Ochrony. Inni byli według UB uznawani za potencjalnie „element wrogi”, jeśli należeli do PZPR, a wywodzili się z tzw. bratnich partii lub posiadali „życiorys sanacyjny”. Z Koronowa do grupy tej zaliczono m.in.: Józefa Brodziaka, Józefa Ceynowę, Witolda Dreyera, Bogdana Englisha, Fabiana Herbę, Leona Głowackiego, Szczepana Klajbora, Józefa Mazura, Franciszka Olasika, Jana Wiśniewskiego, Mieczysława Ziętaka, Jana Hajdamaszczuka, Anielę Pacebulenko. W 1954 roku o środowisku byłego „Strzelca” donosił wywodzący się z tego środowiska agent Urzędu Bezpieczeństwa „Gwóźdź”. Wskazywał ponadto na nauczyciela Rozponda, który słuchał „Radia Wolna Europa... i nie wychowywał młodzieży w duchu socjalistycznym”. Wspierali go w tym inni nauczyciele (Kędziński, Motala) i księża Londe i Dekert. Rozpond był szczególnie podejrzany, ponieważ miał dwóch braci księży. Jeden z nich został skazany w procesie krakowskim. Rozpondowi zarzucano, że „jest źle usposobiony do rzeczywistości”. Gdy polecono mu, by odczytał odezwę Frontu Jedności Narodu, skwitował wykonanie polecenia służbowego stwierdzeniem: „Jeżeli pan Bóg nie wykrzywi mi pyska za to, co odczytałem, to będzie dobrze”²³⁵. Działania te były jednak już pojedynczymi odruchami oporu. Ucieczka Stanisława Mikołajczyka z Polski, według doniesień agenturalnych, „nie była dla ludności większą tragedią”²³⁶. Wiosną 1947 roku występowało „[...] niezadowolone ludności tylko wśród starych zwolenników «pachołków» sanacji [...]” W czasie zabaw karnawałowych jeden z agentów informował: „[...] Zauważyłem, że zabawy odbywały się spokojnie i zadowolenia i humory były duże, co było to znakiem, że tutejsi obywatele już pogodzili się z obecnym ustrojem i zauważyć można, że, z każdym dniem można będzie lepiej w niedługiej przyszłości pozyskać wszystkich [...]”²³⁷. W tajemniczych okolicznościach zginął przewodniczący Miejskiej Rady Narodowej w Koronowie Królik. W styczniu 1953 roku zatrzymano Piotra Jabłońskiego, Franciszka Głogowskiego i dwie inne osoby, które uczestniczyły w napaści na pijanego Królika. W wyniku szamotaniny został zepchnięty z mostu. Wpadł do Brdy i utonął²³⁸.

²³² IPN By 032/1: *Sprawozdania dla Dep. I MBP WUBP za rok 1945.*

²³³ APB, SPB, sygn. 718.

²³⁴ IPN By, 031/2.

²³⁵ Tamże, 069/259: *Charakterystyka rozpracowania AK w powiecie bydgoskim w 15 I 1950.*

²³⁶ Tamże, 069/936: *Doniesienie „Szkota” z 5 listopada 1947.*

²³⁷ Tamże, 069/936.

²³⁸ APB, KW PZPR, sygn. 51/VI/25.

Systematycznie inwigilowano obywateli miasta. W każdym przedsiębiorstwie działała sieć agenturalna. Od końca lat 40. aż po początek lat 60. jednymi z najlepiej zorientowanych w miejscowych uwarunkowaniach z racji pełnionych funkcji byli agenci o pseudonimach „Szkot” i „Las”. W kolejnych latach sieć płatnych informatorów rozrosła się do kilkudziesięciu osób. Władze bezpieczeństwa interesowały się praktycznie wszystkim. Od życia intymnego np. nauczyciela Ceynowy, wojennymi losami działaczy „bratnich” partii, np. Mieczysława Chmielewskiego ze Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego²³⁹, nastrojami społecznymi, np. w związku z amnestią 1946 roku²⁴⁰, zajściami grudniowymi 1970 roku²⁴¹, czy objawami paniki w związku z sytuacją międzynarodową²⁴², na powodach pożaru budynku PSS „Społem” w latach 80., czy nastrojami ludności w sytuacji chronicznego braku artykułów konsumpcyjnych, przemysłowych czy opału, na epidemii grypy skończywszy.

Strach mieszkańców przed stacjonującymi w Koronowie i okolicach żołnierzami radzieckimi był znaczny. Przez koronowskie więzienie NKWD wiódł szlak wywozonych z Pomorza w głąb ZSRR Polaków. W pierwszych tygodniach po wkroczeniu wojsk rosyjskich aresztowano wielu mieszkańców. Część zaliczała się do potencjalnie „elementu wrogiego” (DVL, przedstawiciele zamożniejszego drobnomieszczactwa, inteligencja, byli członkowie podziemia zbrojnego), inni zapewne byli przypadkowi. Zarząd Miejski 23 marca 1945 roku uchwalił, aby wysłać do Urzędu Bezpieczeństwa w Bydgoszczy delegację mieszkańców i władz miasta (E. Grabowski, F. Głowacki, E. Pilat) z interwencją w sprawie aresztowania przez Rosjan obywateli Koronowa²⁴³. Interwencja okazała się bezskuteczna. Koronowanie, w liczbie kilkudziesięciu osób, znaleźli się w ZSRR. Część powróciła. Niektórzy zginęli²⁴⁴. Rosjanie przystąpili do grabieży mienia. Wywieźli m.in. od lutego do kwietnia 1945 roku narzędzia z Warsztatów Blacharsko-Instalacyjnych, Kuźni-Ślusarni, 180 ton mąki żytniej i 75 ton pszennej z Młyna Wodnego²⁴⁵. Bliżej nieznanne formacje wojskowe jeszcze w marcu 1946 roku wywoziły, mimo protestów miejscowych władz, część maszyn z fabryki Latosa²⁴⁶. Część zarekwirowanego majątku uległa zniszczeniu. W październiku 1945 roku Rosjanie oddali do młyna 120 ton zatęchłego zboża²⁴⁷.

Wywiezienie maszyn w 1946 roku być może miało związek z pojawieniem się na przełomie marca i kwietnia w okolicach Koronowa stacjonujących oddziałów radzieckich. Ich obecność nastęrczała wielu trudności. W końcu 1945 roku w okolicznych lasach grasowały bandy rosyjskich maruderów, którzy napadali na okoliczną ludność²⁴⁸. W niedzielę 28 kwietnia 1946 roku grupa żołnierzy przybyła do miasta. W restauracjach żądali wódki. Za wypity trunek jednak nie płacili. Pijani napastowali kobiety. W ich obronie stanęła Milicja

²³⁹ Tamże, sygn. 51/VI/51.

²⁴⁰ IPN, By, 069/936.

²⁴¹ Tamże, 069/936, 069/966, 069/1333; APB, PMRN, sygn. 31.

²⁴² IPN By 069/882: *Doniesienie informatora „Las” z 5 listopada 1951*: „W mieście w ostatnich dniach wybuchła panika. Zaczęto masowo wykupować mąkę, mydło, makaron, sól, cukier, płatki owsiane, kaszę. Nagła narada w KM PZPR nie przyniosła poprawy. Objawy paniki przeniosły się do innych miast powiatu”.

²⁴³ APB, WPB, sygn. 12.

²⁴⁴ W. Jastrzębski, *W dalekim, obcym kraju. Deportacje Polaków z Pomorza do ZSRR w 1945 roku*, Bydgoszcz 1990, s. 74-75. W 1945 roku z powiatu bydgoskiego deportowano w głąb ZSRR 185 osób.

²⁴⁵ M. Golon, *Polityka radzieckich władz wojskowych i policyjnych na Pomorzu Nadwiślańskim w latach 1945-1947*, Toruń 2001, s. 201-202, tab. 23.

²⁴⁶ APB, PMRN, sygn. 35.

²⁴⁷ APB, SPB, sygn. 718.

²⁴⁸ Tamże, sygn. 884.

Obywatelska. Rosjanie zaczęli strzelać z broni automatycznej. Pełniący służbę milicjanci i członkowie lokalnego Urzędu Bezpieczeństwa nie odpowiedzieli ogniem. Komendant MO wezwał pomoc z Bydgoszczy. Grupa z UB przyjechała po 30 minutach. Żołnierzy obezwładniono i odstawiono do Bydgoszczy²⁴⁹. Poza Rosjanami stałych problemów dostarczały polskie formacje. W 1945 roku donoszono o cyklicznych awanturach na zabawach i wieczorkach ludowych z udziałem żołnierzy Wojska Polskiego. Ich wpływ na ludność cywilną określano jako deprawujący, zwłaszcza gdy używali broni, np. 23 września 1945 roku²⁵⁰. W następnych latach problemów dostarczała obecność żołnierzy Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW) i Straży Więziennej. Wiosną 1947 roku dopuszczali się coraz częściej „grubej swawoli, napadając i bijąc ludność. MRN zwróciła się do Kancelarii Cywilnej Prezydenta Rzeczypospolitej z prośbą o przeprowadzenie dochodzeń i wydanie odpowiednich zarządzeń”. Pobito 9 osób. KBW w grudniu 1946 roku podczas powodzi stoczyło bitwę w Grabinie z saperami biorącymi udział w akcji przeciwpowodziowej. Jeden saper został śmiertelnie ranny. W kwietniu 1947 roku 15 żołnierzy KBW rozpędziło z udziałem broni białej i palnej zamkniętą zabawę Klubu Kajakowców. Powiatowy komendant MO w Bydgoszczy sprawę zbagatelizował. Stałe burdy miały miejsce w kinie, gdzie mimo zakazów palili tytoń, byli arogancy i najczęściej pijani. Normą były bijatyki z ich udziałem na ulicach. Ponowna awantura miała miejsce na zabawie Związku Pracowników Leśnych i Przemysłu Drzewnego w sali remizy w dniu 26 kwietnia 1947 roku z udziałem 13 żołnierzy i strażników z KBW i miejscowej straży więziennej²⁵¹.

Zastraszano przed ważnymi wydarzeniami. Referendum 30 czerwca 1946 roku poprzedziło aresztowanie przez UB i odwołanie członków Obwodowych Komisji Głosowania Ludowego: Franciszka Musiała, Konrada Graczyka, Matuszewskiego, Mariana Echasta²⁵². Wybory do Sejmu Ustawodawczego 19 stycznia 1947 roku poprzedziły zatrzymania wielu koronowian. W grudniu 1946 roku wzywano mieszkańców na posterunek MO. Przetrzymano ich ponad 10 godzin, przesłuchiowano. Kazano wielokrotnie pisać życiorysy. Część odesłano do Komendy Powiatowej UB. Powodów zatrzymania nie przedstawiono. Obwodowe Komisje Wyborcze w Koronowie skreśliły 72 osoby z list wyborczych bez podania powodów. Osoby te wezwano następnie do biura PPR, gdzie sekretarz Wachowiak oświadczył im, że wyłącznie dzięki jego staraniom ponownie zostali wpisani na listy²⁵³.

W 1945 roku władze wywierały nacisk na osoby, które podpisały DVL. Zwłaszcza, gdy od września 1945 roku przed Sądem Grodzkim rozpoczęto procesy rehabilitacyjne osób wpisanych do II grupy DVL. Ostatecznie sprawy osób zrehabilitowanych zakończyły się w listopadzie 1948 roku. Znacznie szybciej uporano się z osobami z III grupy DVL. Od 25 do 30 czerwca 1945 roku przyjęto 1000 deklaracji w związku z procesem rehabilitacji. Na polecenie władz wojewódzkich „z przyczyn technicznych” wstrzymano proces na pewien czas²⁵⁴.

Referendum ludowe 1946 roku w Koronowie nie poprzedziła kampania propagandowa. W sprawozdaniu sytuacyjnym z 29 maja 1946 roku czytamy: „wśród społeczeństwa zauważa się obecnie bierność i małe zainteresowanie do głosowania ludowego. Stronictwa polityczne nie okazały dotychczas żadnej działalności [...]”²⁵⁵. Tydzień później: „zainteresowanie głosowaniem bardzo niskie, PPR propaguje broszurę «Co każdy o głosowaniu ludowym wiedzieć powinien»”. Zainteresowanie ludności nieco wzrosło około 7-10

²⁴⁹ Tamże, sygn. 718.

²⁵⁰ Tamże, sygn. 717: *Sprawozdanie za okres od 2 do 17 września 1945.*

²⁵¹ APB, SPB, sygn. 720: *Sprawozdanie za kwiecień 1947.*

²⁵² APB, UWPB, sygn. 677.

²⁵³ APB, SPB, sygn. 718.

²⁵⁴ Tamże, sygn. 717, 884; APB, UWPB, sygn. 597.

²⁵⁵ APB, UWPB, sygn. 677.

czerwca²⁵⁶. Rzeczywiste wyniki referendum są nieznane, choć oficjalnie ludność, w co można wątpić, w większości opowiedziała się „3 x tak”²⁵⁷. Wybory do Sejmu Ustawodawczego 19 stycznia 1947 roku w Koronowie poprzedziło w grudniu poprzedniego roku kilka wieców uświadamiających zorganizowanych przez różnorodne partie polityczne. W obwodzie Koronowo I oddano 1543 głosy, Koronowo II — 1312²⁵⁸. W kolejnych dziesięcioleciach udział mieszkańców w wyborach do ciał przedstawicielskich, Sejmu czy Rad Narodowych był wysoki, sięgając w latach 50. powyżej 98% uprawnionych. W większości oddawano głosy na przedstawicieli Frontu Jedności Narodu, np. w wyborach 5 grudnia 1954 roku na Front oddało swoje głosy 98% wyborców²⁵⁹. W kolejnych dziesięcioleciach udział nieco się zmniejszył, niemniej nadal pozostawał wysoki. W 1965 roku głosowało 96%. W 1976 roku w głosowaniu do Sejmu wzięło udział 96%²⁶⁰. W kolejnych wyborach — 90%²⁶¹. Na kandydatów do RN w mieście i gminie Koronowo z listy FJN oddano w 1978 roku 99% głosów, a uczestniczyło 98,5% uprawnionych²⁶². W 1980 roku w wyborach do WRN głosowało 98,6% uprawnionych²⁶³.

Życie społeczno-polityczne

A/ Partie polityczne

Istniejące przed wojną partie polityczne w powojennej rzeczywistości podjęły, od jesieni 1945 roku, ograniczoną działalność. Od pierwszych powojennych tygodni wiodącą siłą polityczną, która uzurpowała sobie prawo do sprawowania władzy, była Polska Partia Robotnicza (PPR)²⁶⁴. Członkowie grupy operacyjnej PPR dotarli do Koronowa w końcu stycznia i początkach lutego 1945 roku. Zorganizowali sześciuosobowy Komitet Miejski PPR (Franciszek Głowacki, Konrad Stachowicz, Eugeniusz Grabowski, Bogdan Zamiar, Jan Myk, Żyto). Tworzyli w zakładach pracy komitety fabryczne. Zajmowali się także zagadnieniami gospodarczymi, realizując nowe założenia ustrojowe (reforma rolna, brygady robotnicze parcelujące ziemię w ramach reformy rolnej). Ostatecznie PPR powstała w Koronowie w pierwszej połowie marca 1945 roku. Pierwszym sekretarzem został Franciszek Głowacki, zastąpił go w 1946 roku Kilichowski, a w 1948 roku Stefan Piekarski²⁶⁵. W lipcu 1945 roku koronowska PPR liczyła 87 osób, w grudniu 1945 roku 190, w lipcu 1948 roku 231. W drugiej połowie 1945 roku we władzach partii zasiadali: Stanisław Perka, Małecki, Władysław Spirra, Grabowski, Jan Myk, Franciszek Głowacki, Mazur. W dniu 18 grudnia 1945 roku: Stanisław Perka, Franciszek Nadolny, Konrad Szatkowski, Franciszek

²⁵⁶ Tamże, sygn. 677.

²⁵⁷ Szerzej: R. Kozłowski, *Wyniki referendum z 30 czerwca 1946 roku w województwie pomorskim*, „Zapiski Historyczne”, t. 59; 1994, z. 2-3, s. 49-63.

²⁵⁸ APB, SPB, sygn. 884; APB, UWPB, sygn. 677.

²⁵⁹ APB, PMRN, sygn. 30, *Protokół nr XII/54 z 23 grudnia 1954*.

²⁶⁰ APB, UWB, Biuro Organizacyjno-Prawne (BOP), sygn. 2: *Wybory do Sejmu PRL i WRN 7 I 1976-25 VI 1976*.

²⁶¹ APB, KMG PZPR, sygn. 115/III, 115/III/3; APB, PMRN, sygn. 33.

²⁶² APB, UWB, BOP, sygn. 4: *Wybory do rad narodowych stopnia podstawowego 5 II 1978-7 II 1978*.

²⁶³ APB, UWB, BOP, sygn. 5: *Wybory do Sejmu i WRN 7 XII 1979-29 III 1980*.

²⁶⁴ Szerzej o początkach działalności PPR – R. Kozłowski, *Partie polityczne w województwie pomorskim...*

²⁶⁵ APB, KMG PZPR, sygn. 115/II/3; Z. Kuras, *dz. cyt.*, s. 76-79.

Głowacki, Eugeniusz Głowacki, Jan Myk²⁶⁶. Z inicjatywy Leona Mroza i Jana Górskiego powołano nominalnie najprawdopodobniej w drugiej połowie marca 1945 roku Polską Partię Socjalistyczną. Inicjatywę w tym względzie zapewne miały władze PPR, które chciały wykazać, że wspólnie z innymi środowiskami mogą sprawować władzę w mieście. W tym celu powołano Komisję Porozumiewawczą obu partii, która uzgodniła skład Miejskiej Rady Narodowej. Po pierwszym posiedzeniu w dniu 20 marca 1945 roku aktywność PPS zamarła. Ożywiła się jesienią 1945 roku, po czym na przełomie 1945 i 1946 roku ponownie zaczęła zanikać²⁶⁷. Jak się wydaje, w 1946 roku mimo, że formalnie istniała, realnie nie działała. Bydgoska PPS dwukrotnie w listopadzie 1946 zwoływała zebrania organizacyjne. Żadne się nie odbyło. Na pierwsze nie przybył nikt z Bydgoszczy, na drugie nikt z mieszkańców Koronowa²⁶⁸. Impas przełamano w 1947 roku. Od kwietnia 1947 roku szeregi ugrupowania zaczęły powoli rosnąć. W lipcu 1948 roku należało do partii 83 członków, sekretarzem był Waclaw Gotówka²⁶⁹. Współpraca, jak zauważył jeden z informatorów UB „bratnich partii PPR i PPS na terenie Koronowa jest wymuszona, nie wyłączając wszystkich z PPS”²⁷⁰.

Latem 1945 roku powstało z inicjatywy Stanisława Nowakowskiego Stronnictwo Pracy. We wrześniu 1945 przy ul. Szkolnej rozpoczął działalność sekretariat partii. Jej pierwszym prezesem był Stanisław Nawrocki. W 1946 roku zastąpił go Paweł Kiedrowicz. Zrzeszało kilkudziesięciu członków. Zaczęło ich tracić wiosną 1947 roku. Władze partii w listopadzie 1946 roku tworzyli: Paweł Kiedrowicz (prezes), Leon Rasz, Wiktor Ziółkowski²⁷¹. W 1949 roku weszło w skład Stronnictwa Demokratycznego²⁷², które powstało w lutym 1946 roku z inicjatywy Zygmunta Drzewieckiego, Adama Szmacińskiego, Franciszka Kędzierskiego, Bernarda Meyze, Leona Wedera. Zarząd w listopadzie 1946 roku tworzyli: Zygmunt Drzewiecki (prezes), Zygmunt Moczadło, Bernard Meyze, Józef Łapicki. W 1949 roku zrzeszało 30 członków, w 1954 – 42, w 1968 – 47, w latach 70. i 80. od 30 do 40 osób. Kołu przez szereg lat przewodził Franciszek Kędzierski, potem Józef Szews, w końcu lat 80. – Kazimierz Okonek²⁷³. Stosunkowo niewielkimi wpływami na terenie miasta cieszyło się działające od 1945 roku Stronnictwo Ludowe. Oddział oficjalnie nie istniał jeszcze w 1947 roku. Działacze Polskiego Stronnictwa Ludowego próbowali założyć oddział w grudniu 1945 roku²⁷⁴. Po zjednoczeniu ruchu ludowego w listopadzie 1949 roku w szeregach Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego w 1968 roku znajdowało się 38 członków, w latach 70. w mieście i gminie Koronowo – 80. Partią kierowali w latach 50. – Szymczyk, w latach 60.: Tadeusz Lewandowski, Stanisław Cieśla, w latach 70. – Franciszek Jarzyna, Józef Mrągowski, od 1983 do 1989 roku Henryk Baumgart²⁷⁵.

²⁶⁶ APB, SPB, sygn. 42; APB, KMG PZPR, sygn. 115/II/3; APB, SPB, sygn. 122; APB, WPB, sygn. 15; Z. Kuras, *dz. cyt.*, s. 82-84.

²⁶⁷ APB, WPB, sygn. 15; Z. Kuras, *dz. cyt.*, s. 79.

²⁶⁸ APB, SPB, sygn. 718.

²⁶⁹ APB, SPB, sygn. 720; Z. Kuras, *dz. cyt.*, s. 81, 84.

²⁷⁰ IPN By, 069/936: *Sprawozdanie „Szkota” z 8 maja 1947.*

²⁷¹ APB, SPB, sygn. 122, 717.

²⁷² Szerzej: J. Wojciak, Z. Wrochno, *Stronnictwo Demokratyczne w województwie bydgoskim*, Warszawa 1983.

²⁷³ APB, PPRN, sygn. 35; APB, KMG PZPR, sygn. 115/III, 115/III/4, 115/I/3, 115/I/4; APB, MGK FJN, sygn. 5; Z. Kuras, *dz. cyt.*, s. 81; APB, SPB, sygn. 718.

²⁷⁴ Z. Kuras, *dz. cyt.*, s. 81-83.

²⁷⁵ APB, PPRN, sygn. 35; APB, KMG PZPR, sygn. 115/III, 115/I/7, 115/III/4; 115/I/3, 115/I/4; APB, MGK FJN, sygn. 5.

Zjednoczenie PPR i PPS zostało poprzedzone czyszczeniami w partiach. Wydalono w końcu października i początkach listopada 1948 roku 30 osób z PPR i 2 z PPS. Zorganizowano kilka zebrań propagandowych z inicjatywy PPR, PPS, jedno SD. Od maja 1948 roku uruchomiono kursy polityczne dla 39 członków PPR i 26 z PPS przygotowujące do mającego się odbyć kongresu zjednoczeniowego obu partii²⁷⁶. Od grudnia 1948 roku co trzy miesiące organizowano kursy wieczorowe z teorii marksizmu i leninizmu, a od lutego 1949 roku kursy ze znajomości WKP(b) dla 30 aktywistów²⁷⁷. W szeregach utworzonej w końcu 1948 roku Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej znalazło się 305 członków, w styczniu 1949 – 436, w lipcu 1949 – 539, w 1958 – 642, w 1965 – 679, w 1968 – 697, w 1974 – 620, w 1975 w mieście i gminie – 1121, w 1976 – 1260 (736 w mieście), w 1977 – 1290, w 1979 – 1462. W 1974 roku działało w mieście 28 kół Podstawowej Organizacji Partyjnej, w 1975 roku Miejsko-Gminny PZPR liczył 56 POP i OOP, w 1976 – 60, w gminie w 7 wsiach nie było komórek partii. W 1977 roku działały 54 POP w mieście i 20 na wsi. Funkcję sekretarzy pełnili w latach 40 i 50: Edward Grabikowski, Wacław Poraziński, w latach 60.: Eugeniusz Ożóg, w latach 70.: Jerzy Turzyński i Henryk Kiełpiński. W czerwcu 1980 roku²⁷⁸ zastąpił go na krótko Jerzy Jacewicz. Tuż przed wprowadzeniem stanu wojennego funkcję objął Henryk Kiełpiński, który pełnił ją do końca istnienia PRL²⁷⁹.

Tabela 6. Skład społeczno-zawodowy według działów gospodarki narodowej członków i kandydatów do PZPR w mieście i gminie Koronowo w 1977 roku

Dział	Liczba członków	Robotnicy		Chłopi w PZPR	Pracownicy umysłowi		Pozostali w PZPR
		Razem	w tym w PZPR		Razem	w tym w PZPR	
W mieście	736	1860	330	1	948	297	108
Na wsi	524	1020	244	159	120	73	48
Razem	1260	2880	574	160	1068	370	156
w tym							
– przemysł	301	1197	219	–	272	79	3
– budownictwo	18	67	12	–	24	6	–

²⁷⁶ Z. Kuras, *dz. cyt.*, s. 84.

²⁷⁷ APB, SPB, sygn. 884.

²⁷⁸ APB, KMG PZPR, sygn. 115/II/5: *Protokół z posiedzenia Plenum KMG w Koronowie 11 czerwca 1981*. Jedynym celem posiedzenia był wybór I sekretarza MG i członków Egzekutywy. Początkowo jedynym kandydatem był Jerzy Jacewicz. Ostatecznie wycofał swoją kandydaturę. Z 35 członków Plenum nikt nie chciał kandydować. Propozycję odrzucili: Zbigniew Nowakowski, Leopold Kurkowski, Stanisław Jaworski, Jan Leśniewski, Przybysz. Ostatecznie po kilku godzinach debat zgłoszono kandydatury: Henryka Dąbrowskiego, Jana Leśniewskiego i Jerzego Jacewicza. Pierwszym sekretarzem ostatecznie wybrano J. Leśniewskiego.

²⁷⁹ APB, KMG PZPR, sygn. 115/I/1, 115/I/2, 115/I/3, 115/I/4, 115/II/1, 115/II/3, 115/II/4, 115/VI/1; APB, Prezydium PRN, sygn. 35; Z. Kuras, *dz. cyt.*, s. 85.

Dział	Liczba członków	Robotnicy		Chłopi w PZPR	Pracownicy umysłowi		Pozostali w PZPR
		Razem	w tym w PZPR		Razem	w tym w PZPR	
– rolnictwo i leśnictwo	547	997	210	159	270	126	52
– transport i łączność	30	51	25	–	11	4	1
– handel i usługi	70	352	15	–	149	21	4
– oświata, nauka, wychowanie	72	62	5	–	159	64	3
– kultura i sztuka	–	–	–	–	–	–	–
– ochrona zdrowia	12	23	1	–	42	11	–
– administracja, wymiar sprawiedliwości i finanse	98	131	42	–	141	56	–
– organizacje terenowe	94	–	15	1	–	3	75
– pozostałe działy	18	–	–	–	–	–	18

Źródło: APB, KMG PZPR, sygn. 115/VI/1.

Pojawienie się Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” oficjalnie zarejestrowanego w końcu jesienią 1980 roku oraz NSZZ RI „Solidarność” wiosną 1981 roku w wywołało wstrząs w szeregach związków zrzeszonych w Centralnej Radzie Związków Zawodowych (CRZZ) oraz miejscowego PZPR. Podczas posiedzeń KMG PZPR wskazywano, że „odczucia załóg wobec informacji o ostatnich wydarzeniach z TV i prasy są negatywne”²⁸⁰. Po raz pierwszy od 1956 roku członkowie władz partii zdecydowali się na krytykę poczynań miejscowego I sekretarza PZPR oraz polityki informacyjnej i gospodarczej władz wojewódzkich i centralnych. Rozliczeniowy charakter miała Konferencja Sprawozdawczo-Wyborcza KMG PZPR w Koronowie w dniu 5 czerwca 1981 roku. Część działaczy w ramach struktur poziomych zaczęła domagać się oddolnych reform²⁸¹.

²⁸⁰ APB, KMG PZPR, sygn. 115/II/4.

²⁸¹ Tamże, sygn. 115/I/5. Przykładami służą wystąpienia części działaczy. Ryszard Sikora uznał, że w gminie niewłaściwie wykorzystuje się kadry, błędem było odejście od tradycyjnych obchodów 1 Maja. Czas oczekiwania na mieszkanie jest zbyt długi. Istnieje rozdźwięk między miastem a gminą, co jest zjawiskiem niepożądanym. Z uznaniem wyraził się o działalności „Solidarności”. Edward Gralak krytycznie ocenił morale poprzednich władz partii i administracji województwa. Wskazywał na złodziejstwo, tworzenie klik partyjnych popierających tylko własne interesy.

W 1981 roku w szeregach PZPR było 1364 członków i kandydatów (605 robotników, 139 rolników, 365 umysłowych, 195 innych). W latach 1980-1981 rozwój struktur rozwijał się w dwóch etapach. W pierwszym, trwającym od stycznia do lipca 1980 roku, przyjęto 57 kandydatów. W drugim, od sierpnia 1980 do maja 1981 roku, załedwie 11. Do 31 maja 1981 roku legitymacje partyjne złożyło 77 osób, tj. 5,6% ogółu członków. Najwięcej zdano w „Ponar-Remo” i Spółdzielni Krawieckiej. Skreślono z partii 83 członków i kandydatów, po to, by ukrócić opinię, że w Koronowie nie prowadzono walki z nieuczciwością, korupcją, nepotyzmem, unikaniem karania winnych czy tolerowanie nadużyć. Próbowano powrócić do skutecznych działań wychowawczych i propagandowych w oparciu o rzetelne informacje o sytuacji społeczno-politycznej. Za pożądane uznawano utworzenie przez „Solidarność” i Związki Branżowe wspólnego bloku, który byłby „naszym sojusznikiem w rozwiązywaniu zadań społeczno-gospodarczych rozwoju miasta i gminy”. Dokonano zmian I Sekretarzy w 21 POP i OOP, tj. 40%. W egzekutywach znalazło się 48% działaczy dotychczas niepełniących żadnych funkcji. Nastąpiło odmłodzenie kadr kierowniczych²⁸². Plany reformy nie zostały zrealizowane. Podczas Miejsko-Gminnej Konferencji Partyjnej 9 listopada 1981 roku rezygnację złożył I Sekretarz Jan Leśniewski. Zastąpił go Henryk Kiełpiński. Na terenie miasta i gminy rozpoczęły działalność Wojskowe Grupy Operacyjne utworzone 23 paź-

---

Potępił budowanie luksusowych obiektów przez poprzednich decydentów kosztem przedszkoli i stołówki. Uznał, że źle się stało, iż to nie partia doprowadziła do Sierpnia 1980 roku. Braki infrastruktury miejskiej (bezsukteczne wnioski o budowę żłobka i przedszkola, konieczność rozbudowy Przychodni Zdrowia), trudności aprowizacyjne powodują, że wielu rozczarowanych niemocą partii odchodzi z jej szeregów. Mikrut wysoko ocenił postawę radnych, którzy 10 marca w Bydgoszczy stanęli po stronie „Solidarności”. Pytał o mocodawców ludzi, którzy pobili członków „Solidarności”. Dalej stwierdził, że za zakupem zachodnich licencji kryje się tylko łapówkarstwo. Za słuszne uznał przerwanie szkoleń partyjnych w gminie w oparciu o przestarzałą literaturę autorstwa byłych prominentów. Krytyczną ocenę odchodzącego na fali odnowy I Sekretarza KMG Turzyńskiego przedstawił Szupeczyński. Uznał, że żadna z ważnych obietnic nie została spełniona (budowa: kanalizacji na ul. Bydgoskiej, przedszkola w budynku byłej restauracji „Piastowska”, urządzenie szpitala miejskiego w budynku Domu Wychowawczego). Większość uczestników krytycznie odniosła się do skutków reformy administracyjnej 1975 roku. Zgodni stwierdzono, że wbrew założeniom miasto na niej nie skorzystało. Pozbawiono samodzielności w zakresach gospodarki komunalnej, handlu, co w układzie połączonych organizmów miejskiego i wiejskiego stworzyło niekorzystny układ w zarządzaniu i koordynacją działań. Np. handlem w Koronowie zarządza 3 dyrektorów oddziałów bydgoskich WSS i 4 dyrektorów oddziałów WPHM, a gospodarką komunalną 4 dyrektorów z Bydgoszczy. Także w sprawach melioracji, budowy i naprawy dróg, zaopatrzenia wsi w wodę powołano rejonry czasem w oddalonych miastach województwa. Potrzeby miasta były oddalane. Podjęto szereg nieprzemyślanych decyzji na krótko przed reformą, np.: likwidacja kompleksu rozrywkowego „Grabina”, rozbiórka byłej izby porodowej, przeniesienie władz administracyjnych z ratusza do Urzędu Gminy, nieuporządkowanie koryta Brdy, niepodjęcie: remontu ratusza na Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury, budowy Alei Wolności, remontu żłobka, rozbudowy kanalizacji na Osiedlu 600-lecia. Na obszarach wiejskich wskazywano na malejącą wydajności z ha w gospodarstwach uspołecznionych w porównaniu z 1978 o 7,1 kwintala/ha a w gospodarstwach indywidualnych o 4,9 kwintala/ha. Zmniejszyła się ilość pogłównia w 1978 – 15881 w 1980 – 13879 (mniej o 13%) a w gospodarce indywidualnej z 10200 do 9004 (12%). Zmniejszenie się produkcji i skupu za sprawą preferowania nawozów i pasz dla rolnictwa uspołecznionego kosztem indywidualnego. Rolnicy nie przejmowali gruntów zagospodarowanych, co spowodowało powstanie wielu odłogów. Te, które zostały przejęte przez państwo, na ogół nieprawidłowo uprawiano i też leżały odłogi. Niewiele osiągnięto w dziedzinach zaopatrzenia wsi w wodę, melioracji, sprzętu rolniczego.

²⁸² Tamże, sygn. 115/I/5.

dziennika 1981 roku, których reprezentanci uczestniczyli w konferencjach partyjnych²⁸³. Pracownicy koronowskich przedsiębiorstw, głównie „Pomar-Remo” i spółdzielni, strajkowali wiosną 1981 roku. Uczestniczyli między innymi w ogólnokrajowym strajku zorganizowanym w dniu 24 marca 1981 roku będącym reakcją na wydarzenia bydgoskie 19 marca 1981 roku.

Wprowadzenie stanu wojennego rządzący przyjęli z ulgą. Uchwała Plenum Miejsko-Gminnego Komitetu PZPR i ZSL odbytego w dniu 18 maja 1982: „[...] Miejsko-Gmine Komitety PZPR i ZSL uznają konieczność wprowadzenia stanu wojennego, potwierdzają poparcie dla WRON[...]”²⁸⁴. Komendant MO uznał, że dzięki niemu zlikwidowano w mieście i gminie problem rozbojów, włamań oraz rzekomych zabójstw. Jednocześnie wskazał, że nasiliła się spekulacja, bimbrownictwo i przestępstwa drogowe. Władze partyjno-rządowe za największe osiągnięcie po 13 grudnia 1981 roku uznały zlikwidowanie „ekstremy”, tj. „Solidaności”, która w Koronowie i gminie w latach 1980-1981 organizowała strajki w zakładach pracy (np. 29 sierpnia 1980 strajkowały załogi Spółdzielni Krawieckiej i „Ponar Remo”), bezprawnie zajęła Ośrodek Szkoleniowego Zakładu Doskonalenia Zawodowego, próbowała przejąć pomieszczenia Komitetu Miejsko-Gminnego PZPR i Miejsko-Gminnej Rady Narodowej, manipulowała radnymi przed wyborami naczelnika miasta i gminy, rozbijała samorządy kółek rolniczych oraz poddawała krytyce wszystko, co wiązało się z partią i rządem. Za sukcesy w sferze społeczno-gospodarczej uznano w latach 1981-1982 uporządkowanie koryta Brdy i parku „Grabina” oraz remont przedszkola. Dokonano weryfikacji członków. Od listopada 1981 do listopada 1982 roku z 1319 osób skreślono 95 osób, wydalono 12, ukarano naganami 7. Do 1985 roku liczba członków zmniejszyła się o 28%. W kolejnych latach zaczęła rosnąć. W 1984 przyjęto 36 osób, w 1985 – 56, 1986 – 58, 1987 – 62. W listopadzie 1982 PZPR liczyła 1314 członków, w grudniu 1985 – 1233, w marcu 1985 – 1233, w 1988 – 1282, w lutym 1989 – 1314. Nastąpiły zmiany w kierownictwie Związku Bojowników o Wolność i Demokrację (Maria Mrozek). Naczelnikiem Miasta i Gminy został Władysław Ciesielski. Z inicjatywy „bratnich partii” powstała Rada Miejsko-Gminna Patriotycznego Ruchu Odrodzenia Narodowego, który, jak stwierdzono w jednym z dokumentów, „jest ruchem spontanicznym i dobrowolnym”. PRON zastąpił w 1983 roku Front Jedności Narodu. Przewodniczącym PRON został Józef Szews. Rada organizacji liczyła 65 członków, w tym 20% wywodziła się z PZPR. W 1985 roku w 9 ogniwach PRON-u było zrzeszonych 1715 osób (477 z PZPR, 35 z ZSL, 24 z SD, bezpartyjnych 1308). Wznowiono doraźne kształcenie w Miejsko-Gminnym Ośrodku Pracy Ideowo-Wychowawczej w oparciu o pracowników Rejonowego Ośrodka Pracy Partyjnej i Wojewódzkiego Ośrodka Kształcenia Ideologicznego i Informacji. Szkolono także kadry kierownicze, sekretarzy, kandydatów i młodych stażem członków PZPR w ramach 2-letniego Wieczorowego Uniwersytetu Marksizmu i Leninizmu, którego filia w Koronowie znajdowała się przy Komitecie Miejsko-Gminnym PZPR. Działała Komisja Współdziałania Partii i Stronnictw Politycznych. Powstały, po delegalizacji „Solidarności” (8 października 1982 roku), zawieszeniu (19 grudnia 1982 roku) i zniesieniu stanu wojennego 20 lipca 1983 roku, w dniu 24 listopada 1984 roku nowe związki zawodowe (Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych – OPZZ), które liczyły w mieście i gminie w 1983 roku 1299 członków, w 1985 – 1847²⁸⁵.

²⁸³ Tamże, sygn. 115/I/6.

²⁸⁴ Tamże, sygn. 115/I/8: *KMG PZPR Koronowo – Konferencja sprawozdawczo-wyborcza 1 grudnia 1983*.

²⁸⁵ Tamże, sygn. 115/III. Sygn. 115/I/7: *KMG PZPR – Konferencja Sprawozdawcza z 11 grudnia 1982; więcej o strajkach w powiecie bydgoskim w latach 1980-1981 – APB, KW PZPR, sygn. 51/VII/401*.

B/ Status prawny i władze miejskie

Sytuacja prawna miasta na przestrzeni lat ewoluowała. Ustawa z 11 września 1944 roku wprowadzała na terenie kraju, jako tymczasowe, ustawodawcze organa samorządowe — rady narodowe o strukturze hierarchicznej (Krajowa Rada Narodowa, wojewódzkie, powiatowe, miejskie i gminne rady narodowe). W skład rad wchodził delegowani przedstawiciele organizacji politycznych i społecznych, a część pochodziła z kooptacji (osoby zasłużone dla życia narodowego). System niedemokratyczny trwał aż do 1954 roku. Radami kierowały prezydium wybierane przez rady na sesjach. Rady zajmowały się planowaniem działalności publicznej na podległym sobie terenie, ustalały budżet, kontrolowały działalność organów wykonawczych. Organami wykonawczymi samorządu terytorialnego były wojewódzkie i powiatowe wydziały. Organem wykonawczym miejskiej rady narodowej był zarząd miejski wybierany przez miejską radę narodową na czele z prezydentem lub burmistrzem.

Podczas konferencji międzypartyjnej w dniu 20 marca 1945 roku powołano Tymczasową Radę Narodową miasta Koronowa. Zebrani (I sekretarz Komitetu Miejskiego PPR — Franciszek Głowacki, Stanisław Jachczyk — reprezentant związku zawodowego, Eugeniusz Grafowski — PPR, Jan Górski — PPR, Alfons Mazur — PPR, Leon Mróz — PPS, Jan Wodniak — Związek Walki Młodych, Wanda Górską — ZWM, Franciszek Jarzyna — Związek Inteligencji Pracującej) wybrali skład Miejskiej Rady Narodowej w osobach: Jana Michalskiego (reprezentował związek zawodowy), Stanisława Jachczyka (związek zawodowy), Edmunda Wedera (związek zawodowy), Bogdana Zamiara (PPR), Franciszka Głowackiego (PPR), Alfonsa Mazura (PPR), Edmunda Piłata (PPR), Jana Myka (PPR), Eugeniusza Grafowskiego (PPR), Władysława Spiry (PPR), Leona Mroza (PPS), Stanisława Janickiego (PPS). Przedstawiciele Związku Walki Młodych, Związku Zawodowego Inteligencji Pracującej oraz SD otrzymali po jednym przedstawicielu. Ich kandydatury miały zostać przedstawione w późniejszym terminie. Do Prezydium MRN miał zostać dokooptowany przedstawiciel SL z chwilą utworzenia w mieście tej partii.

Zarząd Miejski powołany 15 marca 1945 roku tworzyli: Franciszek Głowacki — Związki Robotnicze, Franciszek Jarzyna — sekretarz miejscowy Organizacji Inteligencji Pracującej, Stanisław Jachczyk — organizacje rzemieślnicze, Edmund Heize — organizacje handlowe, Wanda Kędzierska — oświata i opieka społeczna, Teofila Bajerowa — opieka społeczna²⁸⁶. Pięć dni później nowa MRN wybrała nowy skład zarządu miejskiego w składzie: Bogdan Zamiar, Alfons Mazur, Franciszek Jarzyna, Leon Mróz, Alojzy Najdowski, Jan Michalski²⁸⁷. Burmistrzem 26 stycznia 1945 roku wybrano Józefata Graczyka. Został odwołany w początkach lutego 1945 roku. Zastąpił go z dniem 23 marca 1945 roku Bogdan Zamiar. Pełnił obowiązki do 16 stycznia 1946 roku. Od 8 lutego 1946 do stycznia 1953 roku funkcję tę piastował Edmund Królik. Miejskiej Radzie Narodowej przewodniczył Franciszek Głowacki (20 marzec 1945 do 31 sierpnia 1948) i Jan Woźniak (od 31 sierpnia 1948 do marca 1950 roku)²⁸⁸. Reorganizowano na konferencji międzypartyjnej 2 sierpnia 1945 roku skład MRN. Pierwotnie w składzie znajdowało się 5 przedstawicieli PPR, 7 bezpartyjnych. Po zmianach dodano 3 przedstawicieli SP, 2 bezpartyjnych. Zachowano miejsca dla przyszłych reprezentantów SD i SL. Układ partyjny w Zarządzie

²⁸⁶ APB, WPB, sygn. 12: *Protokół z konferencji międzypartyjnej sprawie powołania Tymczasowej Rady Narodowej miasta Koronowa z 20 marca 1945.*

²⁸⁷ Z. Kuras, *dz. cyt.*, s. 79.

²⁸⁸ APB, SPB, sygn. 715, 718, APB, PMRN, sygn. 29; APB, WPB, sygn. 9.

Miejskim z 20 marca 1945 przedstawiał się następująco: PPR posiadało 2 reprezentantów, bezpartyjni – 3, PPS – 1²⁸⁹. W początkach 1946 roku w MRN zasiadali reprezentanci: PPR – 3, PPS – 1, SD – 2, SP – 3, bezpartyjni – 3. Na dzień 1 grudnia 1946 roku: PPS – 1, PPR – 5, PSL-Nowe Wyzwolenie – 2, SD – 4, bezpartyjni – 4²⁹⁰. MRN zreorganizowano 31 sierpnia 1948 roku. PPR posiadała 6 mandatów, PPS – 6, SP – 3, SD – 2, SL – 1²⁹¹. Przebudowana MRN wybrała 17 września 1948 roku członków Zarządu Miejskiego według klucza: 3 – PPR, 1 – PPS²⁹².

Istniejący system uległ zmianie po wejściu w życie ustawy z 20 marca 1950 roku o terenowych organach jednolitej władzy państwowej z dniem 13 maja 1950 roku. Ustawa zniosła samorząd terytorialny. Jego kompetencje przejęły rady narodowe. Gospodarzami miasta stali się przewodniczący prezydium MRN. Pierwsze powszechne wybory do MRN przeprowadzono w 1954 roku. W latach wcześniejszych funkcję tę pełnili: Franciszek Głowacki (1946-1948), Jan Woźniak (1948-1950), Edmund Królik (1950-1952), Aleksander Kranz (od 26 lutego 1953 roku), Jan Seweryński (od 31 lipca 1953 roku). Organem wykonawczym i zarządzającym rady było kolegialne prezydium, które czuwało nad wykonywaniem poleceń władzy państwowej na podległym sobie terytorium oraz kierowaniem działalnością gospodarczą, społeczną, kulturalną, podległymi sobie przedsiębiorstwami i obsługą bieżącej działalności rady. Rady administrowały sprawami wewnętrznymi, ewidencją ludności, kwestami zgromadzeń, stowarzyszeń, ochroną przeciwpożarową, sprawami wyznaniowymi, przemysłu, handlu, nadzoru budowlanego itp. Kadencje rad narodowych aż do 1963 roku trwały trzy lata. Nowelizacja konstytucji z 19 grudnia 1963 roku przedłużyła kadencję z 3 do 4 lat. Kilka lat później kolejna nowelizacja zrównała kadencję rad z kadencjami sejmiku. Reforma 1954 roku została uzupełniona reformą struktury administracji terenowej wsi. Ustawą z 25 września 1954 roku utworzono w miejsce gmin i gromad ogniwo również o nazwie gromady. W 1950 roku dokonano w związku z realizacją planu 6-letniego kolejnej reorganizacji MRN. PZPR dysponowała 14 mandatami, ZSL – 2, SD – 4, bezpartyjni – 3. W 1949 roku parytet ten przedstawiał się następująco: PZPR – 13, SL – 3, SD – 1, SP – 2²⁹³. Nową sytuację wniosło uchwalenie ustawy z 25 stycznia 1958 roku o radach narodowych i ustawy z 28 czerwca 1963 roku ją nowelizująco. Stan ten przetrwał do początków lat 70. Prezydium MRN od 1957 roku kierował Heliodor Marek, którego zastąpił w 1961 roku Leonard Kaczmarek. Funkcję tę pełnił aż do 1972 roku. Kolejna nowelizacja konstytucji z 29 listopada 1972 roku w miejsce gromad ponownie wprowadzała gminy. Koronowo zyskało status miasta-gminy. Organem wykonawczym i zarządzającym stał się naczelnik. Pierwszym naczelnikiem miasta został w 1974 roku Leonard Kaczmarek. Na stanowisku zastąpiła go w 1976 roku Alojza Kopalko, pełniąca funkcję aż do 1983 roku. Jej następcą został Władysław Ciesielski. Miejsko-gminną radą narodową kierowali jako przewodniczący kolejno: Władysław Dudaczyk (1974-1976), Jerzy Turzyński (1976-1984) i Józef Mrągowski (1984-1989). Dominacja PZPR w kolejnych składach rady narodowej była wyraźna. W kadencji 1961-1964: PZPR posiadała 18 radnych, ZSL – 2, SD – 3, bezpartyjni – 7, w kolejnych miesiącach zachodziły zmiany korzystne dla PZPR. Jej udział wzrósł do 21 głosów, SD – 3, ZMS – 1, ZSL – 2, bezpartyjni

²⁸⁹ APB, SPB, sygn. 713. Odmienne dane związane z kooptacją do MRN podaje Z. Kuras, *dz. cyt.*, s. 79. Dodano, według niego, 1 osobę z SP i 3 bezpartyjnych. Ostatecznie skład przedstawiał się następująco: PPR – 5, SP – 1, bezpartyjni – 10.

²⁹⁰ Tamże, sygn. 714.

²⁹¹ Tamże, sygn. 884; APB, PRN, sygn. 48. Z. Kuras, *dz. cyt.*, s. 83, podaje, że MRN liczyła 8 radnych z PPR, 2 z PPS, 1 SL, 1 SD, 1 SP, 3 bezpartyjnych. Dane te nie znajdują potwierdzenia źródłowego.

²⁹² APB, SPB, sygn. 884.

²⁹³ APB, PMRN, sygn. 48; APB, PRN, sygn. 25.

– 3. W kolejnej kadencji PZPR miała 16 radnych, SD – 4, ZSL – 2, ZMS – 1, bezpartyjni – 7. W kadencji 1970-1973: PZPR – 32, ZMW – 1, SP – 6, bezpartyjni – 16, ZSL – 1, w kolejnej kadencji: PZPR – 27, ZSL – 12, SD – 5, bezpartyjni – 16. Wybrana w 1985 roku rada składała się z 27 reprezentantów PZPR, 10 ZSL, 4 SD, 15 bezpartyjnych²⁹⁴.

C/ Organizacje społeczno-polityczne i gospodarcze

Instytucją, bez której utrzymanie władzy od 1945 roku byłoby trudne do zrealizowania była Milicja Obywatelska. Tuż po wkroczeniu wojsk rosyjskich do Koronowa powstał posterunek Milicji Obywatelskiej. Jej pierwszym komendantem został Eugeniusz Piękny, którego niebawem zastąpił Gomuła, a następnie Kierkowski. Odejście tego ostatniego, jak określił w jednym ze sprawozdań agent „Szkot” na przełomie października i listopada 1947 roku, wywołało „wielkie zadowolenie” wśród mieszkańców miasta²⁹⁵. Obsada posterunku w 1945 roku liczyła początkowo 12 osób. Stan wyszkolenia i postawy jakie przyjmowali milicjanci wobec ludności i władz miejskich były dalekie od oczekiwań. W sprawozdaniu z marca 1945 roku stwierdzono, że milicjanci nie byli przeszkoleni, nie spełniali swojej roli, gdyż zamiast ścigać przestępców jedynie odnotowywali ich popełnianie, a „komendant posterunku obraział władze miejskie”. Sprawę miało rozpatrzyć Prezydium MRN i Zarząd Miejski²⁹⁶. W połowie 1946 roku pozostało tylko 4 milicjantów. Komendantem w latach 50. był Wiśniewski, do 1968 Adam Szuberla, zastąpił go Henryk Landowski. W 1971 roku obsada miała składać się z komendanta i 9 milicjantów. Faktycznie służbę pełniło tylko 3-4 funkcjonariuszy²⁹⁷. Od 1974 roku funkcję komendanta pełnił Zdzisław Białkowski. Dzieśięć lat później zastąpił go Jerzy Waiterski²⁹⁸. Działalność MO uzupełniała Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej utworzona w lutym 1946 roku. Liczyła w Koronowie w 1962 roku 26 członków, w 1968 – 28, w 1972 – 56. Komendantem był Mieczysław Sobański²⁹⁹. W 1962 roku wskazywano, że „[...] część członków oddaje się regularnemu opilstwu, stąd trzeba ich wykluczyć [...]”³⁰⁰. Działały jednostki: porządkowa, ds. nieletnich, wodna, Społecznej Inspekcji Ruchu Drogowego. W 1983 roku formacja liczyła 84 członków, kierował nią Tadeusz Jarnath³⁰¹. Chlubną rolę w powojennej rzeczywistości odegrała Ochotnicza Straż Pożarna, którą kierowali w latach 40 i 50: Tomaszewski, Witold Budnicki, w latach 60 i 70.: Hilary Getka, Leon Piotrowski. Po wojnie wznowiło działalność wiosną 1945 roku. Początkowo zrzeszała 30 członków, w latach 50. – 35-40, w latach 60. – 40-50, w latach 70. – 50-60. Na wyposażenie w 1952 roku składały się 2 samochody (jeden zepsuty, drugi wadliwy), trzy motopompy, działały 2 sekcje bojowe. W 1958 roku działało 16 strażaków w sekcjach bojowych, którzy dysponowali samochodem bojowym, samochodem gospodarczym, trzema pompami motorowymi, drabiną mechaniczną i aparatem tlenowym. W latach 70. i 80.: dwa samochody STAR 20 i 25, trzy motopompy, ponad pół tysiąca metrów węży. Od 1963 roku planowano budowę strażnicy OSP przy ulicy Pomianowskiego. Ostatecznie powstała przy ulicy Ogrodowej. Roboty budowlane podjęto w latach w latach 1973/74. Ukończono dopiero w 1988 roku. W końcu lat 60. powstała drużyna młodzieżowa licząca od kilkunastu do 20 osób. Teren działania, mimo że statutowo

²⁹⁴ APB, PMRN, sygn. 6, 11, 33, 41; APB, UWB, BOP, sygn. 3; APB, KMG PZPR, sygn. 115/III.

²⁹⁵ IPN By 069/936: *Doniesienie „Szkota” z 5 listopada 1947.*

²⁹⁶ APB, WPB, sygn. 12.

²⁹⁷ Z. Kuras, *dz. cyt.*, s. 76-79; APB, PMRN, sygn. 30, 34, 44, 45; APB, SPB, sygn. 122.

²⁹⁸ APB, KMG PZPR, sygn. 115/III; APB, KMG FJN, sygn. 5.

²⁹⁹ APB, PMRN w Koronowie, sygn. 34, 44, 45.

³⁰⁰ Tamże, sygn. 40: *Protokół nr 34/62 z 25 października 1962.*

³⁰¹ Tamże, sygn. 18; APB, KMG PZPR, sygn. 115/III.

ograniczał się do miasta Koronowa, w praktyce obejmował całą północno-zachodnią część powiatu bydgoskiego³⁰².

Organizacje paramilitarne działające w mieście były reprezentowane przez: Towarzystwo Przyjaciół Żołnierza Polskiego (Liga Przyjaciół Żołnierza)³⁰³, Ligę Obrony Kraju³⁰⁴, Towarzystwo Przyjaciół Milicjanta³⁰⁵, Koło Ligi Lotniczej³⁰⁶, Ligę Obrony Kraju i Klub Oficerów Rezerwy³⁰⁷. Organizacjami zajmującymi się działalnością dobroczynną były: Komitet Opieki Społecznej miasta Koronowa³⁰⁸, Koło Polskiego Komitetu Pomocy Społecznej³⁰⁹, Związek Inwalidów Wojennych Rzeczypospolitej Polskiej. Okręg Pomorski w Koronowie³¹⁰, Komitet Opieki nad Zdemobilizowanymi³¹¹, Polski Czerwony Krzyż³¹²,

---

³⁰² APB, PPRN, sygn. 117, 1158; APB, PMRN, sygn. 8, 12, 18, 25, 30, 36, 44, 48; APB, SPB, sygn. 42; „Tematy Koronowskie”, 1995, nr 3.

³⁰³ APB, SPB, sygn. 42, 46, 718; APB, PMRN, sygn. 30. Oddział powstał 10 maja 1945 roku z inicjatywy Leona Chodkiewicza. W zarządzie zasiadali: Jan Andrzejewski, M. Nowakowski. Zrzeszał 25 członków. W 1956 roku planowano urządzenie strzelnicy dla kół strzeleckich, kół modelarskiego, kursów obrony przeciwlotniczej. Posiadało 9 kół z 615 członkami. Organizowano kursy strzeleckie, kursy terenoznawstwa i szereg imprez propagandowych: Święto Morza, Święto Lotnictwa, Dzień Wojska Polskiego, Tydzień Ligi Przyjaciół Żołnierza. Przy Domu Kultury zorganizowano sekcje: modelarstwa lotniczego, szkatkniczego, sekcję strzelecką.

³⁰⁴ APB, PMRN, sygn. 41. Kola zakładowe powstały w 1964 roku.

³⁰⁵ Tamże, sygn. 22, 29: *Protokół nr 9/46 z 29 lipca 1946*. Do władz wybrano: Bogdana Zamiara, Franciszka Jarzynę, Józefa Królika, Kazimierza Brosa, Jana Borzyszkowskiego, Władysława Krymskiego, Franciszka Dyducha, Władysława Jodkę.

³⁰⁶ APB, SPB, sygn. 44. Od grudnia 1947 roku trwały prace nad utworzeniem Koła, które ostatecznie powstało w grudniu 1948 roku. Zwerbowano 53 członków. Zarząd tworzyli: Edmund Królik (przewodniczący), Jan Górski, Franciszek Kędziorski, Mieczysława Nowakowa.

³⁰⁷ E. Wiertelwski, *Działalność Ligi Obrony Kraju i Klubu Oficerów Rezerwy w strzelectwie sportowym*, [w:] *Sto lat sportu w Koronowie*, Koronowo 1995, s. 28. Powstała w 1980 roku. Prezesem został Tadeusz Piskozub. W latach 1988–92 w Koronowie i okolicach działało 12 kół LOK.

³⁰⁸ APB, SPB, sygn. 46. W zarządzie w 1948 roku zasiadały: Teofila Bierowa (prezes), Regina Gordonowa, Lidia Cieślewicz, Janina Heisowa.

³⁰⁹ APB, PMRN, sygn. 12. Powstało 9 października 1966 roku. Zarząd: Adam Szmaciński (prezes), Małgorzata Hoffmann, Stefania Kilkiewicz, Stefania Łukaszewska. Organizacja uzupełniała działalność państwa w zakresie pomocy społecznej, inicjowała i rozwijała działalność dobroczynną obywateli oraz współdziałała z innymi organizacjami społecznymi w zakresie pomocy społecznej. W 1970 roku udzielono w Koronowie pomocy w postaci: 50 paczek dla 50 osób, 2 kartonów oleju dla 12 osób, 15 bonów żywnościowych dla 15 osób, 6 bonów na węgiel dla 6 i odzieży dla 21 osób.

³¹⁰ APB, UWPB, sygn. 904, 6466. Zrzeszał 183 członków. Zarząd w 1948 roku tworzyli: Leonard Nowacki (przewodniczący), Józef Popa, Franciszek Dzikowski, Jan Szukaj, Franciszek Myk, Albin Chelmiński.

³¹¹ APB, SPByd., sygn. 839. Jego działalności odnotowano w latach 1945–1947.

³¹² APB, WWPB, sygn. 1; APB, PPRN, sygn. 35; APB, SPB, sygn. 42. W 1945 roku zrzeszał 195 członków. Zarządem kierowała Beierowa. W 1945 roku działała Kuchnia Ludowa PCK a w budynku szkoły podstawowej przy Sobieskiego 16 ulokowano punkt repatriacyjny.

Związek „Caritas”³¹³, Związek Inwalidów Wojennych RP w Koronowie³¹⁴, Związek byłych Więźniów Politycznych Hitlerowskich Więzień i Obozów Koncentracyjnych. Koło w Koronowie³¹⁵, Koło Opieki nad Działwą Szkolną Szkoły Publicznej w Koronowie powiatu bydgoskiego (Koło Rodzicielskie przy Szkole Podstawowej w Koronowie, Koło Rodzicielskie przy Publicznej Szkole Powszechnej w Koronowie)³¹⁶, Koło Rodzicielskie przy Przedszkolu Parafialnym w Koronowie³¹⁷, Rada Opiekuńcza Średniej Szkoły Zawodowej w Koronowie³¹⁸, Koło Rodzicielskie przy Miejskim Gimnazjum Koedukacyjnym w Koronowie³¹⁹. Koła rodzicielskie zostały zastąpione Komitetami Rodzicielskimi działającymi przy wszystkich szkołach oraz przedszkolu³²⁰.

Szerszą działalność ukierunkowaną na rozmaite aspekty życia społecznego czy kulturalnego, mniej lub bardziej wykorzystywaną dla celów politycznych przez PPR (PZPR),

---

³¹³ APB, WPB, sygn. 12; APB, UWPB, sygn. 915, 916; APB, SPB, sygn. 718. Udzielało pomocy charytatywnej, pomagano materialnie głównie ubogim i dzieciom przystępującym do I komunii. Członków 93. Oddział koronowski należał do Związku „Caritas” Diecezji Chełmińskiej w Grudziądzu. Oficjalnego zgłoszenia dokonano 9 sierpnia 1945, choć w Koronowie podjął działalność już w styczniu 1945 roku. W 1947 roku informowano, że prowadził żywotną działalność charytatywną. Związkiem kierował proboszcz Bronisław Jagła.

³¹⁴ APB, UWPB, sygn. 916; APB, SPB, sygn. 46. Prowadził ożywioną działalność, opiekując się inwalidami, wdowami po poległych i sierotami po poległych w Koronowie i okolicach. Członkowie zarządu cieszyli się powszechnym szacunkiem. Związek rozpoczął działalność 25 listopada 1945 roku z inicjatywy Leona Nowackiego. Wniosek rejestracyjny złożono w grudniu 1945 roku. W pierwszym zarządzie zasiadali: Leon Nowacki (prezes), Józef Popa, Franciszek Myk, Franciszek Dzikowski. Członków 202-215. Ponowna rejestracja nastąpiła 27 sierpnia 1946 roku.

³¹⁵ APB, UWPB, sygn. 916; APB, SPB, sygn. 70. Świadczył opiekę charytatywną. Prowadzono intensywną działalność odczytową piętnującą Niemców za popełnione w czasie wojny przestępstwa. Zgłoszenia dokonano 10 września 1945 roku. Powstał 1 września 1945 roku. Zarząd tworzyli: Zbigniew Nowacki (prezes), Stanisław Nowacki, Wanda Nowakowa, Izabela Kosidowska, Paweł Gabryś. Członków w 1945 – 92, w 1947-1948, podopiecznych 56, w 1948 odpowiednio: 104 i 62. Ogółem zweryfikowanych 162 członków, podopiecznych 62, pełnych sierot 5, półsierot 72. Związek przejął poniemieckie gospodarstwo rolne (20 ha) w Samociążku. Organizowano w nim m.in. kolonie letnie w 1947 roku dla 83 osób. Związek prowadził przy Rynku stację benzynową. Koło zlikwidowano 30 września 1949 roku. Jego rolę przejął ZBOWiD.

³¹⁶ APB, UWPB, sygn. 916; APB, SPB, sygn. 46, 52. Wniosek o legalizację wniesiono 5 czerwca 1946 roku. W zarządzie zasiadali: Regina Gordonowa (prezes), Helena Roszkowiakowa, Wanda Tywuschikowa, Zofia Skorczewska, Zofia Matkowska, Józef Cejnowa, Józef Popa, Marian Echaust. Rejestracja nastąpiła 24 lipca 1946 roku. W 1946 – 400 członków, w marcu 1948 – 258. Stowarzyszenie rozwiązał starosta decyzją z 18 marca 1949.

³¹⁷ APB, SPB, sygn. 46. Powstało 8 grudnia 1948 roku z inicjatywy proboszcza Bronisława Jagły, Barbary Gniotówny, Agnieszki Czyż.

³¹⁸ Tamże, sygn. 46. Członków 14. Powstało 26 listopada 1948 roku. Zarząd: Andrzej Banaszyn (prezes), Bolesław Barcikowski, Józef Boiński, Bogdan Kielbasa.

³¹⁹ Tamże, sygn. 46, 53. Członków w 1946 roku 100. Powstało 1 września 1946 roku z inicjatywy Stanisława Nowackiego. Zarząd tworzyli: Stanisław Nowacki (prezes), Buczkowski, Adam Szmaciński, Franciszek Jarzyna, Edmund Królik, Stanisław Jachczyk. Zgłoszenia rejestracyjnego dokonano 22 września 1948 roku. Statut spisano 30 sierpnia 1948 roku. Uległo likwidacji 23 marca 1949 roku.

³²⁰ APB, PMRN, sygn. 30.

prowadziły: Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej³²¹, Polski Związek Zachodni³²², Kółko Miczurinowskie³²³, Liga Kobiet³²⁴, Stowarzyszenie Ogródków Działkowych (Towarzystwo Ogródków i Osiedli Działkowych w Koronowie)³²⁵, Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej³²⁶, Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego³²⁷, Uniwersytet Ludowy³²⁸, Stowarzyszenie Myśli Wolnej³²⁹, Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej³³⁰, Klub Emerytów i Rencistów³³¹, Związek Więźniów Politycznych³³², Zjednoczony Związek Emerytów, Rencistów i Inwalidów. Koło w Koronowie³³³. W środowisku młodzieżowym

---

³²¹ IPN By, 069/936: *Doniesienie „Szkota” z 27 marca 1947*; APB, PMRN, sygn. 22, 30. Powstało w marcu 1947 roku. Przewodził Miejskiej Komisji Koordynacyjnej w 1956 roku Jan Seweryński. Działało w 1955 roku 25 kół z 750 członkami, w 1956 – 26 kół przyzakładowych z 1412 osobami. W dniu 4 lutego 1947 roku powstał komitet organizacyjny TPPR w Koronowie w składzie: Feliks Kante (przewodniczący), Władysław Jabda, Bogdan Zamiar, Paweł Gabryś, Edmund Królik, Zenon Nowak, Antoni Lewandowski, Franciszek Głowacki, Adam Szmaciński, Franciszek Jarzyna.

³²² APB, SPB, sygn. 718.

³²³ APB, PMRN, sygn. 30. Powstało w 1955 roku.

³²⁴ Tamże, sygn. 30, 36. W 1956 roku posiadała 7 kół zakładowych (PSS „Społem”, Spółdzielnia Branży Skórzanej, Spółdzielnia Krawiecka, Zakład Poprawczy, Ośrodek Zdrowia, Bydgoskie Zakłady Powiatowego Przemysłu Terenowego, Więzienie Centralne) i jedno terenowe. Zrzeszało 252 osoby. Na czele w 1952 – Hoffmanówna, Przewodziła Miejskiej Komisji Koordynacyjnej Władysław Sadecka.

³²⁵ APB, UWPB, sygn. 916; APB, SPB, sygn. 75; APB, PMRN, sygn. 22. Powstało 4 kwietnia 1946 roku z inicjatywy Stanisława Nowackiego. Ożywiona działalność w 1948 i 1949 roku. Członków w 1946 – 68, w 1948 – 58. Zgłoszony do rejestracji w lipcu 1946 roku. W zarządzie zasiadali: Jan Górki (prezes), Roman Latos, Wacław Myk, Paweł Gabryś, Jan Mroziński, Stanisław Jachczyk, Bronisław Stachowicz, Stanisław Heinz, Edward Kędziński, Marian Pawłowski, Bronisław Wojtynek, Józef Boiniński, Maria Masełkowska, Jerzy Kozłowski, Wiktor Ziółkowski, Ignacy Kostecki, Irena Maichalecka, Franciszek Gordon. Zarejestrowane 5 maja 1948. Towarzystwo wykreślono z rejestru 27 września 1949 roku.

³²⁶ APB, PPRN, sygn. 1307, 1309; APB, KMG PZPR, sygn. 115/II/2. Wpisany do rejestru 21 listopada 1958 roku, następnie 10 marca 1975 roku. Założycielami według danych z 28 września 1970 roku byli: Jan Ruszkowski, Jan Pantkowski, Leszek Kacimski, Lucjan Krepelewski, Henryk Fatz, Mieczysław Felczykowski, Bolesław Bodzion i inni.

³²⁷ APB, SPB, sygn. 884. Oddział liczący 40 członków zlikwidowano 10 grudnia 1948 roku.

³²⁸ IPN By, 069/936: *Doniesienie „Szkota” z 27 marca 1947*. Jego działalność miała prawdopodobnie efemeryczny charakter.

³²⁹ APB, SPByd, sygn. 73. Jego działalność usankcjonowano 7 listopada 1949 roku. Zebranie założycielskie odbyło się 28 października 1949 roku. Zarząd: Bolesław Tarnawski, Benedykt Klimek, Edmund Zakowski, Stanisław Szagun, Daniel Kozak. Celem działalności było: „szerzenie myśli wolnej w Polsce poprzez zorganizowanie wszystkich obywateli wolnych myśli, obronę wolności myśli i wolności sumienia, zwalczanie ciemnoty i wstecznictwa, spowodowanie oddzielenia kościołów wszelkich wyznań od państwa i szkoły, dążenie do zeświecczenia życia społecznego”. Faktycznie rozpoczęło działalność w styczniu 1950 roku.

³³⁰ APB, KMG PZPR, sygn. 115/II/2; APB, SPB, sygn. 122. W listopadzie 1946 roku kierowali związkiem: Leonard Kilian (prezes), Jan Hajdamaszczyk, Stanisław Bess.

³³¹ APB, PPRN, sygn. 1478. Kierowała klubem w 1974 roku Łucja Wejherowska.

³³² APB, UWPB, sygn. 6466. Oddział powstał w 1948 roku.

³³³ APB, PMRN, sygn. 21. Związek posiadał dwie komisje: kulturalno-oświatową i socjalno-bytową.

działały: Organizacja Młodzieżowa TUR³³⁴, Związek Młodzieży Polskiej³³⁵, Powszechna Organizacja Służba Polsce³³⁶, Związku Harcerstwa Polskiego³³⁷, Związek Walki Młodych³³⁸. Od 1948 roku do 1957 roku Związek Młodzieży Polskiej³³⁹ zastąpiony przez Związek Młodzieży Socjalistycznej (w 1966 roku – 470 członków, w latach 60. na czele stał Henryk Kielpiński, w latach 70. przewodniczył Jerzy Sowią) i Związek Młodzieży Wiejskiej (powstał w marcu 1947 roku, zrzeszał 120 członków, w latach 40. i 50. przewodził mu Leonard Kilian, w latach 60. – Krzysztof Zakrzewski, w latach 70. na czele stał Jerzy Patyk). Po ich zjednoczeniu powstał Związek Socjalistycznej Młodzieży Polskiej (w 1979 roku

³³⁴ APB, SPByd, sygn. 46. Członków 50. Powstała 1 marca 1947 roku z inicjatywy Feliksa Kaute. Zarząd tworzyli: Tyczyński (prezes), Edmund Królik, Franciszek Głowacki, Marian Echaust, Franciszek Jarzyna, Józef Ceynowa, Paweł Gabrys, Władysław Jobda.

³³⁵ APB, PMRN, sygn. 36: *Protokół nr I/53 z 7 stycznia 1953 – sprawozdanie za 1952 ZMP*. Na czele zarządu Miejskiego ZMP stał Henryk Chmara, w 1951 – Henryk Pakulski. W Koronowie działało 12 kół ZMP przy zakładach pracy, 1 Koło Młodych Nauczycieli przy Związku Nauczycielstwa Polskiego i 1 Koło Miejskie. Razem grupowało około 400 członków. Świetlica organizacyjna mieściła się przy ul. Tucholskiej.

³³⁶ APB, PMRN, sygn. 30. Komendantem w 1951 roku był Marian Koper. O stosunku członków do organizacji świadczyła opinia przedstawiona na posiedzeniu Miejskiej Rady Narodowej: „Wielu junaków odnosi się biernie do tej organizacji. Pomimo prowadzonej akcji uświadamienia, dużo młodzieży nie rozumie ideologii tej organizacji. Przewodniczący ob. Pakulski jest zdania, że komenda winna złożyć w Prezydium MRN spis biernych junaków w celu nakłonienia ich do pełnienia swoich obowiązków obywatelskich wynikających z ustawy. O ile interwencja nie odniesie skutku, trzeba zastosować sankcje karne, przewidziane ustawą”.

³³⁷ APB, KMG PZPR, sygn. 115/II/2; APB, SPB, sygn. 42, 46, 122, 718, 838. Pierwsza zbiórka harcerska po wojnie odbyła się 2 lutego 1945 roku. Harcerze w 1945 porządkowali gmachy publiczne, pomagali chorym i rannym w szpitalu, zbierali książki do biblioteki szkolnej. Utworzono drużyny żeńskie (im. Marii Konopnickiej, im. Królowej Korony Polskiej, im. Marii Curie-Skłodowskiej), którymi tymczasowo kierowały: Leokadia Falkowska, Eugenia Belówna, Anna Gackowska. Harcerkami opiekowała się Felicja Bronikowska-Marach. W dniu 3 lutego 1945 zostały włączone do ZHP Komendy Chorągwi Pomorskiej Harcerek w Bydgoszczy. Najstarsze dziewczęta pełniły służbę, opiekując się rannymi w Szpitalu Wojskowym ulokowanym w budynku obecnego liceum. Inni odgruzowywali miasto, porządkowali gmachy użyteczności publicznej. W szkole przy Sobieskiego urządzono pierwszą harcówkę. Harcerstwo męskie zaczęło się organizować w końcu maja 1945 roku. W lipcu 1945 roku zrzeszało 70 osób. Hufcem liczącym w końcu 1945 roku 120 członków kierował Krzyżanowski, a opiekę sprawował Kazimierz Śmierchalski. Oficjalnie hufiec wznowił działalność 14 października 1945 roku. W gronie założycieli znajdowali się: Bogumił Kirstein, Zygmunt Wycichowski, Józef Siuda, Stefan Kowalski, Henryk Kowalski, Dionizy Moczadło. Związkowi harcerzy w 1945 roku przydzielono świetlicę i przekazano sprzęt sportowy. Dzielił się na sekcję męską (w 1946 kierował nią drużynowy Stefan Kowalski) i żeńską (Leokadia Falkowska, Izabela Kosiedowska, Felicja Gettkówna). Niebawem liczba członków wzrosła do 300.

³³⁸ APB, KMG PZPR, sygn. 115/II/2; APB, SPB, sygn. 122, 717, 838. W listopadzie 1946 roku kierowali związkiem: Leonard Kilian (prezes), Jan Hajdamaszczuk, Stanisław Bess. Działał od maja 1945 jako oddział bydgoski Jachce IV. Sekcją PW i WF kierował kapral podchorąży Edmund Piotrowski, Organizacja grupowała w tym okresie 85 członków. Przeszedł istnieć na przełomie lipca i sierpnia 1945 roku. Powodem likwidacji było przedstawienie zorganizowane w początkach lipca, podczas którego „obrażono uczucia żołnierskie obecnych żołnierzy”. Skutkiem była „utrata zaufania społeczeństwa i miejscowego garnizonu”. Niebawem doszło do rozłamu wewnątrz organizacji i stopniowa likwidacja.

³³⁹ APB, PMRN, sygn. 30. W listopadzie 1951 roku otwarto świetlicę ZMP przy Tucholskiej 2. Założono 12 kół ZMP. Najaktywniejsze działało przy Publicznej Średniej Szkole Zawodowej. Kierował ZMP Henryk Pakulski. W 1953 roku posiadało 17 kół.

grupował w mieście i gminie 1497 członków)³⁴⁰. Animozje między członkami poszczególnych organizacji dawały o sobie znać w latach 40. Podczas wspólnego zebrania 8 maja 1947 roku harcerzy i ZWM ci pierwsi „pyszniłi się, że nie są członkami ZWM”. Ich postawa miała wynikać z faktu popierania przez „skrytą reakcję na czele z dyrektorem browaru Krymskim”³⁴¹.

W środowisku parafialnym działało wśród młodzieży: Katolickie Stowarzyszenie Panien³⁴² i Koło Ministrantów³⁴³. Z kościołem były powiązane: Bractwo Matek Różańcowych³⁴⁴, Bractwo Żywego Różańca Panien³⁴⁵, Stowarzyszenie Matek Chrześcijańskich³⁴⁶, Kółko Różańcowe Ojców i Matek³⁴⁷. Apolityczną działalność prowadziły: Towarzystwo Śpiewu im. Św. Cecylii w Koronowie³⁴⁸, Związek Pszczelarzy Koronowo³⁴⁹, Związek Hodowców Zwierząt Futerkowych i Drobego Inwentarza³⁵⁰, Towarzystwo Miłośników Ziemi Koronowskiej będące oddziałem Kujawsko-Pomorskiego Towarzystwa Kultury w Bydgoszczy³⁵¹, Towarzystwo Hodowców Gołębi Pocztowych³⁵², Komitet do Walki

³⁴⁰ APB, KMG PZPR, sygn. 115/II/2; APB, PMRN, sygn. 41; APB, KMG FJN, sygn. 5; IPN By, 069/936: *Doniesienie „Szkota” z 27 marca 1947.*

³⁴¹ IPN By, 069/936: *Doniesienie „Szkota” z 14 maja 1947.*

³⁴² APB, PPRN, sygn. 1423. Istniało w drugiej połowie lat 50.

³⁴³ Tamże, sygn. 1423, 1425, 1427. W 1960 roku do koła należało 15 chłopców w wieku do lat 14. W 1967 roku działały trzy koła z 40 osobami. Opiekowali się nim księża wikariusze. W 1958 roku ksiądz Majka utworzył dobrze wyposażone kółko amatorskiej fotografii. Przygotowywał koło sportowe. Organizowano zajęcia zabawowo-turystyczne.

³⁴⁴ Tamże, sygn. 1425. W latach 60. zrzeszało około 15 osób. Bractwem kierowała Persz.

³⁴⁵ Tamże, sygn. 1425. W latach 60. grupowało około 20 osób.

³⁴⁶ Tamże, sygn. 1425. Powstało przy parafii około 1947 roku. W 1948 roku zrzeszało 25 osób. Zostało rozwiązane w grudniu 1949 roku.

³⁴⁷ Tamże, sygn. 1423. Istniało w drugiej połowie lat 50.

³⁴⁸ APB, UWPB, sygn. 902, 915, 916. Członków 25. Zgłoszenia dokonano 17 marca 1947 roku. Starosta decyzję o likwidacji podjął 9 kwietnia 1949 roku. Koło Śpiewacze św. Cecylii w Koronowie należało do Pomorskiego Związku Śpiewaczego w Toruniu i do II Okręgu Pomorskiego Związku Śpiewaczego w Bydgoszczy. Koło Śpiewacze Św. Cecylii w Koronowie do 1949 nosiło nazwę Towarzystwo Śpiewu im. św. Cecylii. Od stycznia 1949 nazwa Pomorski Związek Śpiewaczy. Koło Śpiewacze im. św. Cecylii Koronowo. Chór istniał od 1902 roku. Brał czynny udział we wszystkich uroczystościach kościelnych i świeckich. Chór zrzeszał 32 członków obojga płci.

³⁴⁹ APB, SPB, sygn. 98. Reaktywowano istniejącą przed wojną organizację z dniem 3 lutego 1946 roku. Wybrano zarząd w składzie: Jan Klein (prezes), Bronisław Starkowicz, Edmund Karbowski, Zygmunt Smoliński, Stefan Polaszek Jan Grochowski, Franc Żurek. Rejestracji Związku Pszczelarzy, Oddział w Koronowie, dokonano 21 czerwca 1948 roku i włączono do Związku Samopomocy Chłopskiej Zrzeszenia Pszczelarzy w Bydgoszczy. Zarządem w tym okresie kierowali: Jan Klein, Stanisław Jachezyk, Mieczysław Golnik, Marta Pigas, Roman Latos.

³⁵⁰ APB, PPRN, sygn. 1159. Oddział zarejestrowano 7 lutego 1959 roku. Zrzeszał 18 członków.

³⁵¹ G. Myk, *25 lat...*, passim. Zebranie organizacyjne odbyło się 5 listopada 1976 roku. Zaprzestano na krótko działalności w 1999 roku, by odrodzić się 24 lutego 2000 roku. Założycielem i wieloletnim prezesem był Tadeusz Multański.

³⁵² APB, PPRN, sygn. 1157. Zjednoczenie Polskich Hodowli Gołębi Pocztowych w Rybniku zezwoliło 20 listopada 1950 roku na podjęcie działalności w Koronowie. Statut przyjęto na zebraniu 10 października 1950 roku. Członków 16 (Chmielewski Mieczysław, Bronisław Maćkowiak, Tadeusz Zieliński, Janusz Gawrych, Stanisław Heinz, Marian Nowicki, Władysław Heinz, Ignacy Zagrabski, Stanisław Jaśkowski, Zygfryd Brzeziński, Mirosław Pokora, Czesław Szatkowski, Rudolf Jaszczyk, Eugeniusz Rink, Med Manienkow, Franciszek Hańc). Zarząd wybrany 14 października 1951 roku tworzyli: Mieczysław Chmielewski (prezes), Bronisław Maćkowiak, Henryk Dąbrowski.

w Alkoholizmem³⁵³, Towarzystwo Ogródków i Osiedli Działkowych³⁵⁴, koło Polskiego Stowarzyszenia Diabetyków³⁵⁵.

Organizacjami życia społeczno-gospodarczymi były: Zrzeszenie Kupców Samodzielnych jako część Związku Zrzeszeń Kupieckich na Pomorzu³⁵⁶, Zrzeszenie Prywatnych Właścicieli Nieruchomości³⁵⁷, Komunalna Kasa Oszczędności miasta Koronowa³⁵⁸, Poczтовая Kasa Oszczędności (zlikwidowana w 1948 roku). Zastąpiły je Gminna Kasa Oszczędności działająca na terenie Koronowa i gmin: Koronowo, Wierzchucin, Wtelno, Mąkowsko oraz Powszechna Kasa Oszczędności przy Gminnych Kasach Spółdzielczych³⁵⁹. Mimo, że formalnie istniało od 1933 roku, po wojnie Towarzystwo Przemysłowe nie podjęło działalności³⁶⁰. Podobny los spotkał Kurkowe Bractwo Strzeleckie³⁶¹. W Koronowie miały swoje siedziby koło gromadzkie³⁶² oraz koło miejskie³⁶³ Związku Samopomocy Chłopskiej, Związek Zawodowy Pracowników Budowlanych³⁶⁴, Związek Pracowników Leśnych i Przemysłu Drzewnego (Związek Zawodowy Leśników Oddziału Pomorskiego przy Nadleśnictwie Stronno w Koronowie)³⁶⁵, Miejski Komitet Związków Zawodowych³⁶⁶, Związek Zawodowy Pracowników Kolejowych Sekcja B.K.P. Koronowo³⁶⁷, Związek Nauczycielstwa Polskiego

³⁵³ APB, PMRN, sygn. 22. Powstało 25 lutego 1948 roku.

³⁵⁴ Tamże, sygn. 30, 46, 35; APB, SPB, sygn. 45. Członków 68, wznowiło działalność 10 listopada 1946 roku. Zarząd tworzyli: Jan Górski (prezes), Stanisław Jachczyk, Jan Andrzejewski, Roman Latos, Jan Mroziński, K. Smierchalski. Od 1947 roku nosiło nazwę Stowarzyszenie Ogródków Działkowych. Zrzeszało około 100 członków. W 1955 roku ogródki działkowe obejmowały obszar 15 ha. Kolejne 4 ogrody działkowe istniały przy zakładach pracy.

³⁵⁵ „Tematy Koronowskie”, 1992, nr 9-10. Powstało w lutym 1989 roku z inicjatywy Edwarda Głowackiego.

³⁵⁶ APB, UWPB, sygn. 892; APB, SPB, sygn. 46. Działało od 27 czerwca 1945 roku jako organ doradczy Izby Przemysłowo-Handlowej na miasto Koronowo. Siedziba znajdowała się przy ul. Szkolnej 7. Zrzeszenie liczyło początkowo 26 członków, w 1948 – 38. W składach kolejnych zarządów w latach 40. zasiadali: Edmund Heize (prezes), Władysław Mroczkowski (kolejny prezes), Antoni Lewandowski, Tadeusz Osuch, Maciej Nawra, Józef Noworol.

³⁵⁷ APB, PMRN, sygn. 36. W latach 50. na czele związku stali: Leon Rasz, Roman Latos, Tadeusz Jagła. Oddział koronowski podlegał Zarządowi Powiatowemu Zrzeszenia w Bydgoszczy.

³⁵⁸ Tamże, sygn. 29, 35; APB, SPB, sygn. 717. Starania o jej utworzenie rozpoczęto w listopadzie 1945 roku. Powstała 1 lutego 1946 roku. Jej likwidatorami w 1948 roku byli: Głowacki, następnie Franciszek Jarzyna.

³⁵⁹ APB, PMRN, sygn. 30, 36.

³⁶⁰ APB, SPB, sygn. 43.

³⁶¹ Tamże, sygn. 43, 44. Bractwo powstało w 1936 roku. Po wojnie względy polityczne uniemożliwiły podjęcie działalności. W 1948 roku starostwo interesowało się Koronowskim Stowarzyszeniem Kurkowym Bractwa Strzeleckiego, które, jak pisano, nie posiadało księgi wieczystej.

³⁶² APB, UWPB, sygn. 916. Członków 39. Zgłoszenia rejestracyjnego dokonano 10 marca 1948 roku.

³⁶³ Tamże, sygn. 6462; APB, SPB, sygn. 44, 46. Powstało 8 września 1948 roku. Członków 35. Zarząd tworzyli: Władysław Fik (prezes), Albin Mikrut, Stanisław Perka.

³⁶⁴ APB, SPB, sygn. 884. Oddział powstał prawdopodobnie w listopadzie 1948 roku.

³⁶⁵ Tamże, sygn. 42, 46, 718, 720. Oddział w lipcu 1945 roku zrzeszał 16 członków. W zarządzie zasiadali: Mieczysław Kara (przewodniczący), Mieczysław Łapiński, Hoffmanówna, Marchewka. W 1948 roku zrzeszał 46 członków. W zarządzie zasiadali: Mieczysław Kara (prezes), Henryk Katulski, Małgorzata Hoffmanówna.

³⁶⁶ Tamże, sygn. 715, 718. Powstał w styczniu 1946 roku. Prezesem wybrano Franciszka Głowackiego.

³⁶⁷ Tamże, sygn. 46. W 1948 roku członków 80. Zarząd tworzyli: Józef Sławek (prezes), Alfons Nowicki, Józef Olejniczak, Marian Stobba, Franciszek Gogoliński.

„Ognisko”³⁶⁸. Niewielu pracowników Koronowa należało do Związku Zawodowego Pracowników Samorządu Terytorialnego i Użyteczności Publicznej w Bydgoszczy, którego teren działania obejmował Bydgoszcz miasto i powiat³⁶⁹. W grudniu 1945 roku wybrano Miejski Komitet Związków Zawodowych. Na jego czele stanął Franciszek Głowacki³⁷⁰. W latach 1980-1981 powstały Niezależne Samorządne Związki Zawodowe „Solidarność” oraz NSZZ „Rolników Indywidualnych”, przełamując monopol podporządkowanych PZPR związków zawodowych.

D/ Sport

Organizacje promujące kulturę fizyczną i turystykę rozpoczęły działalność w 1945 roku, nawiązując do przedwojennych tradycji. Dawni działacze utworzyli: Klub Kajakowców³⁷¹ oraz Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”³⁷². „Sokołowi” w 1946 roku odmówiono legalizacji. Klub Kajakowców zaprzestał działalności dwa lata później. Ich miejsce zajęły w latach 40. i 50. tworzone odgórnie instytucje, których działalność miała mniej lub bardziej efemeryczny charakter. Po kilku latach działalności likwidacji uległy w latach 50. lub 60: Zrzeszenie Sportowe „Związkowiec”³⁷³, Koło Sportowe „Spójnia”³⁷⁴, Związek

³⁶⁸ Tamże, sygn. 42, 46, 718. Oddział w 1945 roku liczył 14 członków, w 1948 – 33 osoby. W zarządzie zasiadali: Kazimierz Śmierchalski (prezes), Paweł Gabrys, Regina Tyczyńska, Józef Ceynowa.

³⁶⁹ APB, UWPB, sygn. 6462.

³⁷⁰ APB, SPB, sygn. 715, 718.

³⁷¹ Tamże, sygn. 46, 65, 122, 717, 838. W sierpniu 1945 roku zrzeszał 20 członków, we wrześniu już 50. Reaktywował działalność podczas zebrania 31 lipca 1945 roku z udziałem przedwojennych członków Związku Kajakowców i Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Prowadził ożywioną działalność, np. we wrześniu 1945 roku organizował wieczorki towarzyskie, przygotowywał występy artystyczne i gimnastyczne na dożynki powiatowe oraz ćwiczenia w ramach PW i WF. Wyremontowali szalaz kajakowy. Zgłosili akces do społecznego komitetu przebudowy zboru ewangelickiego. Oficjalna legalizacja nastąpiła 20 lutego 1946 roku z inicjatywy Stanisława Nowackiego. W zarządzie zasiadali: Antoni Lewandowski (prezes), Marian Kowalczyk, Bogumił Domek. Jesienią 1946 roku zastąpili ich: Stanisław Nowacki (prezes), Cieślewicz, Wiktoria Czapkowska, Zygmunt Moczadło, Lidia Wopińska. W 1946 roku powołano sekcję piłki nożnej. Klub był członkiem krakowskiego Polskiego Związku Kajakowego. Uległ likwidacji 21 października 1948 roku. Kolejne odwołania od decyzji z 4 listopada 1948 i 24 marca 1949 roku wojewoda odrzucił. Majątek – przystań kajakową przy ul. Promenady – przekazano Klubowi Sportowemu „Związkowiec” w Koronowie.

³⁷² APB, UWPB, sygn. 6462; APB, SPB, sygn. 42, 43. Oficjalnie wznowił działalność 28 października 1945 roku. W zarządzie zasiadali: Nowacki (prezes), Jarzyna. Zawieszono jego działalność w 1945 roku, a w 1946 roku odmówiono rejestracji.

³⁷³ APB, PMRN, sygn. 30: *Sprawozdanie Komisji Kultury i Oświaty złożone na posiedzeniu MRN w Koronowie w dniu 28 grudnia 1955*; G. Myk, *Historia koronowskiego sportu*, [w:] *Sto lat sportu w Koronowie*, Koronowo 1995, s. 9-10. Prowadziły sekcje: gimnastyczną, piłki nożnej, LO, turystyki wodnej, bokserską. Powstało w latach 1946-1947. Działy przy miejscowych spółdzielniach pracy. W 1953 roku zostały zlikwidowane.

³⁷⁴ APB, PMRN, sygn. 30, 46. Powstało prawdopodobnie w 1946 roku przy Spółdzielni Branży Skórzanej. Od marca 1951 roku przy PSS „Społem”. W 1953 roku działały sekcje: piłki nożnej, kajakowa, szachowa, gimnastyczna, boks i LO. Uległo likwidacji w 1953 roku.

Sportowy „Start”³⁷⁵, Zrzeszenie Sportowe „Gwardia”³⁷⁶, Klub Sportowy „Energetyk”³⁷⁷, Ludowy Związek Sportowy „Koronowianka”³⁷⁸. Po likwidacji ostatniego klub odrodził się w 1964 roku jako Klub Sportowy „Koronowianka”, a od 1973 roku jako Klub Sportowy „Korona”. W wyniku reorganizacji w latach 1974-1975 przyjęto nazwę Miejski Klub Sportowy „Korona”. W 1980 roku z wyniku fuzji „Korony” z Międzyzakładowym Klubem Sportowym SKR powstał Międzyzakładowy Ludowy Klub Sportowy „Korona”³⁷⁹. Wieloletnie tradycje posiadał np. Polski Związek Wędkarski³⁸⁰, Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze³⁸¹, Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze³⁸². W latach 60. i 70. tworzone instytucje miały trwalsze podstawy organizacyjne i instytucjonalne. Należały do nich Towarzystwo

375 Tamże, sygn. 30. Powstał w końcu 1955 roku. Działał w środowisku pracowników koronowskich spółdzielni. W 1956 roku uprawiano dyscypliny: kajakarstwo, piłkę nożną, koszykówkę, siatkówkę. Planowano urządzenie własnego boiska dla koszykarzy i lodowiska działającego w sezonie zimowym.

376 Tamże, sygn. 30; G. Myk, *Historia koronowskiego sportu*, s. 9-10. Klub powstał w początkach 1953 roku. Zrzeszał 264 członków. Działały wówczas sekcje: piłki nożnej, boks, zapasów, lekkiej atletyki, ciężkiej atletyki, szachów, siatkówki, motorowa, tenisa stołowego, strzelectwa myśliwskiego, wędkarstwa. Planowano wybudowanie trybuny na boisku i basenu kąpielowego. Ten ostatni pomysł zarzucono wobec planów budowy elektrowni. Pozyskano od Bydgoskiego Zakładu Przemysłu Terenowego teren przy ul. Dzierżyńskiego pod budowę kortu tenisowego. W kolejnych latach głównie piłka nożna. Działały 4 drużyny piłki nożnej. Względy finansowe legły u podstaw likwidacji klubu w latach 60.

377 G. Myk, *Historia koronowskiego sportu*, s. 9-10. Posiadał sekcje: piłki nożnej, lekkiej atletyki, boks. Z chwilą zakończenia budowy elektrowni klub zlikwidowano.

378 APB, PMRN, sygn. 30: *Protokół nr 4/57 z 26 kwietnia 1957*. W latach 50. działały sekcje: piłki nożnej, koszykówki, siatkówki. W fazie rozruchu znajdowała się sekcja strzelecka. Planowano utworzenie sekcji sportów wodnych.

379 Tamże, sygn. 8, 12, 34, 41; APB, PPRN, sygn. 1307, 1309; G. Myk, *Historia koronowskiego sportu*, s. 9-10; W. Wojnowski, *Piłka ręczna*, [w:] *Sto lat sportu w Koronowie*, Koronowo 1995, s. 42-44. Założycielami Miejskiego Klubu Sportowego „Korona” w dniu 8 lutego 1974 roku byli: Władysław Dudaczyk, Leonard Kaczmarek, Włodzimierz Wojnowski, Marian Jeżewski, Henryk Pantkowski, Kazimierz Pantkowski, Kazimierz Okonek, Marian Zieliński i inni. Rejestracja nastąpiła 8 lutego 1974, a następnie 10 marca 1975 roku. W latach 60. działały sekcje: boks, kolarstwa, piłki ręcznej, podnoszenia ciężarów, piłki nożnej. Prezesował Edward Kucharski. W 1968 roku zlikwidowano sekcje: LO i siatkówki. W latach 70. działały sekcje: piłki nożnej, siatkówki, piłki ręcznej, kolarstwa, tenisa stołowego. W latach 80. klub stał się dwusekcyjny: piłka ręczna i zapasy, z czasem rozbudowany o sekcje: szachów i siatkówki dziewcząt.

380 E. Głowacki, *Polski Związek Wędkarski*, [w:] *Sto lat sportu w Koronowie*, Koronowo 1995, s. 48-49; „Tematy Koronowskie”, 2004, nr 4. Powstał w 1948 roku jako Związek Sportowych Towarzystw Wędkarskich w Koronowie. Od 19 marca 1950 roku jako Polski Związek Wędkarski. Początkowo zrzeszał 40 osób, w 1981 – 510. Pierwszym prezesem do 1969 roku był Lucjan Zaręba, kolejnym w (latach 1969-1970) Kazimierz Neuman, Zygmunt Starzyński (1970-1977), Leon Pantkowski (1977-1981), Jan Jaśkowski (1981-1988), Edward Głowacki (od 1988).

381 APB, KMG PZPR, sygn. 115/II/2; APB, SPB, sygn. 122. W listopadzie 1946 roku kierowali związkiem: Leonard Kilian (prezes), Jan Hajdamaszczuk, Stanisław Bess.

382 APB, PPRN, sygn. 1307, 1309; APB, KMG PZPR, sygn. 115/II/2. Wpisany do rejestru stowarzyszeń 4 października 1961 i 10 marca 1975 roku. H. Landowski, *Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze w latach 1968-1995*, [w:] *Sto lat sportu w Koronowie*, Koronowo 1995, s. 30-33, podaje, że powstało w mieście i gminie 27 lutego 1968 roku z inicjatywy: Genowefy Rybkowskiej, Leonarda Kaczmarka, Krystyny Kleczkowskiej, Józefa Rembalczyka, Felicji Chmarowskiej, Kazimiery Ogarek, Danuty Pieprz, Edmunda Gwizdały.

Krzewienia Kultury Fizycznej „Sokół”³⁸³, które nawiązywało do działającego krótko po wojnie Towarzystwa Krzewienia Kultury Fizycznej³⁸⁴, Klub Jeździecki „Deresz”³⁸⁵. W 1974 roku powstał działający przy Szkole Podstawowej nr 1 Szkolny Klub Sportowy³⁸⁶. W latach 70. powstała sekcja żeglarska przy PTTK, przekształcona w 1976 roku w Klub Żeglarski „Wind”³⁸⁷. W Koronowie osiada w latach 1988/1989 oficjalnie powstały w dniu 17 kwietnia 1971 roku w Buszkowie klub „Viktoria Mąkowsarsko”, przyjmując niebawem nazwę „Viktoria Koronowo”³⁸⁸.

Członkowie klubów sportowych uprawiali różnorodne dyscypliny. Początkowo dominowały: kajakarstwo, turystyka wodna, piłka nożna, gimnastyka, lekka atletyka. W kolejnych latach stopniowo pojawiały się nowe, np.: boks, kolarstwo, piłka ręczna, podnoszenie ciężarów, piłka siatkowa i koszykowa, jeździectwo, żeglarstwo, badminton, judo, tenis stołowy. Problemów nastęrczały nieomogi infrastrukturalne. Tuż po wojnie nie było w mieście żadnego boiska ani hali sportowej. W końcu lat 40. powstało boisko klubu „Spójnia” przy ulicy Generalissimusa Stalina (oddano je w maju 1955 roku Zasadniczej Szkole Mechanizacji Rolnictwa). Własny, duży stadion oddała do użytku w 1952 roku „Gwardia”³⁸⁹. Stadion Miejski w 1982 roku stał się własnością TKKF, a w 1992 roku przekazano go klubowi „Viktoria”³⁹⁰. W 1959 roku wyremontowano pomieszczenia po byłej starej elektrowni i zamieniono na salę gimnastyczną. Wojewódzki Komitet Kultury Fizycznej przyznał środki na urządzenie w niej łaźni i remont stadionu. Przygotowywano plan budowy dużego ośrodka rekreacyjnego i sportów wodnych nad przyszłym zalewem w Romanowie oraz budowę kąpieliska i plaży z prawej strony mostu tucholskiego³⁹¹. Instytucje finansujące działalność sportową wycofały swoje wsparcie, co kończyło się likwidacją kolejnych sekcji, drużyn czy klubów, np. Zarząd Okręgowy Federacji Sportowej „Energetyk” przestał w 1967 roku finansować „Koronowiankę”. Uzasadniono decyzję brakiem

---

³⁸³ R. Byzdra, *Ognisko TKKF „Sokół” Koronowo od 1961 roku*, [w:] *Sto lat sportu w Koronowie*, Koronowo 1995, s. 17-18. Towarzystwo powstało w 1961 roku. Pierwszy zarząd tworzyli: Bolesław Ruskowski — prezes, Łucjan Krzyżelewski, Telesfor Łaszkowski, Felicja Popa, Edward Heize. Rozpoczęli działalność, dysponując 6 kajakami przekazanymi przez Zarząd Wojewódzkiego TKKF. Z czasem wybudowano hangar. Utworzono sekcje: szachową, brydżową. W 1964 roku organizacja wzbogaciła się o łódź żaglową i sekcję piłki nożnej. W tym samym roku w nazwie pojawił się „Sokół”. Z czasem powstały sekcje: piłki siatkowej, koszykowej, badmintona, tenisa stołowego, zespół kultury pod kierunkiem Mieczysława Skowrońskiego i zespół judo.

³⁸⁴ APB, KMG PZPR, sygn. 115/II/2; APB, SPB, sygn. 122. W listopadzie 1946 roku kierowali związkiem: Leonard Kilian (prezes), Jan Hajdamaszczuk, Stanisław Bess.

³⁸⁵ „Tematy Koronowskie”, 2000, nr 3. Działał w mieście i gminie od 1979 roku.

³⁸⁶ *Szkolny Klub Sportowy 1974-1994*, [w:] *Sto lat sportu w Koronowie*, Koronowo 1995, s. 53.

³⁸⁷ G. Myk, *Klub Żeglarski WIND*, [w:] *Sto lat sportu w Koronowie*, Koronowo 1995, s. 34-41. W dniu 14 kwietnia 1973 roku sekcja żeglarska koła PTTK przyjęła nazwę „Wind”. Władze koła tworzyli: Wiesław Garncarek (prezes), Romana Mączyńska, Roman Kępa, Teresa Maćkowska, Henryk Liegmann. Zrzeszało początkowo 19 członków. Baza klubu znajdowała się w budynkach Gminnej Spółdzielni w Samociążku. Podczas walnego zgromadzenia w dniu 12 maja 1976 roku przemianowano Koło PTTK „Wind” w Klub Żeglarski „Wind”.

³⁸⁸ Z. Rydelski, *Victoria Koronowo*, [w:] *Sto lat sportu w Koronowie*, Koronowo 1995, s. 45-47. Początki działalności sięgały lat 60., gdy wokół boiska w Buszkowie zaczęła działać grupa entuzjastów sportu. Klub oficjalnie powstał 17 kwietnia 1971 roku.

³⁸⁹ APB, PMRN, sygn. 30: *Protokół nr V/53 z 27 maja 1955*.

³⁹⁰ R. Byzdra, *dz. cyt.*, s. 17-18.

³⁹¹ APB, PMRN, sygn. 31.

związków z zakładem energetycznym oraz malejącym od kilku lat poziomem sportowym³⁹². Podobny los spotkał finansowaną przez MSW „Gwardię”.

Życie kulturalne

Kultura tzw. wyższa w Koronowie rozwijała się raczej skromnie. Chcący z niej skorzystać korzystali z placówek bydgoskich. Lokalnie dość żywotnie rozwijała się kultura masowa. Z najważniejszych placówek i środowisk kulturotwórczych w mieście należy wymienić: Bibliotekę Miejską, Dom Kultury, kino „Brda”, szkoły stopnia podstawowego i średniego, parafię rzymskokatolicką oraz różnorodne organizacje.

Działające w latach 40. i 50. świetlice z zespołami świetlicowymi przy zakładach pracy i spółdzielniach odgrywały rolę marginalną. Wraz ze zmianami politycznymi 1956 roku ich działalność praktycznie zamarła. Z działających 12 placówek tego typu w 1955 roku przetrwały do końca 1956 roku tylko 2. Pewną aktywność wykazywał Zespół Taneczny Spółdzielni Pracy Branży Skórzanej³⁹³. Po wojnie jedną z najważniejszych inicjatyw promujących kulturę było utworzenie z dniem 1 grudnia 1948 roku Biblioteki Miejskiej. Wokół niej koncentrowało się życie kulturalne miasta. Początki jej tworzenia sięgały końca 1946 roku. W dniu 27 grudnia 1946 roku powstał Miejski Komitet Biblioteczny na czele z ks. Bronisławem Jagłą, Janiną Kowalską, Stanisławem Galanem, Zygmunt Kowalskim, Klarą Nowacką, Martą Kamińską, Józefem Ceynową³⁹⁴. Biblioteką kierowała od chwili powstania Jadwiga Kędzierska. Biblioteka znajdowała się w ciasnym pomieszczeniu przy ulicy Kościuszki 11. Ostatecznie w 1962 roku ulokowano ją w nowych pomieszczeniach wyremontowanego i powiększonego Spółdzielczego Domu Kultury przy ulicy Tucholskiej 2. Niebawem 3 pomieszczenia o powierzchni 63 metrów kwadratowych okazały się zbyt ciasne. Biblioteka obsługiwała w sezonie letnim turnusy kolonijne i wczasowe w okolicznych ośrodkach wypoczynkowych oraz punkty biblioteczne PGR w Bieskowie i Lipinkach³⁹⁵. Poza zwyczajowo prowadzoną działalnością organizowano różnorodne imprezy, np. tematyczne wystawy książek, spotkania z literatami (np. w listopadzie 1970 roku z Kazimierzem Sidorem), lektorami KW i KC PZPR omawiającymi aktualne zagadnienia społeczno-polityczne, konkursy (np. w latach 1970-1971: „Pomnażajmy dorobek Polski Ludowej”, „Rozpowszechniajmy mało znane warzywa”)³⁹⁶.

Tabela 7. Księgozbiór i działalność Biblioteki Miejskiej w Koronowie w latach 1948-1988

Rok	Liczba tomów	Czytelników	Wypożyczeń
1948	460	?	?
1950	2028	?	?
1951	2824	471	9723
1952	3052	815	6332

³⁹² Tamże, sygn. 43: *Protokół nr 39/66 z 8 listopada 1966.*

³⁹³ Tamże, sygn. 30, 36.

³⁹⁴ Tamże, sygn. 22.

³⁹⁵ Tamże, sygn. 17, 30, 31, 36, 39.

³⁹⁶ Tamże, sygn. 12.

Rok	Liczba tomów	Czytelników	Wypożyczeń
1955	4073	678	?
1959	6500	?	?
1961	7178	?	?
1963	7837	1221	23347
1965	9370	1610	32301
1967	11105	1650	33000
1969	9775	2928	49864
1970	9900	2920	46784
1975	15054	2652	?
1977	16800	3026	?
1980	19191	1285	?
1983	21500	943	?
1985	24200	1233	?
1988	23800	1406	?

Źródło: APB, PPRN, sygn. 117; APB, PMRN, sygn. 12, 17, 29, 30, 34, 36, 49; APB, PWRN, WK, sygn. 129, 978.

Z czasem zaczęto tworzyć biblioteki szkolne. Przy Szkole Podstawowej od 1945 roku, przy Państwowej Szkole Średniej Zawodowej w 1946 roku, Państwowej Szkole Ogólnokształcącej stopnia podstawowego i licealnego w 1946 roku. W końcu lat 60. działały cztery podobne placówki oraz Biblioteka Pedagogiczna, która mieściła się w budynku Szkoły Podstawowej przy Sobieskiego. W grudniu 1990 roku została przeniesiona na ulicę Pomianowskiego. Przy trzech największych przedsiębiorstwach tworzono biblioteki przyzakładowe. W Koronowie mieściła się także Gminna Biblioteka Publiczna założona w 1949 roku. Początkowo dysponowała 1173 tomami, w 1950 – 2403³⁹⁷.

Równie ważną rolę odrywał Spółdzielczy Dom Kultury oddany do użytku 1 października 1955 roku dzięki wsparciu Spółdzielni Branży Skórzanej³⁹⁸. Ciasnota powodowała, że działalność miała ograniczony charakter. Dawały o sobie znać wypadki chuligaństwa, które poskramiano z trudem. W latach 60. przedstawiono plany budowy nowego domu kultury z pomieszczeniami dla biblioteki, kina i salą widowiskową dla 400 osób³⁹⁹. Przy Domu Kultury działała orkiestra dęta kierowana początkowo przez Szynalskiego, następnie Webera. Podkreślano zasługi dla sportu i domu kultury Rogowskiego⁴⁰⁰. W 1955 roku powstał zespół pieśni i tańca. Działały: zespół mandolinistów i teatr kukielkowy, zespół

³⁹⁷ APB, PWRN, Wydział Kultury (WK), sygn. 129; APB, PPRN, sygn. 117; „Tematy Koronowskie”, 1992, nr 12.

³⁹⁸ APB, PMRN, sygn. 30: *Sprawozdanie Komisji Kultury i Oświaty złożone na posiedzeniu MRN w Koronowie 28 grudnia 1955.*

³⁹⁹ Tamże, sygn. 31.

⁴⁰⁰ Tamże, sygn. 30.

szachistów, drużyna ping-ponga. Planowano utworzenie sekcji sportowych oraz orkiestry dętej⁴⁰¹. W 1960 roku działalność Domu Kultury określano jako „żywozną”. Działo przy nim 14 różnych zespołów i sekcji. Ich członkowie uczestniczyli w różnorodnych imprezach organizowanych na terenie Koronowa, Bydgoszczy i w okolicznych miejscowościach⁴⁰². Pięć lat później wskazywano na aktywność kierownika Łaskzowskiego, dzięki któremu działalność była „najżywoźniejsza w powiecie”, m.in. dzięki częstym i tematycznie zróżnicowanym wystawom⁴⁰³. W latach 1970-1971 na wyposażenie Domu Kultury składały się: projektor filmowy 16 mm, magnetofony, radiola, telewizor, sprzęt fotograficzny, ciemnia fotograficzna, sporo sprzętu muzycznego. Codziennie była czynna czytelnia prasy, pokój gier, sala telewizyjna, ciemnia, kawiarenka „Piwnica” z bufetem prowadzonym przez „Ruch”. „Piwnica” została oddana pod opiekę Związku Młodzieży Socjalistycznej działającego przy Domu. Kawiarenka dwa razy w tygodniu organizowała tzw. „Wieczorki przy taśmach magnetofonowych”. W styczniu 1971 roku powstał zbierający się dwa razy w miesiącu Klub Seniora. W końcu 1970 roku powstał Klub Muzyki Młodzieżowej. Raz w tygodniu prezentowano najnowsze nagrania muzyczne oraz popisy członków Kola Recytatorskiego. Organizowano liczne konkursy najczęściej służące indoktrynacji, np.: „Blżej książki społeczno-politycznej”, „Człowiek. Ojczyzna. Praca” czy cykliczne Festiwale Kulturalnych Związków Zawodowych. Zespoły muzyczne brały udział w Przeglądzie Zespołów Muzycznych organizowanym przez Zarząd Okręgu Związków Zawodowych Spółdzielczości Pracy. Urządzano na miejscu koncerty i recitale z udziałem m.in.: Edwarda Hulewicza, Ireny Eichlerówny, Kazimierza Budzkiego, Wojciecha Siemiona, Cezarego Owerkowicza, Ryszarda Pisarskiego, grupy muzycznej „Fox Bomedium”. Powodzeniem cieszyły się monodramy Ryszarda Filipskiego „Co jest za tym murem” i Andrzeja Salawy „Szkoła Janczarów”. Raz w miesiącu odbywały się „Spotkania z piosenką”, gdzie młodzież zapoznawała się z „piosenkami zaangażowanymi”. W marcu 1971 roku dzieci i młodzież spotkała się z ekipą filmową Telewizyjnego Ekranu Młodych. W początkach lat 70. przy Domu Kultury działały: zespół rytmiczny, orkiestra dęta, zespół gitarowy, szkoła elewów na instrumenty dęte, koło recytatorskie, teatr poezji, sekcja brydża towarzyskiego, sekcja szachowa, klub muzyki młodzieżowej „Jaga”, klub seniora, sekcja fotograficzno-filmowa. Ciasnota utrudniała prowadzenie prób muzycznych oraz spowodowała zwłokę w zorganizowaniu „Izby Muzealnej”. Większą wagę zaczęto przywiązywać do upowszechniania wiedzy o mieście i okolicach. Wspólnie z ZMW, LOK, PTTK, TPPR organizowano konkursy o znajomości Koronowa i jego historii⁴⁰⁴.

Poza domem kultury życie muzyczne w latach 40. koncentrowało się, do chwili jego likwidacji, wokół 30-osobowego chóru Towarzystwa Śpiewu im Św. Cecylii prowadzonego przez organistę Franciszka Drawę⁴⁰⁵. Po jego likwidacji lukę próbowały przejąć różnorodne instytucje. Najczęściej z mizernym skutkiem. W 1955 roku utworzony w Koronowie Powiatowy Zespół Pieśni i Tańca Powszechnej Organizacji Służba Polsce nie dotrwał do roku 1956⁴⁰⁶. Wieczorami młodzież szczerlnie wypełniała kawiarnię „Małgosia”, gdzie dwa razy w tygodniu urządzano zabawy taneczne i dancingi. Klub „Ruch” cieszył się mniejszym

⁴⁰¹ Tamże, sygn. 30: *Protokół nr XII/55 z 28 grudnia 1955.*

⁴⁰² Tamże, sygn. 39: *Protokół nr 20/60 z 13 maja 1960.*

⁴⁰³ Tamże, sygn. 42: *Protokół nr II/65 z 24 lutego 1965.*

⁴⁰⁴ Tamże, sygn. 12.

⁴⁰⁵ APB, PPRN, sygn. 1425. Szerzej o życiu muzycznym miasta: T. Kawski, *Życie muzyczne Koronowa w latach 1945-2005*, [w:] *Wydarzenia muzyczne na Pomorzu i Kujawach*, Bydgoszcz 2006, s. 107-114.

⁴⁰⁶ APB, PMRN, sygn. 30: *Sprawozdanie Komisji Kultury i Oświaty złożone na posiedzeniu MRN w Koronowie 28 grudnia 1955.*

uznaniem. Chcący skorzystać z działającego przez 5 dni w tygodniu (niedzielę, sobotę, wtorek, środę, czwartek) kina „Brda” z 250 miejscami musieli być przygotowani na obskurny zewnętrzny wygląd budynku i niewygody wewnątrz (skrzypiące krzesła, zła wentylacja, stara aparatura)⁴⁰⁷. Nową jakość, choć daleką od oczekiwań, wniosło wybudowanie muszli koncertowej przy LO. Zastąpiła ona salę „Grabina”, w której odbywała się większość imprez w latach 40. i 50. Sporadycznie odbywały się imprezy muzyczne stojące na wyższym poziomie. W dniach 7-22 września 1979 roku odbył się XVII Bydgoski Festiwal Muzyczny. Kilka koncertów odbyło się m.in. w Koronowie. W trakcie XIX Bydgoskiego Festiwalu Muzyki Polskiej w dniach 1-29 września 1981 roku jeden z koncertów odbył się w koronowskim kościele. Wystąpiła orkiestra symfoniczna Filharmonii Pomorskiej i chór „Arion” pod dyrekcją Grzegorza Sutta. Przedstawiono dwie kompozycje Romualda Twardowskiego: „Tryptyk Mariacki” oraz światowe prawykonanie „Sequentiae de S. S. Patronis Polonis” na baryton, chór i orkiestrę dedykowanego dyrektorowi filharmonii Pomorskiej Andrzejowi Szwalbe. Śpiewał Piotr Kusiewicz⁴⁰⁸. W latach 70. i 80. dały o sobie znać oddolne inicjatywy. Powstał w 1975 roku Zespół Muzyczny „Pawos”. Jego członkami byli maturzyści miejscowego LO⁴⁰⁹. W styczniu 1981 roku powstał Zespół „Meteor” przy Miejsko-Gminnym Ośrodku Kultury⁴¹⁰. Ważną rolę odegrało utworzone z inicjatywy Tadeusza Multańskiego Towarzystwo Miłośników Ziemi Koronowskiej, które zaczęło organizować z dużym rozmachem od 1977 roku Dni Koronowa, a od roku następnego Dni Ziemi Koronowskiej. Towarzystwo zorganizowało obchody rocznicowe śmierci urodzonego w Koronowie grafika Stanisława Brzeczkwoskiego w 1980 roku. W 1983 roku wydano pierwszy numer „Tematów Koronowskich”. W dniu 10 maja 1986 odsłonięto pomnik upamiętniający bitwę z Krzyżakami pod Koronowem w 1410 roku. Towarzystwem do 1983 roku kierował Tadeusz Multański, następnie Elżbieta Echaus. W 1989 roku ponownie funkcję przejął Tadeusz Multański⁴¹¹. Imprezy organizowane przez Towarzystwo tworzyły nową kulturowo jakość na tle monotonnych, sztucznie „uświęconych” imprez organizowanych rokrocznie z okazji np. 1 Maja, Święta Odrodzenia Polski 22 Lipca, Dnia Kobiet, Wielkiej Rewolucji Październikowej czy Święta Ludowego⁴¹². Uroczysty charakter miały w 1968 roku obchody 600-lecia nadania praw miejskich⁴¹³ czy 1000-lecia istnienia państwa polskiego. Wydarzeniami sportowymi i kulturalnymi były organizowane cyklicznie

⁴⁰⁷ Tamże, sygn. 31; „Ilustrowany Kurier Polski” 1973, nr 226, s. 6; tamże, 1977, nr 164, s. 4.

⁴⁰⁸ A. Weber, *Muzyka 1978-1984*, „Rocznik Kulturalny Kujaw i Pomorza”, t. XI; 1978-1985, s. 97, 102.

⁴⁰⁹ „Tematy Koronowskie”, 1993, nr 4.

⁴¹⁰ Tamże, 1993, nr 2.

⁴¹¹ G. Myk, *25 lat...*, passim.

⁴¹² APB, PMRN, sygn. 36.

⁴¹³ APB, PPRN, sygn. 35: *Program obchodów 1968 roku z okazji 600-lecia nadania praw miejskich miastu Koronowo*. W imprezy wpisano mające niewiele wspólnego z historyczną datą m.in.: wspólną sesję PRN w Bydgoszczy i MRN w Koronowie w 23 rocznicę wyzwolenia miasta, akademię powiatową 1 Maja, 22 Lipca, Dnia Kobiet, itd., wystawę „Walka Ruchu Oporu”, powiatowy międzyszkolny konkurs gier i zabaw, powiatowy konkurs recytatorski, wystawę filatelistyczną. Część imprez nawiązywała do historii miasta, np.: konkurs „Co wiem o mieście jubilate”, inscenizację widowiska historycznego, konkurs fotograficzny „Koronowo w obiekcie”, zgaduj zgadule „Czy znasz historię Koronowa”, sesja popularno-naukowa, odsłonięcie tablicy pamiątkowej. Inną grupę stanowiły imprezy sportowe i artystyczne, np.: Spartakiada LZS, rajd turystyczny, zlot harcerzy, wyścigi kolarskie, zawody pływackie, zawody strzeleckie, regaty żeglarskie, spływ kajakowy, turniej szachowy i tenisowy, występy zespołów artystycznych z miasta i powiatu.

złoty ognisk TKKF⁴¹⁴. W 1970 roku w Koronowie – I Ogólnopolski Zlot Turystów z udziałem 800 osób⁴¹⁵. W LO R. Tyczyńska inicjowała przedstawienia teatralne. W 1949 roku wystawiono „Grube Ryby” Michała Bałuckiego, w 1950 roku „Skąpca” Moliera⁴¹⁶. Wydarzeniem było ponowne po wielu latach nawiedzenie koronowskiej parafii przez kopię obrazu jasnogórskiego w 1989 roku⁴¹⁷. Z literatami, dziennikarzami można było spotkać się podczas corocznych „Dni Oświaty, Książki i Prasy,” np. w dniach 22-23 kwietnia 1971 roku gościł Piotr Kuncewicz⁴¹⁸.

---

⁴¹⁴ R. Byzdra, *dz. cyt.*, s. 17-18.

⁴¹⁵ H. Landowski, *dz. cyt.*, s. 30-33.

⁴¹⁶ „Tematy Koronowskie” 1996, nr 4.

⁴¹⁷ APAr.K: *Sprawozdanie z wizytacji pasterskiej odbytej w dniu 25 maja 2004 roku.*

⁴¹⁸ APB, PWRN, WK, sygn. 957, 958.